

Тамистиса Терпай-и

4♦1988

Пам'ятки України

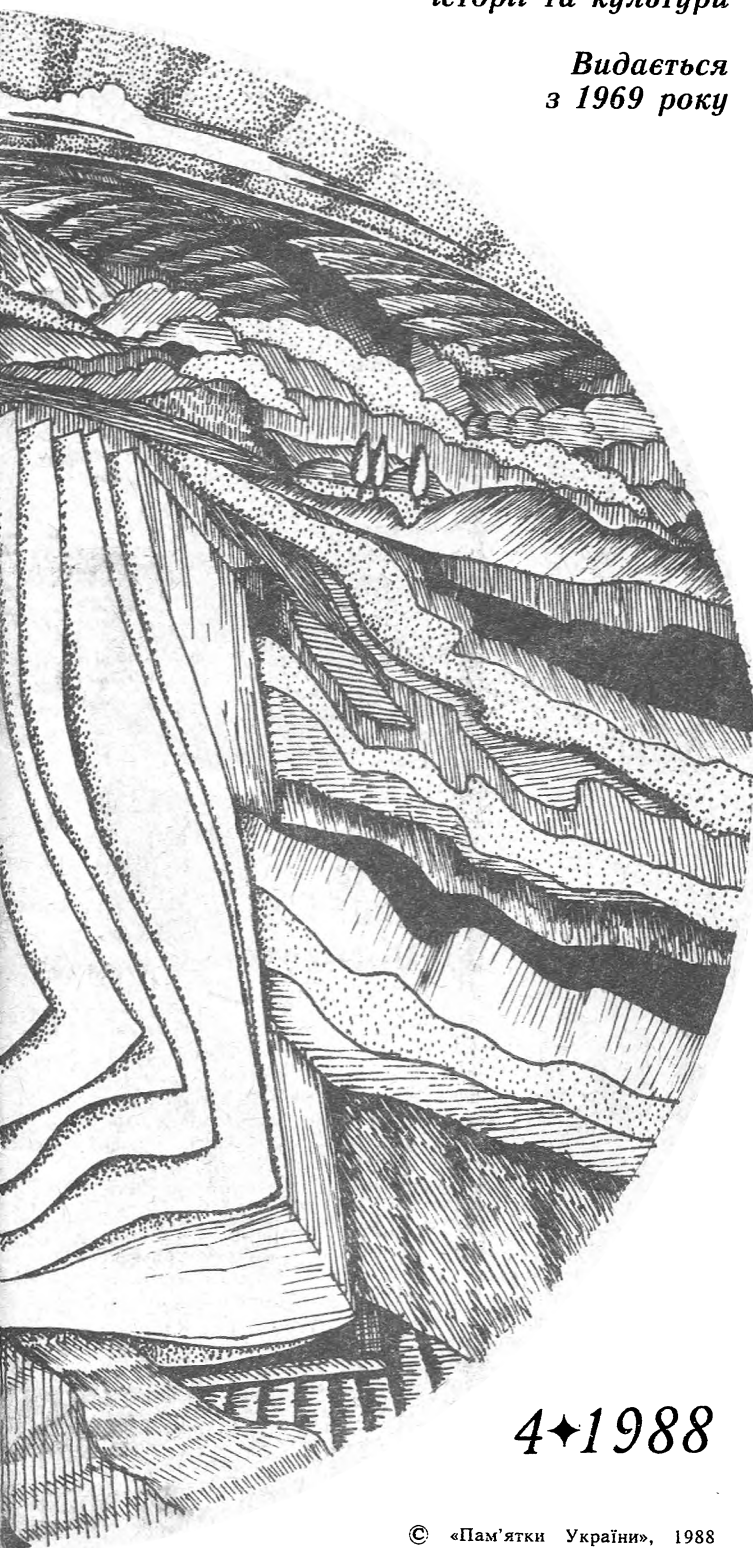

Краса землі
в твоїх руках,
людино!

Справді-бо, мова — найживучіший, найплідніший і найміцніший зв'язок, що з'єднує давні, нинішні й майбутні покоління народу в єдине велике, історичне живе ціле. Мова народу — його найкоштовніша пам'ятка.

**Щоквартальний інформаційно-
методичний бюлетень
Українського товариства
охорони пам'яток
історії та культури**

**Видається
з 1969 року**

**"THE MONUMENTS
OF UKRAINE"**

Dear reader! Here is the last issue of the quarterly bulletin published by the Ukrainian Historical and Cultural Monuments Protection Society. From 1989 on "The Monuments of Ukraine" is monthly popular-science illustrated. This decision has crowned numerous requests of our fans and the Ukrainian Culture Fund, our future co-publisher.

In the last page of the issue you'll meet with our Editors making their farewells. But they are not at all melancholy. The new magazine will go on with its work at a higher level covering innumerable aspects of Ukrainian heritage, while being in tune with perestroika and human sense of eternal cultural values.

In this issue: Academician Vitalii Rusanivsky is summing up what has been said in polemic on the scope and relevance of the term "pamyatka"; a great body of materials on monuments protection in the Crimea; Fedir Pogrebennyk, D.Sc. (Philology) fascinatingly tells of search and find of precious autographs.

A group of authors deals with protection methodology in the field of folk architecture heritage in Ukraine.

Also in this issue: problem items, culture news and selected bibliography.

**READ AND SUBSCRIBE
TO OUR POPULAR-SCIEN-
CE MAGAZINE "PAMYATKY
UKRAYINY"!**

4♦1988

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Петро ТРОНЬКО
(головний редактор),
Іван АРХИПОВ,
Микола ЖУЛИНСЬКИЙ,
Володимир ЗАМЛИНСЬКИЙ.
Ольга КОСТЮК
(відповідальний секретар),
Олег МИКИТЕНКО,
Григорій ПІНЧУК,
Володимир САМОЙЛОВ,
Анатолій СЕРИКОВ
(заступник головного
редактора),
Олесь СИЛИН,
Дмитро ТЕЛЕГІН,
Аркадій ТКАЧ,
Надія ЦИСИК
(заступник головного
редактора),
Федір ШЕВЧЕНКО

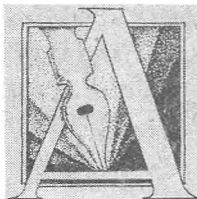

РЕДАКЦІЯ:

Анатолій СЕРИКОВ
(завідувач),
Надія ЦИСИК
(художньо-поліграфічне
оформлення, пам'ятки
археології та образотворчого
мистецтва),
Ольга КОСТЮК
(пам'яткознавство, методика
і практика),
Олександр НЕЖИВИЙ
(пам'ятки містобудування
архітектури та
документальні),
Дарія ШАБЛИЙ
(пам'ятки науково-технічного
прогресу і трудової діяльності
людини, фольклору
та етнографії)

«ПАМ'ЯТНИКИ УКРАЇНИ»
№ 4, 1988 г. Информационно-
методический бюллетень (на ук-
раинском языке). Издательство
«Мистецтво». Черговий редак-
тор О. Неживий. Художній редак-
тор Ю. Тюрін. Технічний
редактор Г. Щепелєва. Коректор
Т. Ерцен. Художній макет В. Пет-
рова. Здано до складання
19.09.88.
Підписано до друку 04.11.88.
БФ 39968. 70×108¹/₁₆.
Офсетний друк. 5,95' умовн.-
друк. арк., 8,1 умовн. ф.-відб., 8,9
обл.-вид. арк. Тираж 81250 прим.
Зам. 04279. Ордена Леніна ком-
бінат друку видавництва «Ра-
дянська Україна». 252047, Ки-
їв-47, проспект Перемоги, 50.
Ордена Леніна комбінат печати
издательства «Радянська Украї-
на». 252047, Киев-47, проспект
Победы, 50. Текст складено із
застосуванням вітчизняного
фотонабірного комплексу «Ка-
скад».

АКЦЕНТ: ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ, ЕКСПЕДИЦІЇ

Забуті могили. Листи читачів	4
Шевцова Н. «Пацани»	7
Палинський В. Заростає плю- шем	8
Личакову — заповідник!	
Лист Товариства Лева	9
Меркешин А. Личаків: скарб- ниця класицизму	11
Кравчук П. Очима канадсько- го українця	13
Васильченко С., Шевченко А. Після двохтисячолітнього антракту	19

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Гудченко З., Кудрявцева Г., Меркулова І., Шургін І. Охо- рона пам'яток народної архі- тектури. Методичні рекомен- дації	16
Акуленко В. Літопис охорони пам'яток Радянської України	21
Мельничук К. З досвіду му- зеїв революції	24
Пам'ятка чи пам'ятник. Ли- сти читачів	25
Русанівський В. Усе ж таки пам'ятка	25

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Кирилюк Г. Меморіальна Ял- та	17
Краєзнавці. Відгуки читачів	28
Вечерський В. Невідомі скар- би Китайгорода	30
Телегін Д. Щоб не повторив- ся злочин	32
Марченко С. Де взяти меце- ната?	48

ПЕРШОДРУК

Лихачов Д. Іван Федоров крізь віки	34
Післямова Івана Федорова до Львівського Апостола 1574 р. Переклад Я. Ісаєвича	35

Мацюк О. Іван Федоров на
Поділлі
Погребенник Ф. У пошуках
документальних пам'яток

37
39

ВСЕСВІТ

Кристов Т. Національний ін-
ститут пам'яток культури
Болгарії. Погляд у майбут-
нє

Новинський К. «Spotkania
z zabytkami»

Брушевська Л. Центр доку-
ментації пам'яток. Органі-
зація обліку історико-куль-
турної спадщини у ПНР

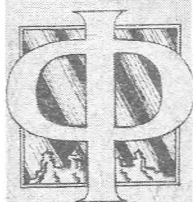
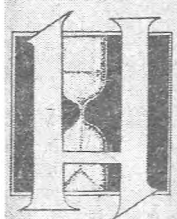
42
44
47

НА ВІСТРІ ЧАСУ

Мансуров А. Автомобілі-пам'
'ятки

Барштейн Ю. Карбовані
силуети

50
51

ФОЛЬКЛОР ТА ЕТНОГРАФІЯ

Пошивайло О. До літопи-
су народного кахлярства
Полтавщини XVII — початку
XX століть

Стеф'юк В. Гражда Ха-
руків

53
56

ГРОМАДСЬКІ ФОРМУВАННЯ

Кудин І. Урок благочин-
ності

Кузьменко О. Пам'ятники
Кобзарю на екслібрисах

Бабишкін О. Створімо кіно-
шевченкіану!

Тривога за Тарасову землю.
Лист громадськості

Досить втрат! Лист до редак-
ції

57
58
59
59
61

Бібліографічний аркуш
Редакційне листування

3, 11,
23, 60, 64

Хроніка

52

ДЗЮІТІ ОЦУКА

— член редколегії японського
інформаційного агентства Кіо-
до цусін, відомий журналіст
завітав до редакції «Пам'яток
України» в один із серпневих
днів. Його цікавила реставра-
ція пам'яток Києва, зокрема —
історія, організація, методика і
практика цієї справи, перспек-
тиви міжнародного співробіт-
ництва у відродженні націо-
нальних архітектурних свя-
тинь.

— Я вже втретє у Києві,
востаннє приїздив 15-16 років
тому, — поділився японський
колега. — На мою думку, місто
стало ще гарнішим, розросло-
ся. Найбільше цього разу мене
здивувало багатолюддя у со-
борі святого Володимира. Ра-
дянський Союз — соціалістич-
на держава, і уявляється су-
ціль атеїстичною. Тому вражає
і те, що у доброму стані збе-
рігаються культові пам'ятки.
Хочу неодмінно побувати у
Києві іще раз, аби побачити,
як продовжують реставрувати-
ся старовинні храми.

У бесіді зачіпалися також
деякі аспекти відновлення Ус-
пенського собору Києво-Пе-
черської лаври, передачі у ко-
ристування церковним общи-
нам пам'яток архітектури, по-
пуляризації благородної мети
охорони пам'яток засобами
масової інформації. Дзюїті
Оцука прагнув з'ясувати со-
ціальну природу і межі компе-
тенції Українського товари-
ства охорони пам'яток історії та
культури як громадської, не-
державної організації і на
згадку лишив запис: «Покла-
даю надії на процвітання ва-
шого Товариства, аби воно збе-
рігало красу Києва».

...Я заздрю братам-полякам.

Майже щодня на Личаківському кладовищі можна побачити групу польських туристів, які, заглядаючи у старі довідники й путівники, розшукують могили своїх письменників, громадських і політичних діячів, учених, митців, учасників повстань за незалежність Польщі і навіть монастирські склепи-гробниці, де спочивають, як написано на одному з хрестів, «носії польського духу», і кожному кладуть або свічку, або квітку, або ж жменю польської землі.

Це вияв пошанування своєї історії. Це вияв людської пам'яті. Пам'ять мертвим не потрібна, вона потрібна живим, потрібна нації, народ без історичної пам'яті сліпий у своєму прямованні до майбутнього.

Хіба ми цього не знаємо? А проте, наприклад, буваючи у славному Бресті, шукаємо могилу Олекси Стороженка? А хто коли у Празі розшукував могилу Олександра Олесея, а в Софії — Михайла Драгоманова? А хіба не заростає народна стежка до могили сибірського страждальця Павла Грабовського?

Чуйте! Забуті могили — це карби на нашій совісті. Забуті могили — це збіднілі душі...

Роман ФЕДОРІВ

ЗАБУТІ

Доля розпорядилася так, що шанувальники довго не могли покласти на його могилу букет живих квітів, чи постояти в жалобі, схиливши голову. З роками, особливо після реконструкції Севастопольського цвинтаря у Дніпропетровську, місце поховання поета загубилося, стало загадкою.

Серед тих, хто поклав за мету відшукати місцину, де знайшов спочинок поет, був і автор цих рядків. Пригадую, як піднімали старі схеми Севастопольського цвинтаря, вивчали топографічні карти, розшували довгожителів міста.

Так з року в рік.

Нарешті тасмниця розгадана. 11 червня 1967 року міськрада прийняла рішення «Про увічнення пам'яті Івана Манжури». Але пам'ятник простояв недовго. У період застою він був знесений без будь-яких пояснень, могила осквернена (про це йшлося у № 2 ц. р. «ПУ»). І знову пішли звернення, листи до установ.

На щастя, попередній пам'ятник Іванові Манжурі зберігся. Його випадково знайшов на звалищі робітник Кудашівського гранітного кар'єру Борис Манько.

І ось — у Севастопольському парку знову торжество. Відбулося поновлення пам'ятника поетові...

Володимир ЗАРЕМБА

Дніпропетровськ

* * *

В червні цього року в селі Каїрах Бериславського району, що на Херсонщині, я сфотографував кам'яний хрест, який пам'ятаю ще з студентських років, коли працював у місцевому радгоспі. А нещодавно з публікації «Історія запорізьких козаків» академіка Д. Яворницького у журналі «Жовтень» (1988, № 6) дізнався, що це могила Кошового отамана Запорізької Січі Гордієнка. Цікаво, чи можна вважати, що цей хрест знаходиться під захистом держави?

Надсилаю вам фото. На жаль, не маю

окремого знімка пам'ятки і доводиться висилати разом з собою. Вибачте.

Володимир СИДОРЕНКО

Херсон

АКЦЕНТ: ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ, ЕКСПЕДИЦІЇ

В місті Смілі на Черкащині 1952 року встановили пам'ятник з написом: «Тут поховано 30 тисяч радянських воїнів і громадян, закатованих у фашистських застінках у 1941 — 1943 роках, в боротьбі за свободу й незалежність нашої Вітчизни. Вічна їм слава!» Із 30-ти тисяч невідоме жодне прізвище! Немає відомостей про концтабір, який більше двох років існував у Смілі в центрі міста. Як бачите, не лише у Кременчуці такий випадок (маю на увазі статтю «Розриті могили» у № 2).

Я звертався до редакцій центральних і республіканських газет, журналів, просив оповістити світ про смілянський концтабір, зробити запити в архіви. Не може бути, щоб зникли всі документи. 1982 року пропонував обкому партії допомогти організувати при Смілянському міськкомі штаб пошуку, але і цього не зробили, передоручили школам, а що вони в змозі вдіяти? Навіть не опитано жителів, які чимало бачили на власні очі.

А може це вам під силу? Адже треба рятувати правду, щоб хоч комусь із 30-ти тисяч повернути ім'я, а їх рідним — святі могили.

Петро НЕЧИПОРЕНКО,
ветеран Великої Вітчизняної війни
та Збройних Сил СРСР,
комуніст.

Черкаси

* * *

У Зимному на Волині є багатосотрічний пам'ятний хрест на могилі воїна — князівського дружинника. Він ніким не охороняється, бо, мовляв, це ж хрест! З випадками такого примітивного і бездушного ставлення в області довелося стрічатися не раз.

Олег БАБИШКІН,
доктор філологічних наук,
професор.

Київ

— Там... недалеко... хлопчакі грають у футбол... черепами,— тільки й спромоглися сказати.

Усі кинулися за ними. На невеличкій галявині, весело перегукуючись, підлітки пасували один одному останки. Побачивши людей, вони втекли. Наздогнати їх не вдалося.

Сергій ОНУПРІЄНКО,
журналіст.

МОГИЛИ

Найстрашніше для будь-якого народу — це втрата історичної пам'яті. Згадайте, Чингіз Айтматов у романі «І довше віку день тривав...» вивів узагальнений образ манкурта. Нелюда, що, забувши про свої корені, вбиває рідну матір...

Щось інколи коїться й з нами...

Не по собі стає, коли читаєш у газетах про те, як мародери, розкопуючи могили загиблих воїнів, глумляться над останками, як молоді хлопці, розважаючись, стріляють з рушниць по обелісках. Про акти вандалізму треба говорити вголос, бо замовчувати їх — значить зрадити майбутнє.

...Там, де проходить автотраса Феофанія — Васильків, була перша лінія оборони Києва. Якось туди вийшли посадити дерева студенти сільськогосподарської академії. Вирішили упорядкувати зону боїв, оглянути для подальшої реконструкції доти. Раптом з лісу вибігли налякані старі. Руки у них трусилися.

Для нас звичний вираз «обеліск Слави», та хто, якої «слави» зажив? Мені здається, не славу «трубить» обеліск, коли сум і скорбота, коли там палають свічки пам'яті. Інша річ, обеліск Пам'яті — мірило совісті й справедливості, несхибний дороговказ і суддя.

Іван ГУРІНЕНКО,
краснавець.

сmt Вільшана
Черкаської області

* * *

Я зустрілася з таким фактом. У Коші Запорізької Січі було виявлено розриту (напевно, з метою скарбошукатва) могили — степовий курган. Козаки не лише пробували розшукати злочинців, але й закопали могилу, вкрили дерном.

Така шана до археологічної пам'ятки у XVIII столітті! Нам сьогодні ой як бракує поваги до старих могил...

Любов ЗАХАРОВА

Дніпропетровськ

* * *

Єврейське кладовище в Житомирі доведено до неприпустимого стану. Зі сходу воно не огорожене, внаслідок безконтрольності забудови та дефіциту совісті у виконавців робіт надгробки потрапили під бульдозер. Стали нормою випасання худоби, городи, гаражі й туалети між могилами. До кладовища підступають смітники, не впорядковані території, та й саме воно занедбане.

Питання його санітарного очищення й благоустрою, звичайно, потребує окремого розгляду і значних затрат.

Пропоную створити при Товаристві спеціальну секцію, яка б мала за мету охорону, благоустрій кладовищ, їх обстеження, видання довідників і каталогів пам'ятників, які становлять художню цінність. Це матиме велике і виховне значення. А кошти на цю благородну справу, без сумніву, пожертвує кожен.

Цвинтарі всіх народів — повноцінні, комплексні пам'ятки культури. І хай будуть вони місцем тихого смутку, екскурсій, а не пристановищем п'яниць та повій.

Йосип КОРЕЦЬКИЙ,
інженер-будівельник.

Житомир

* * *

Рік тому я мав можливість «полюбуватися» місцем останнього супокою Мелетія Смотрицького — Дерманським монастирем в селі Устенському Другому Ровенської області. Його стан так на мене вплинув, що я повірив усім розповідям про місцеві прояви вандалізму.

А розповіли мені жакливі речі. На подвір'ї монастиря, біля церкви, був ряд могил, і їх по чийсь вказівці просто зрівняли з землею. Перед входом до монастиря стояв створений ще за часів панської Польщі пам'ятний знак Івану Федорову. Щоб позбутися зайвого клопоту із його ремонтом, пам'ятник зсунули в яр і пригорнули землею.

Найжахливіше те, що в монастирі міститься школа-інтернат, діти все бачили і бачать. Що ж з них виросте?

У мене прохання до редакції відвідати Дерманський монастир і розповісти про побачене, а також перевірити ці факти. Якщо правда, то винні мусять бути покарані. Не можна прощати прощів вандалізму. Якщо раніше подібні речі замовчувалися, то зараз мовчати — означає бути співучасником злочину.

Олег П'ЯСЕЦЬКИЙ

* * *

Наступного дня після Полтавської битви Петро І влаштував молебень у Спаській церкві. Чому?

Дореволюційний дослідник К. Гапанович у статті «Исторический очерк церкви Спаса-Нерукотворного образа в городе Полтаве» ввів у науковий обіг акт будівельної комісії від 11 липня 1846 року, який зафіксував поблизу пам'ятки поховання понад 135-річної давнини,

а також підземний хід до старовинних укріплень. Це дало можливість припустити, що знайшлися могили захисників Полтавської фортеці.

Могили героїв, які полягли на полі бою, завжди були священні. Тому й Петро І відвідав церкву, віддав шану мужнім воїнам.

До речі, відступаючи у вересні 1943 року з Полтави, фашисти ловили людей на вулицях, по дворах, витягували з хат і кидали в палаючі будинки. Кілька чоловік було спалено і в приміщенні Полтавського краєзнавчого музею. Після визволення міста їх спершу поховали біля Спаської церкви, пізніше перезахоронили в іншому місці. Старожили розповідають, що близько чотирьох років тому, коли прокладали до церкви теплотрасу, викопали і вивезли машинами багато людських кісток.

На жаль, ми пізно «згадуємо». А слід було б зробити братську могилу загиблих захисників Полтави.

Віра ЖУК,
кандидат історичних наук.

Полтава

* * *

Особливої уваги заслуговує доля пам'ятників, які донедавна стояли в кожному галицькому селі і мали нагадувати потомкам про тяжкі часи неолітичних предків — панщину. Її було скасовано в Галичині 1848 року внаслідок революції, яка охопила всю Європу і дістала назву Весни Народів. Скасування панщини не було царським дарунком народові, як це оголошували попи в церквах, а вимушеною поступкою австрійської монархії революційним силам, в народі донині живуть перекази про велику радість, яку приніс травень 1848 року.

Щоб увічнити цю подію, по селах насипали символічні «могили панщині», в які кляли плуг, котрим орали панський лан, пляшку горілки і встановлювали хрест з пам'ятним написом. Пам'ятник мав форму хреста, бо такою була традиція. Та й чи могла бути для цього краща, аніж хреста — символу страждання? Згадаймо хоча б оповідання Василя Стефаника «Камінний хрест»... Але саме ця форма стала причиною повсюдного знищення цих пам'яток у наші дні (маю на увазі Івано-Франківщину, в Львівській області вони подекуди ще збереглися).

А до них годилося б щовесни квіти приносити і проводити тут уроки історії.

Любомир ВОРОБІЙ,
економіст.

Івано-Франківська область

* * *

Все це — симптоми тяжкої хвороби, яка називається безпам'яттям. Невипадково газета «Советская культура» писала 21 січня цього року: «...наше самодовольное и самоуверенное беспам'ятство — вот первый барьер на пути перестройки».

У своєму безпам'ятті ми досягли небезпечної межі, за якою цивілізація переходить у варварство і настає духовне здичавіння. Про це свідчить безпрецедентне у цивілізованому світі ставлення до поховань наших предків, історичних некрополів.

Ярослав ВЕРЧЕНКО

Київ

«ПАЦАНИ»

В одинадцятий раз сини і доньки полків Великої Вітчизняної війни зібрались у Курську — з нагоди 25-річчя заснування музею при Курському заводі тракторних запасних частин. Музею незвичайного, єдиного у країні, де мовою документів і фотографій розповідається про подвиги дітей, які у неповні дванадцять — тринадцять, а то й десять років ставали бійцями діючої армії. Розшукати вдалося близько двох тисяч імен юних патріотів, які поряд із дорослими на смерть стояли в найжорстокішій із воєн, що зазнавало людство.

...Тікали підлітки на фронт до батьків, що воювали, бігли на захід після одержання похоронки сироти і вихованці дитячих будинків. Опинившись на окупованій території, тільки вони -й могли перейти лінію фронту. Замурзані й обдерті, шукали свого командира, який би наважився доручити хоч якусь справу і приховати від старших воєначальників. Їх по три-чотири рази садовили у тиллові ешелони, а вони на першій же станції крадькома зізнали і, примостившись на східнях, дахах вагонів, а то й просто вчепившись за буфери, знову простували на захід. І ротні та взводні нарешті здавалися: вилаявши втретє чи вчетвертє, відправляли до похідної кухні, щоб помили і нагодували. А потім похідний кравець одягав їх у перешите обмундирування.

Згодом, побачивши кмітливість та вправність «пацана», бійці прикипали серцем до нього. Спочатку оберігали, коли це вдавалося. Але вже через кілька днів переконувалися, що без сина полку (якого кожний намагався нагодувати чи вимити у часи перепочинку, наче свою дитину) важко обійтися — ніхто так хутко й спритно не сходить у розвідку, пролізши там, де дорослому бійцю не пройти. З часом цим хлопчикам довіряли зброю, вони ставали справжніми солдатами.

От тільки нагороджувати їх утримувалися. Щоб не перепало від начальства, коли угледить у списках чергового підлітка після наказу відправити у тил. Не густо було орденів

у п'ятнадцяти-шістнадцятирічних, все більше медалі, тому кожний орден у сьогоднішнього 50-літнього ветерана дуже багато важить. А ще хлопчачки й дівчатка — вихованці військових частин — уникали шпиталів, тікали з них при першій нагоді, навіть без документів. Недоліковані після поранень та контузій, вони за всяку ціну намагалися повернутися до своїх частин. Хто ж із них тоді думав, що через десятиліття рани озовуться стражданням, невимовним болем. І довести своє право на

групу інвалідності через поранення і контузії буде важко, а то й неможливо — саме через відсутність отих довідок із шпиталів.

Нині кілька десятків тисяч синів і доньок полків, юнтрюх флотів та вихованців партизанських загонів — ніхто не може з упевненістю сказати, скільки їх. Такого обліку, на жаль, не проводила жодна громадська організація. А людей слід би об'єднати, створивши у нашому Товаристві окрему секцію.

З одного боку, це допомогло б спрямувати діяльність молодших ветеранів по пропаганді патріотичних традицій радянського народу. З іншого — об'єднавши колись неповнолітніх солдатів Великої Вітчизняної війни, Товариство отримає новий загін діяльних, бойових товаришів, які чесною і сумлінною працею, безперечно, зроблять значний внесок у загальну справу.

Є ще одна причина, чому вкрай необхідно об'єднати цих людей. Справа у тому, що багато з них і досі, через 43 роки після Перемоги, не мають посвідчень ветеранів війни. У військкоматах їх видавали незаперечно тільки вихованцям дитячих будинків, решта товаришів донині зустрічає перепони у цій справі.

Курськ — Київ

Наймолодші із ветеранів Великої Вітчизняної — сини полків. 45 літ тому вони визволяли Київ, але й сьогодні не мають посвідчень ветеранів.

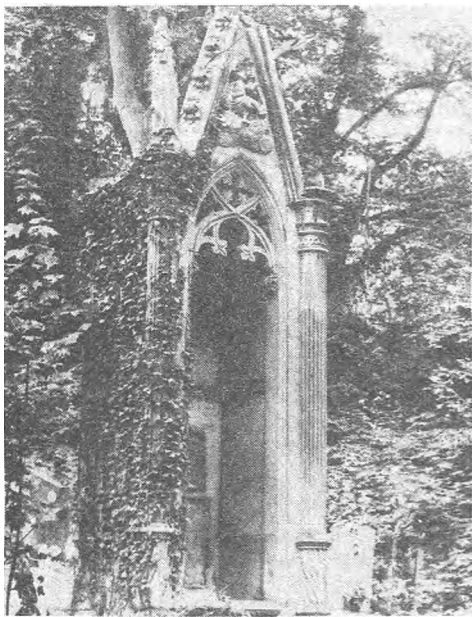
Віктор ПАЛИНСЬКИЙ

ЗАРОСТАЄ ПЛЮЩЕМ

Сподіваємося, назавжди минулися ті часи, коли з різних причин ігнорували архітектурні, мистецькі твори. Але зізнаємося чесно: ще не повністю ми подолали інерцію у справі охорони пам'яток, не викоринили безвідповідальність.

Львів — це всесоюзного значення осередок унікальних пам'яток старовини. Їх треба охороняти. А попри те, робимо не все, що можемо. Йдеться не лише про представників громадськості, а й офіційні державні органи.

Є в нашому місті виняткової ваги історико-меморіальний комплекс з неповторними архітектурними та скульптурними шедеврами — Личаківське кладовище. Знане воно далеко за межами республіки, країни. Люди, різні за

фахом, віком, далеко не завжди знавці архітектури та скульптури долають тисячі кілометрів, щоб його оглянути. А що бачать?

Усипальниці, аналогів яким немає в усій країні, вкрай занедбані, подекуди напівзруйновані чи й знищені зовсім. Брутальні написи на стінах каплиць. Про масштабні реставраційні роботи поки що не йдеться.

Хіба ж таким недбаліством не порушується

закон про охорону пам'яток? А на його сторожі (закону!) стоять конкретні органи, яким наша держава доручила сокровенні з національних цінностей.

Вже неодноразово фахівці та культурна громадськість міста, осередки Товариства висловлювали думку про необхідність створення на території кладовища заповідника з лапідарієм. Час минає, пропозиції та добрі починання консервуються, «утрасяються» по різних інстанціях, а старовинний камінь все руйнується, заростає плющем...

Чималої дендрологічної роботи потребують зелені насадження кладовища. Варто освітлювати у нічні години не лише центральні алеї (може менше буде «шукачів пригод» з небезпечним синдромом середньовічного варварства).

Інколи біля екскурсійних груп на кладовищі доводиться бачити сумнівних молодиків, що продають саморобні путівники. А львівські видавництва і не планують видати путівник або буклет-пам'ятку, хоча знавців історії міста, науковців, письменників не бракує...

Прикро, що й досі доводиться чути, як ставлять під сумнів історичну та культурну цінність тої чи іншої пам'ятки, або посилаються на те, що під ними поховано магнатів. За таких умов проблема збереження пам'яток відпадає, та й відповідальності ніхто не несе. А сумління? Чи й воно не дошкуляє?

Здавалося б, найпростіша справа — почепити на огорожі чи брамі таблицю: пошкодження пам'ятки карається законом. Такої охоронної дошки немає. Немає ні на огорожі, ні на брамі Личаківського кладовища. Чому?

Львів

У добірці вміщені матеріали, які надійшли до корпункту «ПУ» в Львові.

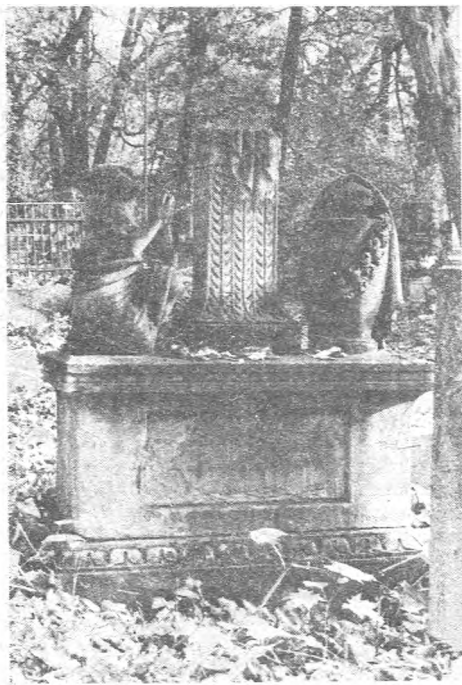
АКЦЕНТ: ПРОБЛЕМИ, ДИСКУСІЇ, ЕКСПЕДИЦІЇ

ЛИЧАКОВУ — ЗАПОВІДНИК!

ЛИСТ ТОВАРИСТВА ЛЕВА,
АДРЕСОВАНИЙ РАДІ МІНІСТРІВ СРСР
ТА РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ
«ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ»

Ми, члени історико-архітектурної секції самодіяльного об'єднання Товариство Лева, вже другий рік займаємося відновленням Личаківського меморіального кладовища — одного з найунікальніших комплексів історико-художніх пам'яток Львова.

Викладаючи свої міркування про порушенні «ПУ» проблеми (1988, № 2, с. 60—61), ми не посилатимемося на вже висловлені в пресі аргументи про необхідність перетворення кладовища на музей-заповідник, а відштовхнемося від зворотного — спираючись на законодавчі акти, наявні документи та досвід роботи по відновленню цвинтарних пам'яток, спробуємо охарактеризувати механізм, який зумовлює нищення некрополя.

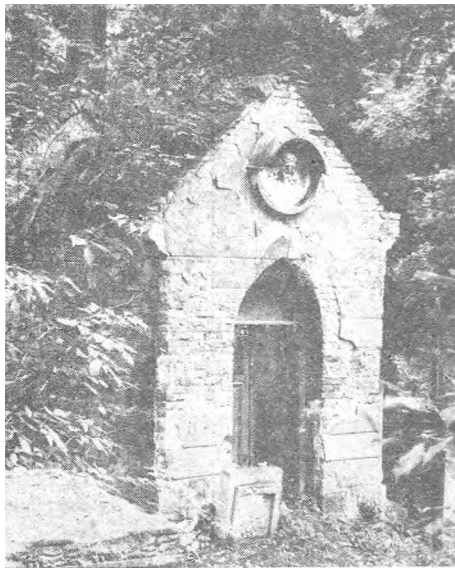
Як відомо, охорона пам'ятки починається з її виявлення та паспортизації. Такі роботи на Личаківі вперше проводилися 1947 року, потім — 1963-го і, нарешті, — 1987-го. Та коли ми ознайомилися із списками пам'яток, то на державному обліку в управлінні культури за 40 років паспортизації виявилось аж 80 об'єктів (здебільшого пам'яток історії; взяті під охорону рішенням облвиконкому № 450 від 28.10.1987 р. 130 пам'яток не

паспортизовано), а в правлінні обласної організації Товариства — близько 100 творів мистецтва. І це тоді, коли на кладовищі не менше 5 тисяч надгробків і склепів, із яких 700 одних тільки скульптур та рельєфів! В «Інструкції про порядок обліку, забезпечення схоронності, утримання, використання та реставрації нерухомих пам'яток історії та культури» Міністерства культури СРСР від 13.05.1986 року сказано: «Недотримання порядку обліку є порушенням правил охорони пам'яток...» То чи варто утримувати підрозділи охорони пам'яток, якщо інструкція править лише для обгрунтування їхньої зарплати?

Вочевидь, для налагодження порядку на кладовищі у Львівському реставраційному виробничому комбінаті похоронного обслуговування (ЛРВКПО) введено нову штатну одиницю — заступника директора по науко-

вій роботі. Втім, зайнявшись адміністративною діяльністю, новий працівник не виявив і не запропонував для паспортизації жодної пам'ятки, не працює над статтями до львівського тому Зводу пам'яток. Єдина ампірна пам'ятка культурного характеру — каплиця Дуніних-Борковських 1812 року за останні 10 років стала руїною, розвалюються сотні надгробків епохи класицизму, а в цей час реставруються дві каплиці 1883 року, що не становлять значної цінності і перебувають у відносно доброму стані. Це наочно свідчить про нефаховий підхід до охорони пам'яток, некомпетентність заступника директора ЛРВКПО І. Поліщука та завідувача кладовища В. Когута. Останній взагалі неспроможний організувати ні будівництво огорожі, ні розчищення та впорядкування території, ні контроль за робітниками, які при зведенні нових пам'ятників недбайливо поводяться з старовинними, тощо.

Товариство Лева має у своєму розпорядженні документи про постійне руйнування недосліджених пам'яток. Це кричить ігнорування Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури». В цьому зв'язку порушуємо питання про діяльність директора ЛРВКПО Є. Савули як відповідального за ці акції (охоронні зобов'язання підписувати відмовився!) та порушення пунктів 8, 11, 30, 58, 74 вказаної інструкції від 13.05.1986 року. Представлені нами фотодокументи є лише окремими прикладами систематичного нищення надгробків за останнє десятиріччя. Виходячи з цього, за статтею 25 Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», правомірне і позбавлення права володіти пам'ятками ЛРВКПО як такої організації, що порушує

елементарні правила їх охорони.

Після неодноразових наших звертань у високі інстанції львівські обласний та міський виконкоми Рад народних депутатів прийняли ряд постанов по Личаківському кладовищу, але ми змушені констатувати, що ніяких особливих зрушень у охороні пам'яток не сталося. Тільки цього року вже розбито три скульптури.

Спробуємо коротко проаналізувати останнє, найрозгорнутіше рішення міськвиконкому № 690 від 27.12.1985 року: важливі підпункти 2 та 3 пункту 1 не виконано, у пункті 2 взагалі дивовижна логіка: «розглянути підсумки і вжити заходи зняття з обліку та ліквідації аварійних споруд, які не становлять історичної цінності». По-перше, якщо пам'ятка на обліку, вона вже цінність. по-друге, за інструкцією 13.05.1986 року «нерухомою пам'яткою історії та культури є... як збережена повністю, так і така, що перебуває в зруйнованому стані» (п. 2). Не зроблено ландшафтної реконструкції та санітарного чищення (п. 6), а також благоустрою могил, що перебувають на державному утриманні (п. 7). не здійснюється охорона кладовища (п. 11) та патрульно-постова служба (п. 12), немає путівників (п.п. 13. 15).

Скільки ще крутитиметься паперова карусель? Не виконуючи власних рішень, місцеві керівники викликають обурення громадськості, дискредитують перебудову. Настроїти народ проти свого суспільства — це вже рецидив не застійного, а більш раннього періоду, спрямований на інтелектуальну деградацію.

Оскільки виникає сумнів у компетентності тих працівників, які займаються питаннями кладовища (міськвиконком заборони поховання на найдавніших полях 1—9, 67, 69, хоча до території древнього некрополя входять поля 10, 11, 14—16, 18—20), ми, вивчивши його історію, вважаємо, що музеєфікації мають підлягати поля: 2, 5—11, 14—20 як найдавніші, з пам'ятками епохи класицизму (потребують повної заборони поховань): 1, 3, 4, 12, 13, 21—27, 29—35, 45а, 48—64, 67—75, 77, 78 як повністю сформовані в архітектурному відношенні (II половина XIX ст.), що становлять частину всього комплексу (підзахоронення лише до склепів прямих родичів, без права дарування, заповідання чи продажу склепів).

Поля 28, 36—47, 65, 66—76, 79—85 мають призначатися для почесних захоронень, а також тих, чий родичі тут поховані раніше.

Внаслідок того, що звертання до Ради Міністрів УРСР в 1983 і 1984 роках та Президії Верховної Ради УРСР 1987 року виявилися безрезультатними (матеріали для розбору повернулися до Львова), просимо посприяти перетворенню Личаківського кладовища в місті Львові на музей-заповідник.

Лист прийнято на засіданні історико-архітектурної секції Товариства Лева.

Голова Товариства Лева Орест ШЕЙКА
Координатор історико-архітектурної секції

Андрій КВІТКОВСЬКИЙ

Невелика стаття «Тривоги Анатолія Меркешина» (ПУ, 1988, № 2) викликала в мене почуття щирої приязні до людини, що оберігає не просто мистецькі твори, а саму пам'ять.

Ще 1965 року під час навчання в Вінницькому залізничному технікумі (тоді він називався агролісомеліоративним) я з однокурсниками проходив виробничу практику на лінії Львів—Ходорів. Квартирували на станції Старе Село, часто блукали по Львову. Я відкривав для себе прекрасне і на гамірних вулицях, і на затишних подвір'ях міста. Мої товариші тоді не розуміли мого занепокоєння зруйнованими пам'ятками, бо були зовсім інші часи. Ті блукання закінчувалися здебільшого на Личаківському кладовищі з його дивовижними надгробками та слідами вандалізму на них.

Моя «дивна» поведінка під час практики не залишилася непоміченою у Вінниці. Донощик-однокурсник представив мене в технікумі таким собі релігійним фанатиком, який з'їхав з глузду на церковному мистецтві. Мене відкликали до Вінниці. Я рішуче виступив проти відкликання, але вже до кінця перебування у Львові залишався під негласним «наглядом».

Мені здається, що зараз, коли наше суспільство звільняється від догм і рутини, коли відбувається переоцінка цінностей, в таких духовно сильних людей, як Анатолій Меркешин, мають з'явитися послідовники.

Валерій ДУДОРОВ

Вінниця

Мистецтво оберігає людину від безпам'яття. Загострено це відчуваєш на Личаківському кладовищі у Львові — велими своєрідному, одному з найстаріших у Європі. Особливу цікавість і безумовну цінність становлять його пам'ятники класицизму, що енциклопедично відтворюють всі можливі форми надгробків, архітектура яких базувалася на мистецтві Стародавнього Єгипту, Греції, Риму.

Перші пам'ятники на цьому, тоді заміському, цвинтарі мали вигляд горизонтальних прямокутних плит і наслідували традиції Ренесансу та барокко. Породжене новими релігійними потребами, барокове мистецтво щонайменше пасувало до мішанської надгробної скульптури — на Личакові є тільки один такий пам'ятник (поховання 1797 р., поле 7). Частіше воно проявляється у

теру, що має вигляд чотирьохколонного корінфського портика з двома алегоричними постатями (ще одна — Кроноса стояла на фронтоні).

Не всі скульптури, приписувані Вітверу, мають однакові художні якості. Найліпша і, до речі, єдина підписана — на надгробку Ю. Сівітліх (поле 10) — типова для класицизму за рисунком (вираз скорботи, однак, робить її не беззахисною, а навпаки, уособлює сконцентровану людську силу). Детально уявити творчий шлях цього майстра надзвичайно важко, позаяк література вміщує про нього дуже скромні відомості, а подеколи й помилки (наприклад, скульптури біля гробівця Товарницьких і Печонки (поле 71), приписувані одному пам'ятнику, масштабно несумірні). До того ж бракує документів, багато робіт знищено. Попри

Анатолій МЕРКЕШИН

ЛИЧАКІВ: СКАРБНИЦЯ КЛАСИЦИЗМУ

вигляді декоративного різблення на плитах, як правило, з ренесансними елементами (1791 р., поле 10). Найціннішою пам'яткою цього періоду є мармурова плита з могили вірменського єпископа, датована 1797 роком, з написом вірменською мовою. Першу плиту знайдено 1981 року і знищено працівниками кладовища — така методика вивільнення місця для нових поховань. Залишилося її фото. Друга плита зберігається в історичному музеї.

У XVIII столітті виник новий, так званий стиль Людовика XVI. З ним пов'язана творчість засновника класицизму у Львові Гартмана Вітвера. Напевне, він був автором найстарішої на кладовищі каплиці Дуніних-Борковських, збудованої, як стверджує напис над входом, 1812 року. Це єдина у Львові пам'ятка класицизму культового харак-

все, значення творчості Вітвера для нашого мистецтва є етапним: у ньому відчувається не тільки барокко, а й Відродження — епоха, в котрій вже виникли передумови класицизму. За час свого існування Личаківське кладовище кілька разів розширювалося за рахунок закупу магістратом прилеглих земель. Територія класичного некрополю (поховання до 1850 року) обмежується полями 8 з півночі і 11 з півдня, та 2 і 18, відповідно, із заходу і сходу, і становить унікальний комплекс вітарів, саркофагів, статуй 150—200-літньої давності. Частково забудований новими пам'ятниками, він значною мірою зберігає вигляд, наданий йому іншим видатним майстром класицизму галицьким Кановою Антоном Шімзе-ром. Цей вигляд визначається не тільки кількістю робіт, а й масштабністю замислу, рів-

нем виконання, чистотою стилю. Всі ці якості притаманні, зокрема, кільком найвідомішим роботам Шімзера. Одна з них — великий вітар з чотирма каріатидами (Хауснер, 1822 р., поле 8) справляє враження непорушності зупиненого часу; оточений іншими пам'ятками першої половини XIX століття, він утворює з ними прекрасний ансамбль. Пілон Хауснера (1822 р., поле 7) є спрощений варіант надгробку папи Клементи XIII у Ватикані роботи Канови, учнем якого був Шімзер до приїзду у Львів 1812 року. Досконалим майстром малих архітектурних форм і знавцем римської античності постає Шімзер і в рідкісного композиційного вирішення, що сягає етрусських форм, пам'ятнику Багофунд (поле 14).

Скульптор досконало володів технікою рельєфу, а композиційна побудова в них — найвище досягнення львівського класицизму. Так, обернені в один бік обличчя чотирьох персонажів пам'ятника Венцель (мати з дітьми, 1829 р., поле 8), здається, мали б деформувати класичну рівновагу і симетрію, але витягнуті ланцюгом переплетені руки композиційно врівноважують цей наснажливий порив. Цікавий і рельєф на могилі Жарської (1835 р., поле 11), де зображена не покійна, а чоловік з дітьми, які її оплакують. Якщо у першій композиції фігури ніби хочуть розірвати простір, в якому знаходяться, то у другій навпаки — злилися в єдине ціле, не зв'язане жодною зайвою деталлю, з простором. Зіставляючи обидві роботи, відчуваєш якусь символіку в просторовій трактовці живих і мертвих.

Антон Шімзер помер 1836 року і похований на Личакові (поле 11). На його могилі височить обеліск із зображенням алегорії Скульптури. Пам'ятник виконав його учень Пауль Ойтеле (Eutele), котрий не мав академічної освіти, але самотужки творчість якого посідає значне місце у львівському мистецтві першої половини XIX століття. Пізніші роботи Ойтеле втрачають художні якості (хворий і напівсліпий, він прожив 85 років і помер 1889 року у притулку св. Лазаря). Скульптор залишив рекордну кількість сакральних творів, серед яких

найцікавіші пам'ятники Леваковського (поле 15), Жарських, Саравеллі (поле 7), Колишко, Зенткевич (поле 15) та інші (всього близько 130 надгробків).

Пізній класицизм характеризується пишністю та переважністю декором (найцінніший пам'ятник А. Лауб, 1843 р., поле 7), а поодинокі репліки середини століття — ще обтяжливішими формами. Із 30-х років у скульптурі розвивається романтизм, який є протиставленням класицизму, прагненням до національного колориту, особистої своєрідності. Представником цього керунку був брат А. Шімзера — Йоганн. По закінченню Віденської Академії він працював у майстерні брата, а з 1826 року, після подорожі до Польщі і Румунії, постійно мешкає у Львові.

Ранні роботи Йоганна Шімзера витримані в дусі античності, але досягти свободи виконання, якою володів брат, він все ж не зміг (іноді порушував пропорції, що особливо помітно в рельєфі). До того ж сама епоха, підпадає класицизму, виглядає в його роботах не більше, як спроба реанімації старого мистецтва — чи то шляхом досить прямого використання взірців (в ранніх), чи то античною символікою (в пізніх роботах). Справді цінним витвором майстра є пам'ятник С. Зарваньського (1834 р., поле 15): бог смерті Танатос з ідеально-романтичним виразом скорботи спирається на урну, тримаючи смолоскип. Пройшовши досить складний шлях у мистецтві,

Йоганн Шімзер помер 1856 року. Чи не найпомітнішу роль у подальшому формуванні архітектури кладовища відіграли його син Леопольд, який створив одну з найдосконаліших каменобробних фірм в Австрії, та видатний скульптор кінця XIX століття Юліан Марковський, син дочки Й. Шімзера.

Класицизм вгас. Але його відлуння вчувалося і в кінці XIX, і на початку XX століть, та й у сучасній архітектурі. І, безсумнівно, в тому чи іншому вигляді він оживе у майбутньому, тому що головне джерело його існування — людина. Зберегти пам'ятки класицизму — це передовсім застерегти їх від сусідства з неугарними новими надгробками, — сусідства, викликаного «перемінами в культурі, які визначалися урбанізацією, ростом міст і міського населення. В останньому виникали нові потужні шари, чужі традиціям міської культури, але вже розірвані з культурою села. Виникли розриви в культурній неперервності, які заповнювалися її сурогатами»¹. Результат цього — нищення пам'яток. Можна здригнутися від цивілізованого варварства: за повоєний час, до 1988 року включно, сплюндровано третину пам'ятників на Личакові. Щорічно на цвинтарі гине близько п'яти скульптур. Їх нищать навіть за розпорядженням адміністрації. Мерців вбивають мерці...

ПРИМІТКИ

¹ А. Иконников. «Искусство, среда, время». — М., 1985.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Скульптура на надгробку Ю. Сівітліх.
Пам'ятник на могилі Леваковського.

Петро Кравчук: ОЧИМА КАНАДСЬКОГО УКРАЇНЦЯ

Кореспондент «ПУ» бесідує з відомим громадським діячем Канади, Головою національного виконавчого комітету Товариства об'єднаних українських канадців (ТОУК) письменником Петром Кравчуком.

— *Петре Ільковичу, у своєму виступі на урочистому засіданні, присвяченому 70-річчю встановлення Радянської влади на Україні, ви говорили, що коли раніше в нашій країні допускалися помилки чи порушення в будь-якій сфері, чи то в мовній, чи в юстиції, чи в інших, вони не тільки шкідливо відбивалися на житті радянського народу, а й мали негативний ефект і на українську прогресивну громадськість у Канаді. А як реагують канадські українці, зокрема члени та прихильники ТОУК, на ті зміни, що сьогодні відбуваються в нашій республіці?*

— У Канаді мешкає 750 тисяч українців, які є складовою частиною канадського народу. Це, в основному, представники старої заробітчанської еміграції, які залишили батьківщину понад 50 літ тому, а також їхні канадськонароджені діти та онуки. З-поміж останніх багато неповних українців, оскільки мають лише тата чи матір з українців, а іншого з батьків — скажімо, саксонської, польської, чеської, хорватської чи якоїсь іншої національності.

Так що 750 тисяч українців, які і зарубіжні росіяни, білоруси, сприймають все, що стосується Радянського Союзу, у додатку як загальні канадці, бо тут вже пустили коріння, тут живуть їхні рідні, знайомі і так далі. Але є категорія людей, це члени ТОУК, Робітничого запомогового товариства, читачі газети «Життя і слово», яким Україна дорога потрібно, не лише з національних почувань, але і як держава нового типу, держава робітників і селян.

Процес перебудови ми сприймаємо з великим пієтетом. Щодень відшукуємо в пресі новинки, повідомлення (кожна провідна канадська газета має свого кореспондента в Москві). Зараз широко йде інформація про демократизацію, нове мислення, гласність. Ну, висловлюються й сумніви, але всі підкреслюють, що робиться щось велике, щось нове, і це вселяє надію радянським народам на світліше майбуття.

У період, коли при керівництві партії і держави був Сталін, після його смерті, у часи Хрущова, Брежнєва, мав місце застій. Хоча розвиток був, були зміни, не можу сказати, що взагалі був застій, адже ми говоримо застій, мабуть, тому, що не так швидко все розвивалось, як хотілось, правда? Були сили, що сповільняли прогрес, різні причини — суб'єктивні, може об'єктивні, мені важко зараз давати оцінку. Принаймні, ми зустрічалися, скажімо, із своїми рідними, то вони розповідали про певні труднощі, а зараз вже інакше на це дивляться, сприймають перебудову з надією, вірять, що колишні часи не повернуться. Дай бог, щоб не повернулися, кажуть.

— *А інформація про стан пам'яткоохоронної справи доходить до канадських українців?*

ДЛЯ ДОВІДКИ. Петро Кравчук, діяч прогресивних українських організацій у Канаді, народився 1911 року у селі Стоянові (нині Радехівського району Львівщини), 1930 року емігрував до Канади, з 1932-го — член Компартії Канади, був секретарем ЦК секції молоді Товариства Український Робітничо-Фермерський Дім, членом Головної керуючої ради Товариства допомоги визвольному рухові на Західній Україні. Із 1936 року співробітничав в українській прогресивній пресі Канади, один з редакторів газети «Життя і слово», лауреат премії імені Я. Галана.

— Абсолютно. Доходить. Найперше, українці Канади їдуть у свої рідні села. Був час, коли історичні пам'ятки не те що занедбувалися, але, мабуть, не звертали на них такої уваги, не надавали їм такої важливості, а мова більше йшла про нове будівництво. Прикро, звісно, що навіть тими людьми, які повинні дбати про пам'ятки культури, допускалися помилки або ж якесь зневажливе ставлення. Це якийсь підхід навіть і нездоровий, бо були випадки, що їх нищили, але останнім часом, будемо сподіватися, цьому покладено край.

— *Звичайно, доля пам'яток отчої сторони особливо цікавить канадських українців. Найчастіше їхні батьківські хати уже не існують, на рідних обійстях живуть чужі люди... Пам'ятки — поодинокі острівці пам'яті.*

— В нашому Стоянові дві церкви було. Одна, мурована, стоїть на горбку, домінує над селом. Вона архітектурою вирізняється, своїм масштабом, а ще й тим особливо цінна, що її всередині, десь у 1926—1927 рр. розмальовувала група

художників під керівництвом відомого Павла Ковжуна, який мав у своїй роботі, науці зв'язки з Георгієм Нарбутом. Це нова церква, діюча.

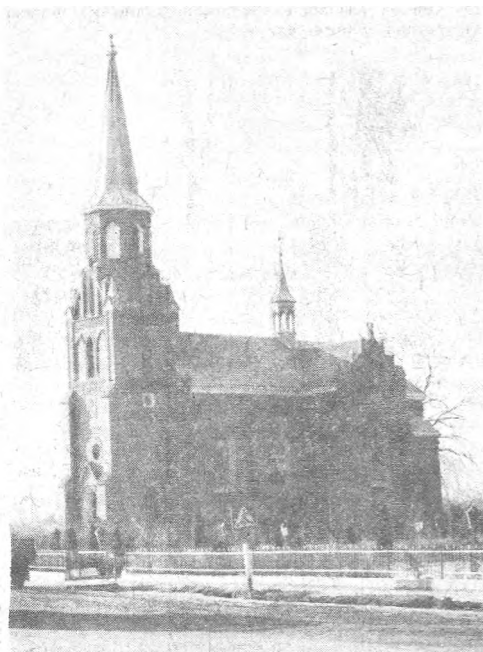
Стара церква стояла дерев'яна, під бляхою, щонайменше 250 років могла мати, про неї є згадки й у літературі. Її розібрали і привезли до Шевченківського гаю у Львові, і тільки фундамент поставили, а дерево складоване лежить там довгий час, вже років добрих шість-сім, а може й десяток. Люди все питають: «Як там наша церква, як?.. Або хай її складуть, і нехай буде експонатом, або ж віддадуть назад...»

У Стоянові є і костюл, може не такий великий, як у Києві, але, думаю, з нього можна зробити місцевий музей. Бо село мало революційні традиції, там же діяла Комуністична партія Західної України, була боротьба з клерикалами, націоналістами. Та і весь Радехівський район Львівщини цікавий. Недалеко славне Берестечко, а чого варті одні назви сіл — Торки, Бишів, Піратин, Ордів. Богдан Хмельницький і Богун за якихось 15—20 кілометрів воювали проти поляків. У 1920 році була тут Радянська влада щось тижнів шість, коли Будьонний йшов на Львів. Я тоді був пацаном (але ж був під Радянською владою!), пригадую ті революційні дні жваво. Будьонний їхав через наше село, тому на перших порах навіть колгосп, який організувався потім, носив ім'я Будьонного (зараз називається «Жовтень», один з кращих, його очолює Богдан Стець, людина з вищою освітою). Одне слово, є що в музеї показати, багата і славна історія.

— *Петре Ільковичу, за детальну заочну мандрівку на вашу батьківщину вдячний вам подвійно. Річ у тому, що ближчим часом матиму відрядження на Львівщину.*

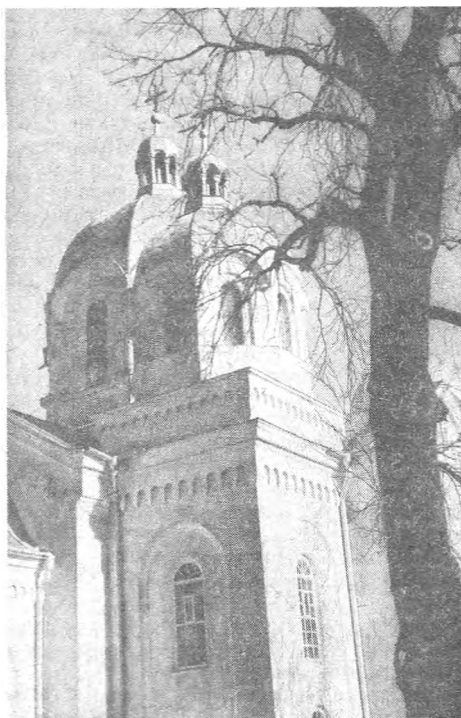
— Дуже проситиму вас передати уклін моїм землякам і рідні.

— *Неодмінно. А ще хочу запитати, які українські пам'ятки, окрім тих, що у рідних місцях, популярні серед людей вашого кола?*

— Масові туристські українські групи, коли приїжджають до Києва, то основною атракцією або основним об'єктом є Музей народної архітектури та побуту. Люди просто неба, в своєрідній мініатюрі бачать всю Україну, її етнографічні зони. Це дуже велике значення має особливо для канадськороджених українців, які не всі мають можливість їхати в село. А гіді, екскурсоводи пояснюють, то такий район, це Гуцульщина, це Бойківщина, це Поділля, Прикарпаття, Закарпаття, Полтавщина. Це дуже велике враження справляє. Дехто мав можливість побувати в музеї просто неба у Переяславі-Хмельницькому, Львові (Шевченківський гай). Такі скансени наочно засвідчують рівень охорони пам'яток.

Якщо узагальнювати, пам'ятки Радянської України для канадських українців нерідко

єдині ниточки кривного зв'язку з Батьківщиною.

Постійним партнером ТОУК є Товариство «Україна», але ми також високо цінуємо подвижництво Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Скрізь подибуємо плоди його діяльності: чи то йдеться про Шевченків Канів, пам'ятки часів козацьких війн, національно-визвольної та революційної боротьби на Західній Україні, чи про рідні села Івана Франка, Маркіяна Шашкевича, Олександра Мишуги... Велику роботу робить Товариство, але, як кажуть, і роботи непочатий край.

— *Як відомо, перебуваючи в Києві, ви мали зустріч у Верховній Раді України, де з-поміж інших обговорювалося питання спільної підготовки до відзначення 100-річчя українських поселенців у Канаді. Чим може стати в нагоді наше Товариство?*

— На Україні є село Небилів, звідки

7 вересня 1891 року приїхали за океан два шукачі щастя — Іван Пилипівський (Пилипів) і його друг Василь Єленяк. Саме вони запорядкували масову трудову еміграцію до Канади. Добре б встановити там пам'ятний знак чи маленький обеліск, створити музейну експозицію. Ваше Товариство може, скажімо, дещо посприяти з реалізуванням інших планів.

Скульптор Еміль Мисько нині працює над горельєфом, який буде розміщений на зовнішній стіні українського Робітничого дому у Вінніпегу. В письменників Львова виникла ідея подбати про стелу «Дорога сліз» на залізничній станції чи деінде. Важливо показати: люди їхали не з радості, не від добра добра шукали в чужій-чужениці. Вони їхали в невідомий світ, мови не знали, професії не було, грошей великих не мали, єдиний капітал — здорові руки... «Люди в кожухах» перетворили цілинну землю на родючі ґрунти, українська пшениця заколосилася на канадських нивах.

А якби у вашому виданні подати історичні документи про те, чому люди втікали від австрійсько-цісарських порядків? До речі, не знаю, чому ваш журнал називається *бюлетень*, коли вже має 80 тисяч циркуляції, тобто тиражу. Це таки журнал, і повинен виходити частіше, спочатку може раз на два місяці, а то й частіше. Україна держава велика, є про що писати. І ще треба, щоб ваш журнал признався не тільки для внутрішнього життя, а був доступний і до університетів, вищих бібліотек, наукових інституцій поза кордоном, є багато потенційних читачів з українського середовища в Канаді, в Сполучених Штатах, Австралії. Поширення «Пам'яток України» за рубежом

цілком правильно сказав керівник Радянського Союзу Михайло Горбачов, це крок у майбутнє.

Треба йти до ліквідації арсеналів ядерної зброї, боротися за здійснення тої конкретної, розумної і потрібної пропозиції Радянського Союзу про ліквідацію ядерної зброї до 2000 року. Тому я кажу: миру, миру і ще раз миру.

Успіхів вам у хорошій, потрібній, благородній роботі, яка підкреслює або ж відновлює у людей почуття до своєї рідної землі, до історії свого народу, до культури! Людині, якщо вона позбавлена духовної культури і думає тільки про матеріальні вигоди, лише здається, що вона живе. Насправді — існує. Є чудове біблійне прислів'я: «не хлібом єдиним живе людина». Так що хай вам щастить у вашій роботі, ваші успіхи приносять нам велику радість.

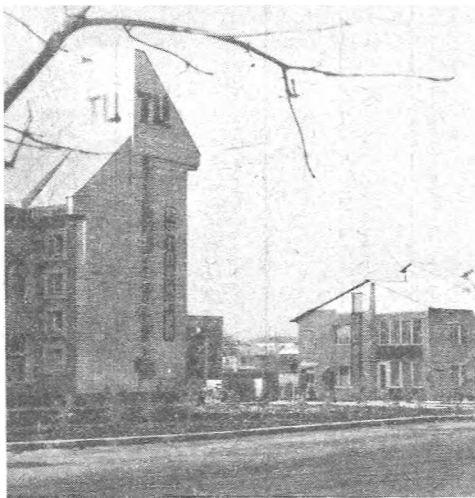
Вів бесіду Анатолій СЕРИКОВ.

Р. С. Невдовзі після зустрічі з П. Кравчуком мені довелося побувати у відрядженні на його рідній Львівщині, побачити на власні очі те, про що з такою теплотою говорив Петро Ількович, зустрітися з його 93-річною сестрою Марією, землячками.

Як і колись, височіє над Стояновим «нова» Іллінська церква, даленіє в тиші старий цвинтар. Сучасні оселі вишикувались вздовж центральної вулиці села, реставрується колишній косяол — буде громадський музей. Невтішна лише остання новина: старовинна стоянівська церква Параскеви у львівському музеї просто неба досі не експонується.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Петро Кравчук з членом Політбюро ЦК Компартії України, Головою Президії Верховної Ради Української РСР В. Шевченко та заступником голови правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури С. Зубковим. Стоянів на Львівщині. Косяол, Іллінська церква та сучасна вулиця села.

підносило б гордість за історичну спадщину українського народу, сприяло міжнародному співробітництву в гуманітарній галузі.

— А які ваші побажання радянським читачам, всім охоронцям пам'яток старовини і сучасності на Україні?

— Миру, миру і ще раз миру! Ми вступили в нову еру. Не хочу бути надмірно оптимістичним, але підписання і реалізація договору про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності — це серйозний крок, може поки що малий, але, як

*Дякую співробітникам
і читачам "Пам'яток України"
за інтерв'ю у великій і плідній
роботі.*

*Хай працює Політбюро
у Всесоюзній*

Петро Кравчук

ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ

(МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ)

В час урбанізації, коли безперервно змінюється образ наших міст і сіл, з особливою гостротою постає проблема збереження прогресивної спадщини минулого та включення її до культурних цінностей соціалістичного суспільства.

Невід'ємною частиною цього спадку є народна архітектура з її стійкими етнічно обумовленими місцевими традиціями будівельного ремесла, віками складеними схемами планування та об'ємно-просторової побудови поселень, житлових комплексів й окремих споруд, традиційним ладом архітектурно-ландшафтних образів. Характерні риси народної архітектури проявляються переважно в сільських поселеннях, хоча до певної міри простежуються й у масовій міській забудові (як правило, віддалених від центру околиць). Тож, говорячи про народну архітектуру, маємо на увазі передовсім традиційне сільське будівництво.

Серед специфічних рис народної архітектури першою слід виділити її традиційність, певною мірою навіть консервативність, внаслідок чого як структура системи поселень, так і планування житла, двору тощо суперечать сьогоднішнім нормам життя в сільській місцевості. Це породжує серйозні ускладнення з використанням давніх споруд і зберіганням їх на звичних місцях. Наступна риса — синкретична включеність народної архітектури в сільську культуру загалом, неподільність архітектурного й етнографічного начал. Третя суттєва риса — органічна єдність сільських поселень в цілому та окремих споруд з природним ландшафтом.

До об'єктів народної архітектури належать:

- а) комплекси сільських будівель (садиби, культові ансамблі, історично цінні поселення);
- б) окремо розташовані споруди (житлові будинки, корчми, церкви, дзвіниці, каплиці, вітряки, водяні млини, гамазеї, мости тощо);
- в) малі форми (колодязі, містки, ворота, хвіртки, огорожі, вулики, хрести).

Багатоманіття спадку вимагає його комплексного обстеження, виявлення і диференціації за культурно-історичною значимістю. Тільки на основі вивчення пам'яток правомірний вибір заходів для їх охорони. Чим глибше вивчено край, тим більше підстав для безпомилкового відбору об'єктів музеєфікації.

Дослідження кожного регіону ведеться за двома напрямками: складається історико-етнографічний огляд літературно-архівних свідчень, матеріалів місцевих музеїв та проводиться експедиційне натурне обстеження його території з метою виявлення типових форм, їх концентрації та розповсюдженості. На основі цього, відповідно до встановлених місцевих регіональних чи національних особливостей народної архітектури та побуту, створюються схеми архітектурного й етнографічного районування.

По кожному району необхідно мати історико-етнографічну характеристику етапів розвитку та сучасного стану народного побуту (обрядів, промислів і ремесел, господарства, культури, традиційних типів будівель, предметів побуту), а також типологічні таблиці, що відбивають архітектурно-художню, структурну, планувальну своєрідність різноманітних видів споруд (інженерних, культових, оборонних: сіл, хуторів, виробничих комплексів, дворів і садиб, житлових будинків, господарчих будівель, малих форм, елементів благоустрою). Порівняльний аналіз таких таблиць дасть можливість виявити об'єктивну картину схоронності місцевих типів народного будівництва, їх зниклі, а також нині рідкісні й унікальні види. Ретроспективні типологічні таблиці потрібні для пошуку аналогів при реставрації музейних експонатів та як матеріал для відтворення неіснуючих елементів історичного середовища.

Обстежуючи зразки народного зодчества, слід фіксувати цілісні комплекси будівель і поселень, що мають історико-етнографічну, містобудівельну та художню цінність.

Дослідження будь-якого поселення чи комплексу будівель має починатися фіксацією його наявної архітектурно-планувальної побудови з наступною реконструкцією планування на період розквіту чи — якщо можна виділити — на основні етапи його розвитку. Реконструкція робиться на основі зіставлення архівних планів (якщо вони є) з теперішнім розташуванням. При відсутності архівних джерел, слід проаналізувати план теперішнього розташування, ступінь традиційності застосованих прийомів та вірогідну послідовність їх появи. Якщо немає топографічного плану, наявне планування треба зафіксувати крокомірною зйомкою. При цьому відзначаються всі планувальні напрямки, розміщення громадських споруд, зв'язок планування та забудови з рельєфом, гідрографією і зеленими насадженнями.

Характерні риси ландшафту фіксуються нанесенням на план поселення основних елементів рельєфу — бровок пагорбів і терас, ліній водорозділів, абсолютних величин основних перепадів рельєфу, меж заплавлених і заболочених територій, а також зелених ділянок. Коли є цілісний історично єдиний куш поселень, зв'язаних функціонально чи візуально, бажано скласти схему їх взаємного розміщення з зазначенням головних елементів природного ландшафту.

Закінчення на с. 27.

ІЛЮСТРАЦІЇ

На вкладці: Пам'ятка архітектури XVIII століття церква Василя у селі Рожневі Івано-Франківської області

Галина КИРИЛЮК

МЕМОРІАЛЬНА ЯЛТА

Є в нашій країні місця, які у кожній освіченій людині асоціюються з іменами видатних діячів літератури, мистецтва, науки, котрі протягом довгого часу жили чи гостювали там. Саме до таких місць належить перлина Криму — Ялта, яка цього року зустрічає своє 150-річчя.

Тут жили і працювали такі корифеї світової культури, як Чехов, Горький, Бунін, Леся Українка, Коцюбинський, композитори Спендіаров, Калинников та багато інших. Донині збереглися меморіальні будинки, в яких відчувається дух епохи, пам'ять про тих, хто тут жив. Треба віддати належне місцевій владі — деякі з них відзначені меморіальними дошками, приведені у належний стан і ждуть, коли в їх приміщеннях розгорнуть музейні експозиції, присвячені культурному життю міста за усе його стоп'ятдесятирічне існування. Але ще й зараз частину пам'яток-будівель та історичних місць не взято під охорону, інші знесено, а до більшості, як то кажуть, не доходять руки — не ремонтвані й не реставровані, знаходяться в занедбаному стані.

Є в Ялті старе кладовище, на якому поховані визначні діячі культури, науки, мистецтва, — поет С. Руданський, художник Ф. Васильєв, видатний російський композитор В. Калинников та багато інших. Його занедбаність та запустіння викликали численні нарікання місцевих жителів, туристів, громадськості.

Як позитивний факт слід відзначити, що ентузіасти разом з відділом культури міськвиконкому і міською організацією Товариства привели це святе (не лише для ялтинців) місце в належний стан. Кладовище сплановано і впорядковано, реставровано, а подекуди і встановлено нові надгробки. Доріжки і територію обрамили зелені насадження. Але, на жаль, і цю благородну справу не доведено до кінця.

Як розповів нам відповідальний секретар міської організації Товариства, вчителі проводять тут з учнями тематичні уроки історії. Звичайно, це добре, проте, на нашу думку, було б краще, якби учні, окремі класи чи й школи взяли шефство над похованнями і територією кладовища, насадили квіти, поливали їх, стежили за насадженнями. Напевно, це був би справжній урок людяності і причетності до історії рідного краю. А то зараз тут мало хто буває, на надгробках немає квітів.

Але не тільки в цьому виявилася непослідовність ялтинців щодо охорони та збереження пам'яток. Найяскравіший приклад — сумна доля будинку видатного композитора О. Спендіарова, гостями якого були (це зафіксовано на меморіальній дошці) М. Горький, О. Глазунов, А. Арєнський, Ф. Шаляпін. Протягом довгого часу меморіальний дім використовували як клуб медичних працівників, не ремонтували, довели до аварійного стану. І тільки тепер, коли нависла загроза зруйнування, в ньому запланували після реставрації в 1990 році розмістити будинок музичної культури. Проти цього важко було б заперечити, та для нового закладу передають лише три кімнати, в яких буде розгорнута і невелика музейна експозиція. Важко щось сказати про принципи створення експозиції в таких умовах, але, погодьмося, не може не викликати обурення те, що кабінет композитора (а що він був саме тут, підтверджує племінниця композитора Марія Спендіарова) переобладнують під котельню для опалення.

Невже не знайшлося іншого місця? Прикро,

що так вирішує установа культури — бюро подорожей та екскурсій профспілок, якому передається цей і вже передано інший будинок Спендіарова (не меморіальний), де, очевидно, і годилося б влаштувати котельню. А меморіальне приміщення, в якому протягом 1901-1916 років жив і працював композитор, треба повністю передати під музей і будинок музичної культури.

Зберігся ще один дім, історія якого тісно пов'язана з музичною культурою Ялти. Це будинок № 1 на околиці Нікітського ботанічного саду. Меморіальна дошка нагадує, що в цьому будинку з 1883 по 1927 рік жив і працював радянський піаніст, диригент і композитор Фелікс Михайлович Блуменфельд; бували М. Римський-Корсаков, О. Глазунов, О. Спендіаров.

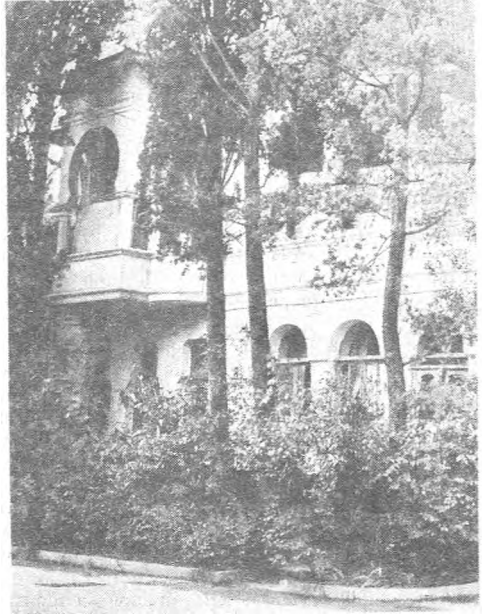
Цей пам'ятний знак з'явився зовсім недавно завдяки старанням поета-пісняра В. Кудрявцева, який тут проживає і б'є на сполох, бо будинок потребує негайного ремонту. Зрозуміло, що проблема відселення сімей — їх тут понад десять — непроста, але якби її вирішити, можна було б, реставрувавши цей дім, відкрити тут музей, а то й літературно-музичну вітальню. На жаль, поза увагою місцевих керівників лишаються численні пропозиції з цього приводу. «ПУ» і досі не отримали відповіді на минулорічну публікацію (№ 4).

Про недосить сумлінне ставлення до спадщини свідчить і доля музею Лесі Українки. Планували, що він прийме відвідувачів у 1989 році. Та на сьогодні не закінчили навіть відселення мешканців будинку, переданого під експозицію музею. Не менш красномовне й те, що з передбачених на реставраційні роботи 250 тисяч карбованців на 1988 рік виділено лише 20 тисяч, які, до речі, теж не використовуються.

Таке недбале ставлення до пам'яток історії та культури в Ялті відчуваєш на кожному кроці. Створюється враження, що головне тут не діло, а слово. Накреслюються привабливі плани, виділяються кошти і на цьому, здебільшого, справа закінчується. Темпи ж реставраційних робіт аж ніяк не відповідають сьогоденним вимогам.

У цьому плані не менш сумна доля історичного музею, що до 1987 року займав приміщення колишнього костюлу, яке зараз переобладнують під будинок органної музики. Справа, безумовно, корисна, але слід було заздалегідь потурбуватися, куди саме перевести експозицію і фонди музею. Зовсім не зрозуміло, чому для них переобладнують приміщення ресторану «Гірка». Його транспортний зв'язок з центром міста не назвеш зручним. Світова музейна практика свідчить, що замало знайти для майбутнього музею будинок, треба заздалегідь подбати й про те, як майбутні відвідувачі діставатимуться до нього. Поки що цю проблему не вирішено. Наївно сподіватися на одну канатну дорогу для так званих «неорганізованих» відвідувачів. У майбутньому можуть бути якісь спеціальні маршрути, то чи не варто вже зараз врахувати вартість таких мандрівок, адже музей знаходитиметься далеко від міста. На вершині досить високої гори? Як практично ялтинські школи зможуть організувати тут

Із завідуючою Ялтинським відділом культури Софією Михайлівною Липатовою — керівником енергійним і діловим, яка водночас очолює правління міської організації Товариства, нам вдалося зустрітися між двома нарадами (з приводу підготовки до відзначення 150-річчя Ялти і відселення з будинку О. Спендіарова, його реставрації). Подумалося, чи не багато обов'язків для однієї людини? За охорону пам'яток вона відповідає і як завідувачка відділу культури, і як голова правління місцевої організації Товариства. Чи корисно це? Мабуть, ні. Умови роботи складні. Ялта розкинулася більш, ніж на 70 кілометрів, транспорту в жодній з цих організацій немає. Апарат відділу культури

надто маленький, в Товаристві — лише один штатний працівник. Може і не в ногу з сьогоденням, коли йде скорочення. ставити питання про збільшення штатів, але, очевидно, інший підхід має бути до таких міст, як Ялта, де лише музеїв, філіалів і відділів більше 13, а пам'яток культури — весь південний берег Криму. Коли ми вимагаємо збереження, реставрації та консервації пам'яток історії та культури, то слід надати допомогу і створити умови для виконання цієї нелегкої, але почесної і благородної справи.

Ялта
Кримської області

ІЛЮСТРАЦІЇ

Ялта. Пам'ятник Максиму Горькому. 1956 р. Скульптор І. Гончар, архітектор В. Гнездилов.

Пам'ятник на могилі С. Руданського. 1968 р., скульптор В. Сердюк.

Будинок-музей А. Чехова. 1899 р. Архітектор Л. Шаповалов.

На 2 стор. вкладки: реставрована коштом Товариства дзвіниця церкви Іоанна Златоуста. 1837. архітектор К. Ешліман.

Музейна кімната у помешканні В. Кудрявцева.

уроки з історії свого краю, не кажучи вже про іншу масову роботу музею? Чи не слід, доки не пізно, переглянути плани?

Експозиція музею з 1987 року згорнута, фонди й експонати знаходяться в різних непристосованих для збереження приміщеннях. Чи вціліють вони?

І ще одна проблема. Для проведення ремонтно-реставраційних та консерваційних робіт в Ялті бажано створити самостійні спеціальні реставраційні майстерні.

ДВОХТИСЯЧОЛІТНЬОГО

АНТРАКТУ

Останніми роками у нашій країні та й за кордоном неухильно зростає популярність театралізованих вистав, за «декорації» і тло до яких правлять видатні пам'ятки архітектури. Так, нещодавно з Єгипту надійшло цікаве повідомлення: італійська оперна трупа «Арена ді Верона», що вже понад 70 років виконує в римському Колізеї оперу Д. Верді «Аїда», почала ставити її у величому давньоєгипетському храмі в місті Луксорі. Відбулася також постановка «Аїди» біля «великих пірамід» у Гізі¹.

Послання естетичного впливу музично-драматичного мистецтва з ефектом історичної вірогідності підвищує емоційне сприйняття пам'ятки, дозволяє вивільнити з музейного заціпеніння потужну творчу енергію, досвід минулих поколінь. Помітною подією в культурному житті стала, наприклад, постановка навесні 1987 року в місті Горькому біля мурів старовинного кремля опери П. Чайковського «Чародійка», створеної за сюжетом з місцевої історії².

Для театралізованих видовищ придатні не тільки архітектурні пам'ятки. Так, колектив Іванівського державного об'єднання історико-революційних музеїв створив самодіяльний театр, який за допомогою оригінальних реліквій з фондів цих музеїв створює перед глядачами живі картини минулого рідного краю³. Торік у місті Ош (Киргизія) з нагоди міжнародного дня музеїв була показана театралізована вистава «Сторінки історії, що ожили». Реквізітом акторам слугували історичні раритети, а дія розвивалася у печері Сулейман-гори на території Ошського об'єднаного історико-красознавчого музею-заповідника⁴.

Навіть ці кілька прикладів свідчать, що нова форма використання історичних старожитностей швидко набирає силу. На Україні у цій справі попереду Херсонеский історико-археологічний заповідник, де уже поспіли кілька років відбуваються вельми популярні театральні вистави. Ідея організації спектаклів у руїнах античного Херсонесу виникла не випадково. Унікальна пам'ятка вочевидь недостатньо розкривала свій культурно-виховний потенціал. Ні музейні експозиції й виставки, ні традиційні екскурсії-огляди мальовничих, але безмовних руїн не в змозі були розповісти про цікаві сторінки історії античного міста.

Як відомо, херсонесіти кохалися в народних святах з насиченою, як мовиться сьогодні, культурно-розважальною програмою. Найпопулярнішими були «діонісії» та «партенії» — містерії на честь життерадісного бога виноградарства Діоніса та покровительки Херсонесу богині Діви Партенос. Ці релігійні свята перетворювалися на масові народні гуляння з урочистими процесіями, привселюдним вшануванням почесних громадян міста, карнавалами, театралізованими виставами, змаганнями акторів, поетів, музикантів, атлетів. Центром цих та інших видовищ був міський театр, що

існував від III століття до н. е. аж до IV століття н. е.

І от десять років тому в Херсонесі знов зазвучала давньогрецька мова. Ленінградські студенти — майбутні фахівці з класичної філології, які здавна підтримували зв'язок із співробітниками заповідника, поставили в руїнах античного театру оригінальний спектакль. Велику допомогу аматорам надала тодішній директор заповідника І. Антонова. Вбрані в античний одяг студенти грали уривки з п'єс давньогрецьких драматургів, зокрема з трагедії Евріпіда на «кримський» сюжет «Іфігенія в Тавриді». Співав «давньогрецький» хор.

Вистава дуже сподобалася, і місцева творча інтелігенція розвинула ідею ленінградців. Колектив Театру Червонопрапорного Чорноморського флоту імені Б. Лавренюва вирішив додати до своєї постійної сцени в Матроському клубі ще одну — в руїнах херсонеського городища. Спеціально для лавренювців севастопольський драматург І. Маркевич написав п'єсу «І сміх, і сльози Херсонесу». В її основу покладено правдоподібну легенду про Гікію — дочку херсонеського правителя, яка, випадково викривши змову проти Херсонесу з боку свого чоловіка — іноземного царевича, врятувала рідне місто, спаливши у власному будинку зрадника разом з його поплічниками. Пам'ять про спалах високих патріотичних почуттів не загубилася

у віках, і через дві тисячі років після подвигу Гікії, влітку 1983 року, легенда вперше «ожила» на своїй батьківщині¹.

Для великих вистав руїни античного театру, який погано зберігся, виявилися непридатними. Лавренювці вподобали перібол — проміжок між двома лініями могутніх міських мурів Херсонесу. Лави для більш ніж 400 глядачів розмістили попід протейхизмою — першим, допоміжним муром. Сюжет з місцевої історії, екзотичні «декорації» — мури й вежі античного часу, цікава інтрига дійства, високопрофесійна гра акторів, вдале музичне оформлення, яскраві костюми — все це забезпечило успіх вистави.

Згодом лавренювці збагатили свій «античний» репертуар кількома комедіями, створеними спеціально для театру московськими драматургами. Ще 1983 року поставили п'єсу М. Рошина «Аристофан». З 1986 року йде «Піфагор» Я. Костюковського та М. Слободського (її філософський стрижень — пошуки життєвої гармонії) та «Любов і мудрість Діогена» Б. Рацера та В. Константинова (мораль — багатий не той, хто має багато речей, а той, хто спроможний відмовитися від їх надлишку). Щоліта відбуваються близько 60 платних спектаклів.

Отже, спільними зусиллями місцевих музейного й театрального колективів унікальний історико-археологічний заповідник додав до своєї високої репутації одного з наукових центрів Севастополя ще й славу культурно-мистецького осередку.

І все ж, будемо сподіватися, показ спектаклів не вичерпав ідейно-виховних можливостей видатної пам'ятки. Нині неухильно зростає інтерес до вітчизняної історії. У багатьох містах

все більшої популярності набувають масові народні свята з різноманітною культурно-мистецькою програмою — чудова форма організації змістовного дозвілля, виховання трудящих на місцевих революційних, трудових, культурних традиціях. Знаменно, що матеріалізовані свідки і хранителі цих традицій — історичні старожитності — у центрі уваги під час їх проведення. Лише один приклад: заповідний куточок стародавнього Києва — Андріївський узвіз — перетворився останніми роками, за висловом газети «Известия», на неофіційний осередок міської культури, оазу духовного життя². Традиційний «Київський вернісаж», спектаклі на історичну тему, концерти, що відбуваються на узвозі під час міських свят, зажили серед киян і гостей столиці України великої слави. Тож і Херсонеський заповідник має всі підстави стати центром таких свят у Севастополі. Розташовані на березі моря руїни городища античного міста — чудова «сцена» для яскравих карнавальних видовищ на зразок давньогрецьких діонісій з усіма їхніми атрибутами, змаганнями музикантів, поетів, спортсменів. Запорука успішної реалізації — ентузіазм місцевої інтелігенції, всіх аматорів-краєзнавців і, безперечно, нагромаджений театром Чорноморського флоту досвід пропаганди засобами мистецтва історії рідного краю. Починаючи з 1985-го у заповіднику наприкінці серпня відбувається щорічний «День мистецтв» із великою культурно-розважальною програмою: виступами артистів, співаків, вернісажами тощо. Особливим успіхом серед учасників та гостей свята користуються виставки нових археологічних надходжень у музей заповідника.

ПРИМІТКИ

¹ «Аида» у пирамід.— Правда, 1987, 29 апр.; Беляков В. Возвращение «Аиды». — Там же, 1987, 9 мая.; Великий Д. Опера у пирамід.— Известия, 1987, 10 окт.

² Лисин В. У стен древнего кремля.— Правда, 1987, 31 мая.

³ Кищик Н. Театр в музее.— Известия, 1987, 30 марта.

⁴ Блохин А. Спектакль в пещере.— Там же, 1987, 19 мая.

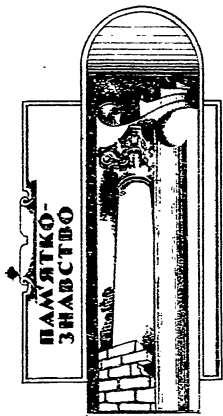
⁵ Эскин Б. Две тысячи лет спустя.— Театр, 1983.— № 7.— С. 87—89.

⁶ Цикора С. Киев: вернисаж под каштанами.— Известия, 1987, 8 июня.

ВІД РЕДАКЦІЇ. На сторінках «ПУ» вже йшлося про нові форми сучасного використання старожитностей — влаштування театралізованих дійств на території історико-культурних заповідників, біля визначних національних святинь. Цей своєрідний засіб пропаганди пам'яток сьогодні завойовує численну аудиторію, привертає увагу загалу, розсуває рамки утилітарного ставлення до історико-культурних надбань.

Вміщуючи пропонований матеріал, редакція й надалі прагнуче публікувати розповіді із сучасного «життя» пам'яток, аби популяризувати паростки нового, зацікавленого звернення до спадщини, сприяти їх впровадженню, розвитку й удосконаленню. Вміле, тактовне використання високого потенціалу пам'яток, сподіваємося, приверне увагу й організації Товариства.

Важливе значення для збереження пам'яток мала організація в 1926—1929 роках державних історико-культурних заповідників. Становленню таких закладів культури сприяла активна законодавча діяльність.

29 вересня 1926 року ВУЦВК і РНК УРСР прийняли постанову «Про визнання колишньої «Киево-Печерської лаври» історико-культурним державним заповідником і про перетворення її на Всеукраїнське музейне містечко»¹²¹, згідно з цим законодавчим актом територія лаври в межах давніх і нових мурів визнавалася історико-культурним заповідником, який передавався у відання Наркомосу для влаштування в ньому Всеукраїнського музейного містечка. Передачі підлягали всі будівлі, а також майно, що мало історико-культурне і мистецьке значення. Молитовні споруди і предмети культу бралися на облік і могли використовуватися релігійними общинами у встановленому порядку.

Передачу заповідника з усім належним майном провадила комісія у складі представників від народних комісаріатів освіти, соціального забезпечення, юстиції, внутрішніх справ, охорони здоров'я, Всеукраїнської Академії наук і Київського окружного виконавчого комітету під головуванням останнього. На неї покладался опис майна та розробка плану господарського використання приміщень,

Закінчення. Початок — ПУ, 1985, № 2, с.28—31; № 3, с.36—39; № 4, с.40—43; 1986, № 2, с.26—29; № 3, с.8—11; № 4, с.26—28; 1987, № 3, с.12—14; № 4, с.13—17.

що не мають історико-культурного і мистецького значення, з поданням таких на затвердження РНК УРСР.

Колишній оплот православія на Русі рішенням уряду був перетворений на культурно-освітній заклад і став служити освіті й атеїстичному вихованню трудового народу.

Вже в 1927 році в складі Всеукраїнського музейного містечка працювали музеї металопластики (колекції золотарських виробів і дорожцінностей XVI—XIX ст.); письма й друку (рукописи і стародруки, переважно укра-

березня 1928 р.); замок колишніх князів Острозьких у Старо-Костянтиніві Шепетівської округи (15 січня 1929 р.)¹²², Спасо-Преображенський (XI ст.), Єлецький Успенський (XI—XII ст. ст.) та Троїцький (XVII ст.) собори в Чернігові; Спасо-Преображенський монастир (XIV—XVIII ст. ст.) у Новгороді-Сіверському та Кирилівський у Києві, парк III-го Інтернаціоналу («Софіївка» XVIII ст.) в Умані та Устимівський дендропарк (XIX ст.) на Кременчуччині (18 травня 1929 р.)¹²³. Кожен з них організовувався

інські до XVIII ст.); нумізматичний (60 000 монет і медалей різних часів і народів світу); архітектури (від XI і до XX ст.); шитва і тканин (українського та інших народів XVI—XVIII ст. ст.); станкового малярства (старовинні портрети та ікони); театральний; збірка української старовини П. Потоцького; музей порівняльної історії культур. Діяла також реставраційна майстерня, що провадила роботи по збереженню і відновленню пам'яток живопису, кераміки, шитва, тканин тощо. Планувалося в 1929 році відкрити археологічний та етнографічний музеї.

Беручи до уваги наукову, історичну і художню цінність пам'яток республіки, РНК УРСР наступними постановами оголосила державними історико-культурними заповідниками колишній монастир Босих кармелітів у місті Бердичеві (8 березня 1928 р.); замок-фортецю у Кам'янці-Подільському (23

з конкретного метою і передбачав власну форму роботи в залежності від виду і стану пам'яток. За змістом охоронно-експозиційної та науково-дослідної роботи вони по суті були музеями-заповідниками.

Основним юридичним документом, який регламентував їх діяльність, було Положення про державний історико-культурний заповідник (по кожному зокрема), яке затверджував Наркомос УРСР у погодженні з Наркомфіном УРСР. Після його прийняття розпочиналася, як правило, справжня робота по охороні, використанню і науковому дослідженню комплексу пам'яток, визначався порядок управління, комплектування штатів, а також виділялися відповідні бюджетні асигнування.

Наприклад, «Устава про державний історико-культурний заповідник: (колишній кляштор «Босих кармелітів» у м. Бердичів», затверджена 31 серпня 1928 року поста-

новою Наркомосу УРСР, визначила правовий статус закладу і його завдання «...зберегти, охороняти й всебічно вивчати й реставрувати культурно-історичний, архітектурний та побутовий ансамбль колишнього кляштора «Босих кармелітів». Провадити археологічне, археографічно-історичне вивчення території заповідника та всіх його історико-культурних цінностей», планову концентрацію майна музейного значення, що належало в минулому монастиреві, його вивчення і реставрацію, а також використовувати пам'ятки «для вивчення історії як самого кляштора та ордену «Босих кармелітів», так і для вивчення історії та форм проникнення бойовничого католицизму на Україні»¹²⁴.

Свою освітньо-пропагандистську і наукову роботу заповідник погоджував з діяльністю місцевих органів Наркомосвіти, а також інших державних і громадських інститутів та наукових установ. Для здійснення поставлених завдань при заповіднику утворювалися відповідні науково-практичні установи, культосвітні заклади, майстерні, лабораторії та комітет громадського активу з допоміжно порадними функціями.

На території заповідника могли розміщуватися лише наукові та науково-дослідні установи НКО, ВУАН, Укрцентрархіву, як то: краєзнавчий музей Бердичівщини, окружний архів, краєзнавче бюро, агрономічний та педагогічний кабінети тощо. Всі установи, організації, які працювали в межах заповідника, а також громадяни, що тут проживали, зобов'язувалися виконувати розпорядження його адміністрації.

На території заповідника і в його десятиметровій охоронній смузі поза мурами заборонялося будувати будь-які приватні будівлі. Утримувався заклад за рахунок державного бюджету по НКО УРСР. Крім того, міг мати спеціальні кошти, що складалися з прибутків від плати за вхід, продаж видань та інших господарських надходжень відповідно до чинного законодавства. Заповідник у Бердичеві був на правах юридичної особи, на чолі його стояв директор, якого при-

значав Нарком освіти УРСР.

Цей документ надав широкі можливості — на кінець 1929 року тут почали діяти три музеї: революції, краєзнавчий і антирелігійний, екскурсійна база на 60 чоловік, територія колишнього цвинтаря перепланувалася під ботанічний і зоологічний парк. Заповідник відвідало близько ста тисяч екскурсантів.

Заклад, як відзначав його директор В. Височанський. «спромігся розвинути досить широку агітаційно-пропагандистську роботу та зібрати десятки тисяч коштовних експонатів. Заходами музею врятовано від знищення ряд цінних історико-культурних пам'яток, у тому числі й будівлі самого кляштора. Науково-дослідна робота музею принесла чимало нових матеріалів та відомостей». До 300-річчя з часу заснування в Бердичеві польсько-католицької фортеці ордену «Босих кармелітів» «колишнє знаряддя релігійного ошуканства і визискування трудящих — форпост бойовничого католицизму на Правобережжі — перетворено на науково-дослідницьку й освітню інституцію»¹²⁵.

Народний комісаріат освіти УРСР, його місцеві органи приділяли чимало уваги налагодженню роботи заповідників. Про це переконливо говорять намічені організаційні й господарські заходи щодо території могили Т. Шевченка біля міста Канева. 16 жовтня 1926 року колегія НКО УРСР розглядала стан, в якому перебував заповідник, і порушила перед урядом республіки питання про його дальше впорядкування в загальнодержавному масштабі. На першочергові роботи Наркомос виділив 5000 карбованців, а в 1927 році з республіканського бюджету — 20000. Оголошувався всеукраїнський конкурс на проект пам'ятника поету до 10-річчя Великого Жовтня, в якому брали участь як радянські, так і зарубіжні митці (згодом строк продовжили, бо з 22 поданих проектів жоден не задовольняв журі), створювався меморіальний музей.

1927 року НКО УРСР звернувся до всіх культосвітніх установ, а також підприємств і організацій, які носили ім'я Т. Шевченка, взяти

участь в упорядкуванні заповідника, збиранні серед населення речей поета, його творів, а також в організації меморіальних куточків, екскурсій до пам'ятних Шевченкових місць¹²⁶. Для керівництва охороною і впорядкуванням заповідника був створений спеціальний комітет. У цей час закріпили схили Чернечої гори, зробили нові дерев'яні східці, висадили 3000 різних порід дерев, упорядкували і засіяли квітами могилу, перед входом спорудили арку з написом: «Не забудьте пам'янути незлим, тихим словом» та портретами поета-революціонера. Замість хреста встановили погруддя на кам'яному постаменті, збудували готель для екскурсантів. Територія заповідника розширилася з 0,5 десятин до 4, а потім до 9. Крім того, намічалось додати ще 2000 десятин навколишнього мальовничого ландшафту, з так званого великого заповідника.

Окремою урядовою постановою було затверджено штат у складі двох одиниць: доглядач (завідувач) і садівник, він же виконував обов'язки сторожа¹²⁷. Ці посади тривалий час займали Д. Хоменко та І. Ядловський. Подібні штати встановлювалися й іншим історико-культурним заповідникам. Так, «Ольвія» мала вченого охоронця (проф. Ф. Камінський) і двох охоронців; Кам'янець-Подільська фортеця — вченого охоронця (Ю. Сіницький); замок князя Острозьких — вченого охоронця і сторожа.

Не дивлячись на малочисленність штату, історико-культурні заповідники, крім власної безпосередньої роботи, брали активну участь у розв'язанні культосвітніх завдань. Так, адміністрація заповідника «Територія могили Т. Шевченка» за власною ініціативою влаштувала школу для ліквідації неписьменності, недільну школу для малописьменних, хату-читальню та п'ять пересувних бібліотек для жителів навколишніх сіл — Монастирка, Бессарабки та Іскровщини. Лікнеп працював успішно, і заповідник порушив клопотання про відкриття тут постійної трудової школи імені Т. Шевченка¹²⁸.

В республіці велась підго-

товка по створенню нових історико-культурних заповідників, зокрема, ансамблю садово-паркової архітектури (XVIII-XIX ст.) в селі Качанівці на Чернігівщині, Мовчанського монастиря (XVII—XIX ст.) в Путивлі, території Десятинної церкви у Києві, античного міста на острові Березані, садиби письменників М. Гоголя на Полтавщині й М. Коцюбинського на Вінниччині та інших. Але вони не завершили своє організаційне становлення і не одержали відповідного правового статусу. Окружні виконкоми Рад приймали постанови, які оголошували їх заповідниками місцевого значення, (Запорізький — про пам'ятку археології та природи Кам'янськьї кучугури 7 травня 1928 року, Ніжинський — про садирок-парк в Качанівці 20 листопада 1928 року), але ставити їх в один ряд із створеними урядовими рішеннями, як це зроблено у довіднику-каталогу «Пам'ятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» (К., 1983) або в монографії Бондар М., Мезенцової С., Славина Л. «Нариси музейної справи», (К., 1959), не слід.

ПРИМІТКИ

- ¹²¹ ЗУ УРСР. — 1926. — № 56. — Ст.376
¹²² ЗУ УРСР. — 1928. — № 4. — Ст.58; № 5. — Ст.69; 1929. — № 6. — Ст.40.
¹²³ ЦДАЖР УРСР, ф.166, оп.6, од.36.9390, арк.21—22, 127, 289; Київський міський державний архів. (Далі — КМДА), ф.1, оп.1, од.36. 9963, арк.11.
¹²⁴ ЗУ УРСР. — 1928. Відділ П. — № 20. — Ст.122.
¹²⁵ Мовчанівський Т. Бердичівський заповідник. — Х., 1931. — С.6.
¹²⁶ Бюлетень НКО. — Х., 1928. — № 17. — Ст.254.
¹²⁷ ЗУ УРСР. — 1926. — № 9. — Ст.80.
¹²⁸ Вісті ВУЦВК // Культура і побут. — 1927. — 11 березн.

«ПУ» закінчили друкувати розділи історико-правового дослідження юрисконсульта правління Українського фонду культури В. Акуленка «Літопис охорони пам'яток Радянської України» за 1917—1929 роки, яке невдовзі вийде окремим виданням.

ДОРОГА РЕДАКЦІЄ!

Звертається до Вас один із багатьох читачів вашого журналу, пенсіонер. Більше двадцяти років тому ім'я Михайла Бойчука було відоме небагатьом, та й то лише окремими фактами. Саме таким був Бойчук і для мене наприкінці 50-х років. Лишень рік-два тому, завдяки усуненню «білих плям», я усвідомив його значення для нашої культури.

Що ж зараз спонукало мене взятися за перо? В листі Михайла Бойчука до академіка М. Грушевського (ПУ, 1988, № 2) сказано: «Мальовання церкви в Ярослав[л?]і». Дужки та знак запитання в них, по-моєму, означають непевність редакції, мовляв, про яке місто йдеться в листі — Ярославль на Волзі, чи Ярослав над Сяном у ПНР? Насмілююся твердити, що мовиться про Ярослав. Моя дружина родом з того міста, її двоюрідний вуйко Василь Вербенець до війни викладав там у гімназії біологію. Навесні 1945 року вони обоє втекли звідти.

Василь Антонович (помер 1971 р.) оселився в Коломиї, де довгі роки викладав у педагогічному училищі. Покійний був всебічно обдарованою людиною, зокрема оповідачем-гумористом. Згадуючи молоді літа (народився 1891 р.), він часто говорив: «Ми разом з Бойчуком...», «Бойчук любив...».

Виявилося, що вони родичі по материнській лінії, художник часто гостював у них в Ярославі. Мені запам'ятався. Між іншим, такий вираз «За рік чи два перед війною (першою світовою — ред.) ми відмальовували Преображенську церкву в Ярославі та в селі біля Криниці, я (Вербенець — ред.) йому трохи асистував, бо замолоду захоплювався живописом». Що саме малювали на увазі під словом «відмальовували» — я не знаю.

Із тих же розповідей я зрозумів, що М. Бойчук мав якусь роботу в тодішнього перемиського владки, а коли дозволилося щось помістити в тодішній пресі, то підписувався «Бойко».

Василь Антонович, втікаючи з Ярослава, покинув там багату книгозбірню, архів, де були, крім іншого, листи, книги, альбоми, шкідці М. Бойчука. Від дружини я дізнався, що в Ярославі була імпозантна

мурована церква (уніатська) з багатющим сакральним розписом, архівом. Може тепер хтось зміг би пошукати в Ярославі «сліди» Бойчука?

Пантелеймон
 ВАСИЛЕВСЬКИЙ

Дрогобич
 Львівської області

ОФІЦІЙНА ВІДПОВІДЬ

Відділення історії, філософії та права АН УРСР розглянуло статтю головного наукового співробітника Інституту історії АН УРСР члена-кореспондента АН УРСР Ф. Шевченка «Історія Русів» та заступника директора Інституту археології АН УРСР доктора архітектури С. Крижицького «Ольвія» (ПУ, 1988, № 1).

Вважаємо, порушене Ф. Шевченком питання про доцільність перевидання відомої пам'ятки вітчизняної історичної думки XVIII століття «Історії Русів», безперечно, заслуговує на увагу. Вже зроблено ряд кроків щодо його реалізації. Так, «Радянський письменник» планує видати цю пам'ятку 1989 року. У наступній п'ятирічці Археологічна комісія АН УРСР планує підготувати академічне видання «Історії Русів» на основі цілого ряду відомих її списків з відповідною науковою передмовою та коментарями.

Що ж стосується завдань збереження пам'яток античного міста Ольвії, дальшого розвитку Ольвійського історико-археологічного заповідника АН УРСР, про які йдеться в згаданій статті С. Крижицького, то з цього питання нещодавно прийняте відповідне рішення. Заповіднику будуть надані права самостійного наукового підрозділу, підпорядкованого в науково-методичному плані ІА АН УРСР, збільшаться його штати та фінансування науково-дослідних робіт. У наступні роки передбачається впорядкування території заповідника, будівництво приміщення музею Ольвії, розширення досліджень стародавнього міста та його округи.

Іван КУРАС,
 академік-секретар Відділення, член-кореспондент
 АН УРСР.

3 ДОСВІДУ МУЗЕІВ РЕВОЛЮЦІЇ

У другій половині 20-х років у країні розгорнулася робота по підготовці до десятих роковин Великого Жовтня. В резолюції «Про роботу іспарту» IX з'їзд КП(б)У визначив завдання комісії по історії Жовтневої революції і партії «уже зараз фіксувати свою увагу на концентрації і розробленні матеріалів і документів з історії Жовтня і громадянської війни на Україні»¹.

Для керівництва підготовкою до ювілею створювались комісії виконавчих комітетів на чолі з Всесоюзною при Президії ЦВК СРСР. На Україні така комісія організована в 1926 році за рішенням ЦК КП(б)У. Її очолив Г. І. Петровський².

У січні 1927 року була проведена IV Всесоюзна нарада завідуючих іспартів і музейних працівників, яка обговорила питання вдосконалення роботи музеїв і рекомендувала їм організувати ювілейні виставки «10 років боротьби та будівництва», вести облік і охорону пам'яток революційного руху, видавати ілюстративні і документальні матеріали, присвячені історії Жовтня³.

Всеукраїнський музей революції, що знаходився в Харкові, звернувся із закликом «До всіх партійних і суспільних організацій і окремих громадян» — «Здати в Музей революції УРСР та місцеві окружні музеї революції, а там, де їх немає, іспартам... все, що так або інакше носить печатку революційної боротьби»⁴. Іспарти та музеї республіки розгорнули широку роз'яснювальну роботу, і від безпосередніх учасників революції почали надходити різні документи та реліквії революції. Більшість з них дарувалися, частину ж купували за кошти, що виділялись місцевими ювілейними комісіями.

Республіканський музей революції надіслав в округи список тем, для висвітлення яких надавалося експонатів. В свою чергу місцеві музеї одержали фотокопії документів з Центрального і Всеукраїнського музеїв та з Інституту В. І. Леніна. Відбувався активний обмін дублікатними матеріалами.

Для поповнення відділів радянського будівництва музеї за допомогою місцевих ювілейних комісій налагодили зв'язок з окривконкомами, установами і підприємствами.

Значну допомогу музеям надали іспарти. Вони «ідейно і організаційно»⁵ впливали на створення експозицій, були «постачальниками матеріалів»⁶. Активізували роботу групи сприяння іспарту. Наприклад, громадськість Харкова збрала цінні документи з історії робітничого руху в місті, ветерани комсомолу Одеси — цікаві документи молодіжних організацій періоду підпілля 1919 року. Залучаючи широкі кола громадськості, музеї революції на Україні в передсвятковий період зібрали велику кількість матеріалів, що в значній мірі визначило успіх виставок.

На Всеукраїнський музей революції було покладено виконання частини видавничого плану Іспарту ЦК КП(б)У: складання ілюстрованого альбому «Жовтнева революція і громадянська війна на Україні», серії кольорових плакатів. Основою для цих видань послужила зібрана музеєм велика кількість фотографій, листівок, плакатів. Альбом супроводжувався пояснюючим текстом і рекомендувався для використання в школах, клубах, червоних кутках як наочний посібник при вивченні історії Жовтня. Серед плакатів слід виділити присвячені історії КП(б)У та ЛКСМУ.

Ювілейна виставка Всеукраїнського музею революції відкрилася 1 листопада 1927 року. Вона складалась із двох основних відділів: «Лютий і Жовтнева революція 17 року» та «Громадянська війна на Україні» і розділу «Перехід до НЕПу і на трудовому фронті». Укрцентрархів передав для огляду рідкісні документи — декрети, розпорядження перших днів Радянської влади, матеріали партійного підпілля, велику кількість газет, листівок, фотографій. Серед численних експонатів помітно виділялась колекція революційних прапорів. Вона і до цього часу зберігається у Харківському обласному історико-краєзнавчому музеї і є найбільш повною.

Виставка Київського музею революції висвітлювала хід боротьби за встановлення Радянської влади на Україні на фоні діяльності КП(б)У, аграрний рух у республіці, окремий куточок присвячувався історії повстання робітників «Арсеналу» проти Центральної ради. Для виставки музеї придбав картини відомих художників Г. Світлицького «Жовтень» і К. Трохименка «Мітинг на селі».

Одеський музей імені Жовтневої революції велику увагу приділяв місцевим подіям. Особливий інтерес тут викликали Ленінська кімната та розділ, що розповідав про боротьбу з французькими окупантами.

В Дніпропетровському музеї була відкрита виставка «10-річчя Жовтня в поштових марках», колекція грошових знаків періоду громадянської війни.

Ювілейні виставки, незважаючи на деякі недоліки, досить повно і правдиво відображали події: революційна боротьба на Україні показувалася в тісному зв'язку з загальноросійськими подіями, підкреслювалася провідна і організуюча роль більшовиків. Вони стали важливими центрами масово-політичної роботи партії. З їх допомогою вдалося зібрати й систематизувати велику кількість речових і документальних пам'яток, їх робота сприяла залученню трудящих до виявлення і збереження історико-революційної спадщини.

ПРИМІТКИ

¹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. — К., 1976. — Т. I. — С. 385.

² Известия ЦК ВКП(б). — 1927. — № 2—3. — С. 15. Летопись революции. — 1927. — № 2. — С. 229.

³ Центральный державный архив Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР, ф. 3316, оп. 20, спр. 80, арк. 16 зв.

⁴ Центральный державный архив Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР, ф. 1. оп. 3, спр. 1797, арк. 65.

⁵ Парт. арх. Одеського обкому Компартії України, ф. 2, оп. 1, спр. 58, арк. 8.

⁶ Парт. арх. Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 24, оп. 1, спр. 30, арк. 14 зв.

УСЕ Ж ТАКИ ПАМ'ЯТКА

Уважно прочитав статті С. Кота (ПУ, 1986, № 4), В. Самойлова, а також спільну статтю Д. Гринчишина та Я. Ісаєвича (1987, № 3) з приводу семантичного обсягу слів «пам'ятник» і «пам'ятка». Звичайно ж рацію мають прихильники думки, згідно з якою слово *пам'ятка* є родовою назвою стосовно видової назви *пам'ятник*: останнє слід використовувати тільки тоді, коли йдеться про скульптуру, меморіальну споруду, плиту в пам'ять про когось або про щось. Таке термінологічне розмежування проведене (хоч і не повно) в «Українській радянській енциклопедії» (див. статтю *пам'ятник*, т. 8, с. 148).

У чому помиляються опоненти цієї думки? У тому, що не розрізняють історії вживання слова і його термінологічного значення.

Будь-яке слово, якщо тільки не одразу виникло як термін, багатозначне. Чим воно давніше і вживаніше, тим ширший його семантичний діапазон. Інколи час змінює його до невпізнання. Скажімо, прикметник *наглий*, яке тепер означає «рагтовий», «несподіваний», колись значив ще й «запальний», «схильний до

з іншими словами: з одними воно семантично сходиться, вступає в синонімічні зв'язки, з іншими розходиться, стає їх антонімом. Наприклад, прикметник *бідний* протягом свого семантичного розвитку в українській мові входило аж у чотири синонімічні ряди:

1) бідний, убогий, худий, мізерний, голий, жебрак;

2) бідний, недолугий, уломний, немощний, жалосний, хромий;

ШАНОВНІ ТОВАРИШІ!

Ми читаємо ваш журнал «Пам'ятки України». Хороший це журнал. Але чомусь ви, здається, допускаєте помилку в його назві у номерах 1988 року, на обкладинці замість «*Пам'ятники України*» — «*Пам'ятки України*». Здається це невірним. Бо *пам'ятка* схожа до інструкції. Очевидно треба виправити помилку.

Микола КОТОВ

Дніпродзержинськ
Дніпропетровської області

Свого часу я гостро критикував неадекватне засилля терміна *пам'ятник*. Навіть під час республіканської конференції передав президії пропозицію про зміну назви квартальника Кисло зреагували тоді, обіцяли дати письмову відповідь. І ось я чекав цю відповідь аж... 17 років.

Якщо будемо такими кунштаторами, традиціоналістами, догматиками й на інших ділянках, як у ставленні до назви журналу, то далеко не заїдемо.

Вітаю редакцію «Пам'яток України» із «безстрашним» кроком!

Михайло ПОНОМАРЕНКО,
краєзнавець.

Золотоноша
Черкаської області

гніву»; тому-то в сучасній російській мові *наглий* означає «різкий», «нахабний». Навіть якщо слово довгий час зберігає свою семантичну тотожність, це зовсім не свідчить, що воно колись не мало ще й інших значень. Скажімо, дієслово *друкувати* від своєї появи в українській мові означає «відтворювати тексти, малюнки і т. ін. друкарським способом», а в XVII столітті мало ще й втрачене тепер значення «різьбити». Словом *клітка* колись називали «житлове приміщення», «комору», «казну» тощо, словом *худоба* — «бідність» і т. ін.

Життя слова у його постійних контактах

3) бідний, безчоловічний, жорстокий, лютий, невимолимий, грізний;

4) бідний, потужний, доблий, набожний, шляхетний, мужній, дужий, стадий та ін.

Синоніми першого ряду передають значення «убогий» безвідносно до емоційної оцінки цього поняття. Друга група синонімів характеризує фізичні ознаки бідняків — каліцтво, хворобливість, — які викликають співчуття. Що ж до третього й четвертого синонімічних рядів, то вони, очевидно, відбивали ставлення до бідності різних соціальних груп: заможні сприймали убогого, як загрозу своїй кишені, бідні ж асоціювали своє становище з шляхетністю поведінки, з умінням працювати тощо.

Загляньмо ж тепер до одинадцятитомного «Словника української мови». Зменшилися чи виросла кількість значень слова *бідний*? Виросла. З'явилися такі як «невеликий кількість, недостатній» (*бідний мох*), «який має в незначній кількості потрібні риси, ознаки» (*бідна фантазія*), «який має, містить у собі мало, недостатньо чого-небудь» (*бідний враженнями, бідний на шедеври*) та ін. Але *бідний* у значенні «злий», «жорстокий» та як синонім слова *шляхетний* зникли — виявилися тимчасовими.

Досі йшлося про постійні семантичні рухи в слові. Але слово є й носієм термінологічного значення. І коли воно стає терміном, семантична течія припиняється, доки не зміниться терміносистема в цілому. Так, слово *вода* має чимало значень, але в термінологічному вживанні воно означає тільки H_2O і не більше.

Трапляється й так, що певне слово входить не в одну, а в декілька терміносистем. Наприклад *основа* — це нижня опорна частина чого-небудь (будівлі, споруди, конструкції), використовується і як термін у математиці (*основа* трикутника), в будівельній промисловості (*основа* фундаменту), в юриспруденції (*основи* водного законодавства) тощо.

Повернімося тепер до слів *пам'ятник* і *пам'ятка* й згадаймо, що в російській мові обом їм відповідає *памятник*. Випадково це чи закономірно? І те й друге. Досить багато слів української мови відповідають двом чи кільком словам російської (укр. *позичати* — рос. *ссужать* і *занимать*, укр. *сир* — рос. *сыр* і *творог*, укр. *селище* — рос. *поселок* і *селение*, укр. *стан* — рос. *стан*, *состояние*, *сословие*, *залог*) і навпаки, два або кілька понять можуть передаватися одним російським словом (як декілька його значень), що відповідає двом або й кільком українським словам (рос. *удобства* — укр. *зручності* і *вигоди*, рос. *способный* — укр. *здатний* і *здібний*, рос. — *свидетельство* — укр. *свідчення* і *свідомство*, *посвящения*, *посвідка*, рос. *свод* — укр. *звід*, *зведення* і *склепіння*, рос. *секокос* — укр. *сінокос*, *косовиця* і *сіножатя*).

Тому не треба дивуватися, що російському слову *памятник* в українській мові відповідає два слова: *пам'ятка* і *пам'ятник*. Вже згаданий «Словник української мови» засвідчує вживання обох слів у значенні російського *памятник*. І це закономірно. Такою була недавня історія цих слів; то слово *пам'ятник* брало на себе родові значення, лишаючи за словом *пам'ятка* видове. то навпаки. Але в наш час значення обох слів чітко розмежувалися. Очевидно, для збереження не тільки семантичного, а й формального взаємозв'язку зі значенням російського *памятник* «монумент, скульптурне зображення», українське *пам'ятник* теж закріпилося з цією ж семантикою. Природно, що слово *пам'ятка* перебирає на себе родові значення, набуваючи тим самим семантики «пам'ятне свідчення про історію й культуру минулих часів».

Ще раз треба підкреслити, що семантична відмінність між словами *пам'ятник* і *пам'ятка* виявляється саме в термінологічній сфері. Що ж до загальномовного їх уживання, то тут і досі інколи обидва слова взаємозамінюються. Крім того, слово *пам'ятник*, уживаючись переносно, може означати не тільки скульптурне зображення, але й велике меморіальне зібрання, згусток пам'яті про особу або подію (Музей Т. Г. Шевченка — величний *пам'ятник* співцеві України, Холодний Яр — *пам'ятник* гайдамацького повстання). Але оскільки наш бюлетень є інформаційно-методичним виданням Українського товариства охорони *пам'яток* (не тільки *пам'ятників*!) історії та культури, то він має носити відповідну назву, в котру як термінологічний компонент входить слово *пам'ятка*

* * *

ШАНОВНИЙ ТОВАРИШУ РЕДАКТОР!

Дозвольте висловити кілька зауважень до статті В. Самойлова (ПУ. 1987, № 3, с. 18-20).

Крім декларацій та гучних виразів «мовне багатство», «великі права величного слова», «об'єктивні закони розвитку мови», — жодного переконливого доказу правомірності вживання

терміна *пам'ятник* до всієї історико-культурної скарбниці народу. Єдиний козир — авторитет О. Пушкіна та М. Рильського: «...слову «пам'ятник» притаманна властивість передавати вищі(!), піднесені людські почуття до мовленого. Саме тому великий знавець мови М. Рильський підтверджував О. Пушкіна: «Ти пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...», хоч мовиться про речі, далекі від скульптурного твору». Дійсно, в цих рядках вірша О. Пушкін порівнює свою творчу спадщину (вірші) з Олександрійським стовпом. А порівняння як літературний засіб для того й вживається, щоб слово «звучало піднесено і велично» (за В. Самойловим).

Якби С. Ейзенштейн міг передбачити долю свого «Броненосца Потемкина», мав би право сказати про себе: «Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...». Але ж це була б мова образна. А без образності скажемо: «Картина «Броненосец Потемкин» — пам'ятка нашої культури». Невже т. Самойлов не розуміє цього?

Виголошуючи декларативні спільні терміни *пам'ятник* в російській та українській мовах, автор запевняє нас, що це добре, бо полегшує спілкування культур. Були часи, коли російську та українську мови «такими близькими вважали, що останню на довгі роки заборонили до вжитку» (Т. Шевченко). Може ця обставина сприяла приживанню терміна *пам'ятник* на українському ґрунті?

Я завжди був переконаний, що *пам'ятка* — більш широке поняття. Навіть «Пам'ятниками України» зацікавився не одразу, бо думав, що у виданні мова йде про скульптурні твори, обеліски, монументи. Ось тому протестую проти твердження автора про прийняття народом терміна *пам'ятник*.

До речі, в російській мові є слово *пам'ятка*. Одне із його значень — «что-либо ... хранимое на память» (Словарь русского языка. т. III. — М., 1959. с. 16).

Леонід ШПИЛЬОВИЙ,
інженер.

смт Донське на
Донецчини

* * *

Мене зацікавили статті В. Самойлова та Д. Гринчишина й Я. Ісаєвича. Міркування першого автора видаються тенденційними. Наполягаючи на вживанні терміна *пам'ятник* як нормативного щодо назви Товариства та його друкованого органу, він наводить ряд прикладів, з яких при уважнішому читанні видно, що значення цього слова збігається із значенням синоніма *монумент*. Значення ж лексеми *пам'ятка* ширше: вона включає й писемні пам'ятки, й пам'ятки усної народної творчості тощо. Як незаперечний доказ своєї правоти, В. Самойлов висуває поетичну апеляцію М. Рильського до відомих рядків О. Пушкіна «Ти пам'ятник собі воздвиг нерукотворний». Але ж у відомому вірші російського поета йдеться про зіставлення Олександрійського стовпа як *пам'ятника* (монумента!) з усією творчістю О. Пушкіна (монументальною за своїм значенням). Так що тут доказ не на користь В. Самойлова.

ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

Зумисне приниження слова *пам'ятка*, зведення його лише до «інструкції» та нібито вбивче наведення прикладу «пам'ятка для боротьби з гризунами» слід віднести на рахунок автора, який ладен закинути своїм опонентам «недостатньо уважне ставлення до мовної традиції або невміння, а іноді й небажання розібратись у смислових відтінках слів».

Хибно витлумачуючи «інтернаціональність» терміна *пам'ятник*, він, по суті, пропонує відмовитися від властиво українського *пам'ятка*. Потребу його використання як нормативного у згаданому контексті В. Самойлов пов'язує з прагненням «вжити якийсь інший відповідник, аби слово відрізнялося від іншомовного», а це — «давно пройдений і відкинтий етап у розвитку української мови».

Виникає запитання: а як же тоді бути з відомими словами В. І. Леніна про необхідність збереження чистоти мови й уникнення непотрібних запозичень?

Вважаю статтю Д. Гринчишина та Я. Ісаєвича за обсягом залученого матеріалу ширшою, а науковим аналізом глибшою від публікації В. Самойлова, де верх беруть емоції та застарілий кон'юнктурний підхід до справи. Повчально й те, як уважно Д. Гринчишин та Я. Ісаєвич ставляться до сучасних мовних тенденцій. Зрозуміло, в деяких випадках розвиток мови потребує також кореляції слововживання класиків літератури.

Анатолій ЗІНЧЕНКО,
голова ради сприяння народним
університетам пропаганди пам'яток
правління Вінницької обласної
організації Товариства.

ЧОМУ Ж ВІДДАТИ ПЕРЕВАГУ?

Започаткувавши рубрику «Пам'яткознавство», редакція «ПУ» неминуче повинна була звернутися до дискусії «пам'ятка чи пам'ятник». Адже будь-який предмет досліджень вимагає не лише чіткого свого визначення, а й узгодження термінології, понятійного апарату. Полярність поглядів, що виявилася на самому початку дискусії, безумовно, допоможе встановити істину за допомогою справді незаперечних аргументів. Принагідно звернемо увагу лише на деякі положення цікавої і полемічно загостреної статті В. Самойлова.

Не можна, зокрема, погодитись з тим, що термін *пам'ятка* «узаконюється директивним шляхом» та штучно обмежується, «забороняється» користування терміном *пам'ятник* в контексті предмета історії та культури, що, на думку В. Самойлова, є «непотрібною категоричною крайністю». Розглядаючи проблему під історичним кутом зору, можна відзначити, що ще з 70-х років тенденції розвитку мови об'єктивно привели до розмежування цих термінів. На це вказують не лише заключення мовознавців, а й реальна мовна практика. І зміна у назві Товариства, вкорінення терміна *пам'ятка* — не наслідок чийось «власних смаків», а відбиття об'єктивних процесів. «Заморожування» ж ситуації 60-х років, що склалася з термінами *пам'ятка* та *пам'ятник*, фактично є запереченням самої ідеї можливості подальшого розвитку мови в сучасних умовах.

У цьому зв'язку дещо перебільшеннями видаються паралелі з «заборонними догмами» 20-х років. Вже зазначалося, що саме в цей період обидва терміни в цілому вели «мирне співіснування». Як приклад, наведемо лише назви положення про пам'ятники культури й природи 1926 року та Харківської краєвої комісії охорони пам'яток культури й природи (1928 р.).

Ще один приклад наведемо з приводу слова *пам'ятка* у значенні інструкція. Даючи характеристику слову *памятник*, словник В. Даля вказує і на аналогічне його значення — «книги, содержащие главные правила». Цього ж притримується академічний словник 1867 року: «пособие, облегчающее память». Втім, це не завадило застосувати в російській мові *пам'ятник* на означення предметів історії та культури.

Підкреслюючи «величність», «монолітність», «піднесеність» терміна *пам'ятник* історії та культури, що «стоїть на п'єдесталі», автор мимоволі звертається саме до «монументального» контексту слова *памятник*. І це загалом правильно. Адже таким було його найперше значення. Але й цей аргумент також не вирішальний.

Сергій КОТ,
співробітник Інституту історії АН УРСР.

Закінчення. Початок на с. 16.

Шляхом обстеження та опитування місцевих жителів треба якнайдетальніше встановити зміни: природного ландшафту, що порушили взаємозв'язок архітектури з оточенням (обміління рік, зниження озер, висихання боліт, заболочення, заліснення, вирубки тощо), втрачені елементи планування та їхній можливий зв'язок з тим чи іншим етапом розвитку, а також втрачені елементи забудови, включаючи храми, каплиці, житлові та господарські будівлі зі з'ясуванням їх приблизних габаритів. Дуже важливо відзначити й реконструювати малі форми та елементи благоустрою — огорожі, ворота, колодязі тощо.

Після цієї роботи складається схема, що має відобразити головні архітектурно-художні та ландшафтні характеристики обстеженого поселення, зафіксувати найважливіші споруди, а також такі, що їх можна розглядати як композиційні доміканти другого порядку (каплиці, млини). Треба окреслити зони композиційного впливу всіх будівель, які творять основу просторової структури поселення, тобто грають суттєву роль у краєвидах і панорамах.

Для кожної з виявлених пам'яток готується матеріал, який містить її всебічну характеристику: історію та реконструкцію головних етапів її існування, визначення архітектурно-етнографічного типу та ступеню традиційності, фіксацію теперішнього вигляду (фото й обміри), технічного стану, гідрологічних умов, сучасного функціонування, ландшафтного середовища та зв'язку з іншими спорудами й комплексами. За цими даними й робляться висновки про історико-культурну цінність пам'ятки, ступінь її збереженості та бажані форми її подальшого використання й охорони.

Далі буде.

СТА НЕ РЕАЛЬНІСТЮ

Повного схвалення і підтримки заслуговує ідея, висловлена Ф. Блохою. Приклад братів-чехословаків корисний і повчальний. Але у нас, за умов занедбаності краєзнавства, треба побороти певні труднощі.

Літописання місцевого значення на Україні не новина. В друкованих джерелах дожовтневого часу (в «Київській старині» чи «Трудах» губернських архівних комісій) знаходимо приклади складання сімейних хронік та історії населених пунктів. Активно починалася ця робота в пореволюційний час, зокрема в 20-ті роки. На жаль, пізніше краєзнавство занепало й відродилося лише наприкінці 50-х років.

Хто винен у тому, що краєзнавство в цілому, а літописання як складова його досі не набули поширення? Передовсім, вважаю, ще по-справжньому не культивується краєлюбство як один із найважливіших предметів патріотичного виховання. То звідки ж взятися «літописцям» з органічним, а не казенним інтересом до історії рідного села, району? Чи не тому такі значні духовні втрати і так багато прикладів байдужості до свого

минулого, до прекрасних традицій і звичаїв предківщини? І чи не в цьому першопричина масового відпливу сільської молоді у світи, подалі від рідних домівок?

Я певний, що успіх літописання кожного населеного пункту залежить передовсім від рівня краєзнавства як духовної сфери. Адже на любові до свого села, міста, землі з могилами предків, до пам'яті про них і залишених ними цінностей трималася людська мораль і визначалося місце людини в суспільстві. Тут я дотримуюсь тієї істини, що «краєзнавство вносить в оточення людини високий ступінь духовності, без якої людина не може осмислено існувати» (Д. Лихачов).

Нині надійшов час для розгортання краєзнавства. для відновлення, збереження й охорони кращих народних традицій — коротше, для підвищення духовності суспільства. Тому таке актуальне нагадування академіка Д. Лихачова про піднесення ролі «знавців і цінителів місцевої історії». Якраз ці люди мають по-справжньому повести діло літописання у своєму селі, селищі, на підприємстві, в установі.

Висновки моїх міркувань такі: ведення місцевого літопису — необхідне. Воно є складовою частиною всієї краєзнавчої справи і розвиватиметься з найбільшим ефектом лише на базі історико-краєзнавчого музею. Ось чому слід постійно розширювати музейне будівництво на селі.

Робота літописця не піде з принуки — необхідно вишукувати, рости і виховувати справжніх краєзнавців, стимулювати їхню роботу матеріально (від сільради чи підприємства). Ентузіасти, самовіддані «диваки» потребують з боку місцевих Рад доброзичливого до себе ставлення і тактовності.

Однею з благородних місій школи має бути виховання любові до свого краю, до звичаїв і традицій предків, пошани до місцевих пам'яток історії та культури. Школі першій під силу роздмухати в юних душах жарину того почуття,

що згодом спалахне любов'ю до батьківщини і зігріватиме все життя.

Хочеться сказати, нарешті, що бути літописцем місцевої історії, реєстратором радісних і тяжких буднів своїх земляків і, так би мовити, хранителем людської пам'яті для передачі її нащадкам — справа вельми почесна і благородна. Вона вимагає відповідальності. Я вірю, що ідея ведення літописів стане реальністю. А з її реалізацією на шабелі зросте й культура наших сіл (маю на увазі передовсім спорожнілі й збіднені культури). Нехай же здійсниться цей прекрасний культурний задум!

Петро РОТАЧ,
краєзнавець.

Полтава

ЛІТОПИС ТВОРИТЬСЯ

Прочитавши статтю Ф. Блохи (ПУ, 1988, № 1) про організацію літописної справи в Чехословаччині, вирішив поділитися власним досвідом.

Я вчитель історії. З 50-х років веду літопис у рідному селі Конелі Жашківського району Черкаської області, збираю відомості з найдавніших часів.

Вже є 5 томів літопису. Занотовую місцеві події, погоду, підсумки господарювання колгоспу, все, що пишеться про село в районній, обласній газеті, інших джерелах. Наклеюю вирізки з газет, фотографії тощо. Чимало хто цікавиться зібраним матеріалом, але наслідувачів немає: багато роботи.

На цій основі створив «Історію села Конели», «Історію села Безпечки», почав працювати над історичною повістю «Перстень Ольгерда». Із 1970 року працюю над «Літописом школи», приступив до другого тому. Коли відкриється в селі краєзнавчий музей — все це передам туди.

Думаю, крім мене, на Україні творять літописи сотні лю-

КРАЄЗ

ЧОМУ НЕДООЦІНЮЄМО ЇХНЮ СУСПІЛЬНОЗНАЧИМУ ПРАЦЮ!

дей. Необхідно виявити їх, зібрати в Києві і визначити завдання на майбутнє.

Федір КАРПУНЬ,
вчитель-краєзнавець.

с. Конела
на Черкащині

ІРПІНЬСЬКІ ЛІТОПИСЦІ

Активісти Ірпінської міської організації Товариства Київської області працюють над написанням історії свого міста. Вони вивчили численні архівні матеріали, публікації періодичної преси, документи установ і підприємств, зустрілися з багатьма старожилами.

Спогади учасників Великої Вітчизняної війни записали полковники у відставці О. Ізугенев та О. Веремеєнко, бібліотекар Н. Синицина. Вчитель історії середньої школи № 3 О. Передерій зацікавив учнів роботою в історико-краєзнавчому гуртку.

Рішенням виконкому міської Ради народних депутатів у лютому 1976 року при бібліотеці створено краєзнавчу комісію. З того часу всі варті уваги події в житті трудящих міста ретельно фіксуються. Вже підготовлено три рукописних томи Ірпінського літопису. Незабаром з'являться четвертий і п'ятий.

Матеріали громадських літописців використано при створенні історико-краєзнавчого музею.

Анатолій ЗБОРОВСЬКИЙ,
краєзнавець.

Ірпінь
Київської області

ПЕРШИЙ КРОК

ВІД РЕДАКЦІЇ

Так сталося, що невдовзі після появи публікації Федо-

ра Блохи (ПУ, 1988, № 1, с. 47) його не стало. Тяжка недуга обірвала життя людини, безмірно закоханої і відданої рідному краю — активіста Товариства, краєзнавця. І в останні дні Федір Іванович клопотався матеріалами до чернігівського тому Зводу пам'яток...

Не завжди краєзнавцеві щастить зробити значне відкриття, але, навіть не маючи виключного значення для загальної науки, зібрані відомості безцінні для самого шукача, історії отчого краю. Без фактів місцевої історії неможливі масштабні узагальнення вчених-істориків, для яких конкретний фактаж — безцінний підмурівок характеристики епох, соціальних подій і явищ. Краєзнавець, виступаючи на сторінках місцевої преси, поповнюючи експозиції громадських музеїв або просто розповідаючи про відшукане в архіві чи рідкісній книзі, щедро ділиться набутками із земляками, і тим, без високих слів і зайвої дидактичності, прилучає нащадків до прадідовської слави.

Відавна, а ще більше після введення рубрики «Краєзнавчі студії», до «ПУ» надходять листи з розповідями про невідомі збиранцям відомостей про минуле, літописців сучасного того чи іншого села, містечка, району. Нерідко й самі вони звертаються за порадою, консультацією. У редакції сформувався цілий актив дописувачів-краєзнавців, з якими не уривається зацікавлений діалог. Найтісніше контактуємо з Іваном Лисим із Сумської області, Михайлом Ішенком, Михайлом Пономаренком та Іваном Гуріненом з Черкаської, Анатолієм Сакуном-Щурівським та Іваном Дудком із Чернігівської областей. Це спілкування щораз наводить на думку про недостатню увагу до добровільних ентузіастів з боку місцевих керівників, а почасти й організації Товариства, загальну організацію та науково-методичну координацію краєзнавчого руху в нашій країні. Тому-то й зрозумілі нотки

широї заздрості до добре поставленої у Чехословаччині праці хронікерів у опублікованому листі Ф. Блохи: «Літописців шанують у народі, їх діяльність вивчають спеціалісти, а Національний музей у Празі подає методичні рекомендації».

Дуже прикро, коли в нас, найчастіше по смерті краєзнавця, перетворюють на непотріб його виписки, нотатки, зібрані докупи розрізнені історичні відомості, не вводяться у науковий обіг його публікації з місцевої періодики. Наступники витрачатимуть час, знову розшукуватимуть уже знайдене. Як запобігти цьому? Як досягти належного пошанівку краєзнавчої праці?

Редакція «ПУ», маючи серйозні наміри збудити громадську думку стосовно цієї справи, робить перший конкретний крок і розпочинає публікацію матеріалів до Бібліографічного словника краєзнавців України. Просимо надсилати фотопортрети і відомості про краєзнавців за примірною схемою (дати життя, місце народження, освіта, фах, місце роботи, регіон та діапазон краєзнавчих зацікавлень, досягнення і публікації на цьому терені, бібліографія з цього приводу, співпраця з організаціями Товариства і реальні наслідки охорони пам'яток, увічнення видатних подій та осіб краю, місце збереження архіву, виявлених пам'яток).

Вшануймо працю краєлюбів! «Діяльність хронікерів сучасності варто, гадається, започаткувати і в нашій країні,— свого часу висловив переконання Ф. Блоха.— Важливо зробити перший крок, виявити перших ентузіастів». Що ж, давайте радитися! Сьогодні свою думку висловлюють автори перших відгуків на заклик публікації Ф. Блохи «Створімо літопис». Слово за усіма читачами, активом Товариства, самими краєзнавцями. Це загальнозначима справа, і нинішні засади перебудови, демократизації дають повну змогу розв'язати на зріле громадою далекоглядно, мудро.

НАВІЩІ

ШАНОВНА РЕДАКЦІЯ!

Знову звертаюся з проханням втрутитися в долю пам'яток села Китайгорода Царичанського району Дніпропетровської області. Після опублікування об'єкції відповідального працівника обласного управління культури тов. Онишка «негайно вжити заходів» (ПУ, 1986, № 3) минає час, а справа далі відписки не посувається.

У квітні 1986 року одержав лист і з Республіканського правління Товариства з повідомленням, що «в березні Товариство звернулося до Ради Міністрів УРСР з проханням вирішити питання про реставрацію вказаних пам'яток. У зв'язку з цим Рада Міністрів дала вказівку Держбуду УРСР та Дніпропетровському облвиконкому вжити необхідних заходів по збереженню пам'яток».

Обласна організація Товариства виділила вже й частину коштів. Здається, можна приступити хоча б до невідкладних рятувних робіт, а замість цього — новий папір з Міністерства культури УРСР, у якому від Дніпропетровського облвиконкому вимагається повідомити про сучасний стан пам'яток. Складається враження, що відповідальні працівники зацікавлені пересилати папери, поки споруди зовсім розваляться і пролема зникне. А може, вони не мають значної цінності, і постійне клопотання громадськості про їх збереження даремно забирає час у апаратчиків!

Анатолій БІЛОКІНЬ,
учитель, село Китайгород.

З проханням розповісти про історико-культурне значення пам'яток Китайгорода редакція звернулася до голови громадської інспекції Республіканського правління Товариства архітектора В. Вечерського, який займався їх дослідженням.

Віктор ВЕЧЕРСЬКИЙ

НЕВІДОМІ

Культурно-історична цінність багатьох пам'яток архітектури не викликає ніяких сумнівів, але при конкретнішому підході до них (наприклад, в ході реставрації) часто з'ясовується наявність «білої плями». Розпочинається дослідження, яке закінчується висновком: ми не усвідомлювали, якими скарбами володіємо! Саме до такої категорії пам'яток належить ансамбль українського барокко з трьох споруд у селі Китайгороді Царичанського району Дніпропетровської області. Це Миколаївська, Успенська і Варваринська церкви (охор. № 153/1, 2, 3).

Будівництво пам'яток пов'язане з історією поселення, яке у XVII-XVIII століттях було важливою прикордонною фортецею, що захищала Лівобережну Україну від татарських нападів. Вперше воно згадується під 1667 роком¹. Тоді на березі річки Орелі вже існувала фортеця (з земляними валами і ровом), де постійно перебувала значна козацька залога. У 1731 році для захисту від турецько-татарської агресії за наказом царського уряду розпочалося будівництво грандіозної системи опорних пунктів, фортець, валів, засік, укріплень природних рубежів — «Української лінії», що простягалася майже на 400 кілометрів і відгороджувала освоєні хліборобами території від «Дикого поля». Від Дніпра вона проходила по Орелі, через Китайгород і Царичанку (на березі ріки ще збереглася прямокутна в плані земляна фортеця). Впродовж десятиліть «лінія» удосконалювалася, укріплення оновлювалися. В Китайгороді у XVIII столітті зосереджувалися значні військові сили — частини регулярної армії і козацькі підрозділи, які в 1760-х роках були перетворені в полки пікінерів, тобто стали частиною регулярної армії. У 1769 році тут вибухнуло відоме повстання пікінерів, жорстоко придушене царатом². Свідки цих історичних подій — пам'ятки архітектури Китайгорода — Успенська (1754 р.), Варваринська (1756 р.), Миколаївська (1757 р.) церкви, збудовані на замовлення і коштом бунчукового товариша Павла Єфремовича Семенова³ артильними майстрами з Північного Лівобережжя.

Споруди збереглися без суттєвих змін і пербудов. Найбільша з них — Успенська церква є центром містобудівної композиції. Це підкреслено її розташуванням біля головної вулиці, масивністю й ускладненістю силуету. З північ-

ного боку розташована Варваринська церква-дзвіниця, головна висотна домінанта всього поселення, із західного (віддалік) — баштоподібна Миколаївська церква, що акцентує підхід до головних споруд. Ансамбль, кожна складова якого має гранично виразний і неповторний силует, формує ритмічно впорядковану панораму села.

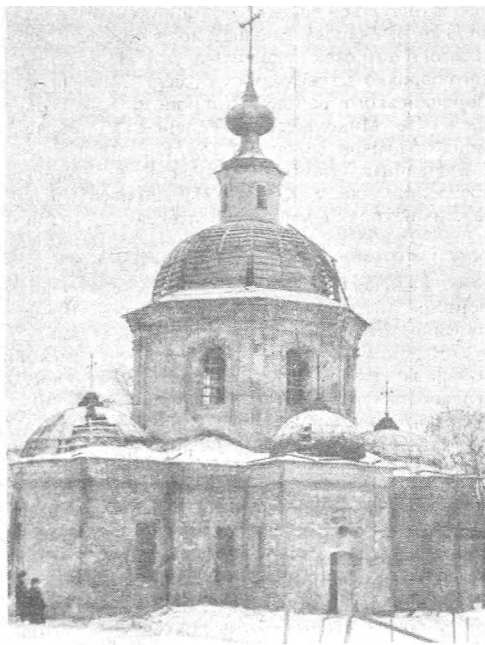
Успенська церква, складна і загадкова, збудована з цегли і потинькована. У плані повторює традиційний, проте рідкісний тип тридільного храму з сильно розвинутими приміщеннями, що прилягають до центрального

Незвичайним для такої невеликої будівлі є складно розчленований абрис стін з безліччю криволінійних виступів, апсид, прямокутних ризалітів. У такій складній пластичності стіни вбачаємо вплив зрілого барокко Західної Європи (можливо польський). Однак західні впливи не можна визнати основними: наприклад, перехід від підпружних арок до восьмирика виконано за допомогою системи конічних тромпів. Цей прийом видає руку майстра, вихованого на російській архітектурі, де впродовж XV-XVIII століть широко застосовувалися такі конструкції. Стіни і зовні, і в інтер'єрі розчленовані пілястрами, багатьма розкрепованими карнизами вишуканої профіліровки. Різноманітні і виразні віконні наличники.

Успенська церква є унікальною пам'яткою архітектури. В її образі синтезовано впливи різних національних архітектурних традицій.

СКАРБИ

КИТАЙГОРОДА

з півночі і півдня. Таке вирішення можна трактувати або як незавершений розвиток хрещатого п'ятикамерного п'ятиверного типу, або як перехід від трикамерного до п'ятикамерного. У обох випадках тип Успенської церкви є проміжним. Центральне приміщення, майже квадратне в плані, увінчане масивним восьмириком з куполом, ліхтариком і декоративною маківкою вишуканих рокайлевих обрисів. Вівтар, бабинць і два притвори перекриті циліндричними склепіннями, над якими зроблені сферичні покрівлі з хрестами. Цей натяк на п'ятиверхість інколи сприймають неправильно, і церкву вважають п'ятибанною⁴. Насправді ж покриття (а не бані чи верхи) є суто декоративними, церква — однобанна.

Об'ємно-просторова структура — неповторна, їй нема аналогів ні в українській, ні в російській архітектурі. Для історичної і архітектурної науки пам'ятка становить величезний інтерес як необхідна (і єдина!) ланка в еволюції архітектурних типів.

Рідкісною і незвичайною спорудою є Варваринська церква. За планом це — тридільний храм з прямокутним бабинцем, квадратним нефом і півкруглою апсидою вівтаря. Неф і бабинць перекриті циліндричними склепіннями. Над нефом підноситься масивна двоверха восьмигранна вежа, увінчана півсферичною банею з шпилем. Перехід від четверика нефа до восьмирика вежі виконано системою конічних тромпів (прийом, характерний для російського зодчества). Вежа має на другому ярусі вісім

арочних отворів. Хід на вежу розташований в стіні, що відділяє неф від бабинця. Вірогідно, вежа спочатку мала оборонні функції. Теперішнє вінчання вежі не є первісним, воно — результат перебудов XIX століття. Очевидно у XVIII столітті вежа-дзвіниця мала барокове багатоярусне вінчання, що надавало особливої виразності її силуету. В цілому пам'ятка непогано зберегла первісні форми. У порівнянні з Успенською, Варваринська церква стрункіша і монументальніша. За особливостями об'ємно-просторової композиції вона унікальна, їй нема аналогів серед пам'яток вітчизняної архітектури. Віддаленими прототипами споруди можна вважати «церкви иже под колоколы», що були поширені у російській архітектурі в XV-XVIII століттях. Особливості конструкцій Варваринської церкви свідчать про участь у її спорудженні російських майстрів, проте планова її структура канонічна для українського культового будівництва. Рідкісним і неповторним є органічне поєднання в одній споруді трьох різних функцій, трьох приміщень різного призначення: церкви, дзвіниці та оборонної вежі.

Миколаївська церква — одnobанна цегляна споруда тетраконхового типу. Над чотирма заокругленими раменами просторового хреста, завершеними півсферичними покриттями, підноситься масивний восьмерик з банею, ліхтариком і главою. Стіни розчленовані пілястрами і завершені масивним розкрепованим карнизом. Вікна обрамлені крупними наличниками з сандриками. Об'єм споруди компактний, строго центричний, силует пірамідальний. Підкреслено вертикальність загальної композиції. В інтер'єрі збереглися розписи XVIII століття.

Окрім високих художніх і композиційних якостей пам'ятки, слід підкреслити її унікальність. Це — найбільш ранній і єдиний повністю збережений зразок простого тетраконхового храму, отже має велику історичну і наукову цінність.

Таким чином ансамбль пам'яток архітектури села Китайгорода унікальний не лише своїми містобудівними особливостями, а й передусім величезною науковою і художньою вартістю. Це — найдавніші пам'ятки архітектури на території Дніпропетровської області, рідкісні зразки громадського будівництва у прикордонній смузі. Вони пов'язані з діяльністю запорізького козацтва, з героїчною боротьбою проти турецько-татарської експансії у XVIII столітті, з гострою класовою боротьбою, мають першочергове значення для вивчення російсько-українських зв'язків у галузі архітектури. Їх конче необхідно зберегти.

Високу наукову та художню вартість ансамблю пам'яток архітектури Китайгорода підтвердив у офіційному висновку Науково-дослідний інститут теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві (КиївНДІТІ).

ПРИМІТКИ

¹ Історія міст і сіл УРСР. Дніпропетровська обл. — К., 1969. — С.877.

² Там же.

³ Церкви старинной постройки в Полтавской епархии. Список, составленный по к лировым ведомостям 1886 г. Порфирием Мартиновичем и Василием Горленком. — Полтавские епархиальные ведомости. 1888. — № 16—18. — С.626.

⁴ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. — К., 1985. — Т.2. — С.134.

Навесні микулового року поблизу міста Сімеїза Кримської області зруйновано цінку пам'ятку археології — алано-готський могильник VI-X віків. Ця подія схвилювала громадськість країни, про неї вже неодноразово йшлося в періодичній пресі.

Для з'ясування обставин факту вандалізму на місце злочину вирушив член редколегії «ПУ», доктор історичних наук, професор, голова секції пам'яток археології Республіканського правління Товариства Д. ТЕЛЕГІН.

Будівельне управління Академії наук СРСР давно проводило спорудження своїх об'єктів поблизу Сімеїза Ялтинського району Кримської області. При плануванні схилив однієї з балок бульдозерист натрапив на стародавній могильник. Так були відкриті спочатку чотири катакомби, що вели до поховальних склепів, а потім ще з десятків самих склепів. Очевидці, зокрема працівники Сімеїзької туристичної станції, розповідають, що бульдозери горнули поховання разом з землею, перемелювали гусеницями і звалювали в яр. Всюди білили людські кістки...

Звістка про знахідки швидко облетіла околиці. З Сімеїза, Ялти, інших місць сюди потяглися ватаги грабіжників з мішками, лопатами, ломачами. Проникаючи в ще не зовсім зруйновані катакомби, вони все перекидали, хапали прикраси, давню кераміку, інші старожитності. Пограбувавши розкриті склепи, приступили до розкопування нових катакомб, які тепер можна було легше відшукати. Орудували вдень і вночі.

Так було вщент знищено третину пам'ятки, що налічувала понад сто склепів. Коли ж на могильнику нарешті встановили хоч якусь охорону, міліція затримала вночі двох грабіжників, місцевих громадян О. Гурименка та Ю. Сивкова, у яких виявили в мішку 182 предмети старовини з срібла, бронзи, зокрема фібули, підвіски, пряжки тощо. Це, безперечно, лише мізерна частина того, що рознесено іншими грабіжниками. На могильнику, до того ж, знищено десятки поховальних споруд, загинув цінний антропологічний матеріал. Науці про середньовічну історію Криму і країни в цілому нанесено непоправної шкоди.

Виникає запитання: як могло таке статися в області, де при облівконкомі функціонує управління культури? Охороною займається також обласна організація Товариства, є відділ культури Ялтинської міськради і правління організації Товариства. Нарешті в області зосередилися значні археологічні кадри АН УРСР.

Починає багато, та всі вони свідчать про одне: тут робиться далеко не все, аби повністю забезпечити виявлення, облік і надійну державну охорону всіх археологічних об'єктів. Так, наприклад, некрополь біля Сімеїза був відкритий ще на початку XX століття, дослідження окремих склепів тут велися в 1912, 1923 та 50-их роках. Але, незважаючи на це, пам'ятка не значиться на державному обліку ні в Ялті, ні в Сімферополі. Тому їй не визначено охоронну зону, не складено охоронних зобов'язань, не встановлено охоронного знака, що є грубим порушенням елементарних норм охорони.

Далі. Видаючи в 1985 році Академії наук СРСР дозвіл на будівництво, Ялтинська міська рада не погодила цю справу ні з органами охоро-

ЩОБ НІЄ ПОВТОРИВСЯ ЗЛОЧИН

ни пам'яток, ні з Кримським відділом Інституту археології АН УРСР. Не зробили цього й 1986 року, коли Ялтинське архітектурно-планувальне управління видавало завдання на виконання робіт. Тим самим було грубо порушено не лише статті Закону УРСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури», а й постанову самого Кримського обвиконкому № 57 від 7 лютого 1984 року, за якою це слід робити обов'язково.

По-бюрократичному, злочинно поставилися до справи збереження пам'ятки керівники будівництва — начальник управління М. Запаський і виконроб М. Акуленко. Перший, зокрема, проігнорував лист ялтинського архітектурно-планувального управління, яким його попереджали про те, що в районі будови знаходиться могильник VI-X століть. Коли чотири катакомби вже були відкриті, працівники Ялтинського музею за участю відповідального секретаря районної організації Товариства склали акт, вимагаючи до прибуття вчених негайно припинити на місці будови будь-які земляні роботи. На нього керівники будови не звернули уваги. Навпаки, щоб «випередити» археологів, земляні роботи розширили, що й призвело до масового руйнування пам'ятки.

З-за організаційного безладдя (затримки з одержанням «Відкритого листа», налагодженням фінансування робіт тощо) археологічні експедиції від Кримського відділу Інституту археології (В. Сидоренко) та обвиконкому (В. Надикта) прибули на місце рятувальних робіт з величезним запізненням — відповідно через півтора і два місяці після початку руйнування та пограбування пам'ятки.

Експедиції виконали значну роботу, але через відсутність координації дій та інші причини дослідження розкопу так і не доведено до кінця.

Без сумніву, за зумисне руйнування археологічних пам'яток і грабунок історичних цінностей О. Гурименко та Ю. Сивков мають бути притягнені до кримінальної відповідальності. Враховуючи факти грубого порушення законодавства щодо охорони пам'яток, що призвело до значного пошкодження історичного об'єкта, справу на начальника будови М. Запаського слід передати слідчим органам.

Управлінню культури Кримської області і Ялтинській міськраді, правлінню обласної організації Товариства треба докласти зусиль, щоб найшвидше взяти на державний облік всі пам'ятки археології в області, визначити навколо них охоронні зони, встановити охоронні знаки, передати об'єкти організаціям і відомствам, на землях яких вони знаходяться. А при виділенні земельних ділянок під будівництво — суворо дотримуватися положен-

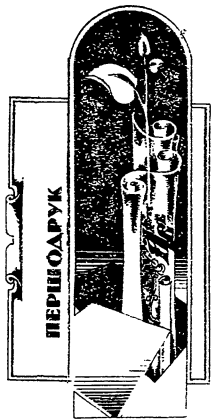
ня про обов'язкове погодження цих відведень з державними органами охорони пам'яток.

Сімеїзький могильник слід досліджувати невідкладно, інакше він буде пограбований повністю. До речі, грабіжники орудують і далі, одна їхня група, наприклад, була відігнана від свіжорозритого входу в катакомбу ще в травні цього року. Після втечі злочинців на місці залишилися лише лопата і ломик.

Думається, для ефективного ведення спостережень над пам'ятками й оперативної організації (при потребі) рятувальних робіт в області слід створити своєрідну аварійну службу чи «швидку допомогу», забезпечивши її необхідними фахівцями, коштами, транспортом. Така постійно діюча організація повинна мати «Відкритий лист» на весь рік. До речі, подібні «аварійні служби», за прикладом Польщі, бажано б мати й у всіх областях республіки.

Як виявилось, в області далеко не на належному рівні перебуває і правова охорона пам'яток історії та культури. Так, справу про варварське руйнування могильника тричі передавали до прокуратури області (прокурор В. Тесак) і тричі цей позов відхиляли «за відсутністю складу злочину». Крючковтори з прокуратури вигадали зручний для них модус, щоб відфутболювати небажані заяви, вимагаючи від позивача «оцінки нанесеної державі шкоди». Немовби хтось може сказати, скільки карбованців коштує один склеп, могильник чи якийсь там городище?! На їх думку, грабіжники О. Гурименко та Ю. Сивков, яких зловили прямо в склепі з мішком історичних цінностей, робили це «не зловмисно». Складається враження, що прокуратура Кримської області більше турбується про власний спокій, аніж про збереження культурної спадщини краю.

Безперечно, слід широко дякувати пресі, яка взяла на себе обов'язок донести до широких кіл громадськості події, пов'язані з Сімеїзьким некрополем. Гласність сприяє охороні історичних і культурних цінностей. Але, разом з тим, важко погодитися з деякими моментами публікацій, а дещо в них видається аж зовсім не на користь справі. Це стосується, наприклад, критичних зауважень Т. Барської та В. Молчанова на адресу новобудовних експедицій управління культури області, що, як це можна зрозуміти з текстів, є начебто якимись дармоїдами на тлі новобудов. Насправді ж навпаки, новобудовні археологічні експедиції, що тепер створюються у всіх областях, — це крок уперед в справі охорони пам'яток. Думається, не сприяє охороні пам'яток і те місце в статті Т. Барської, де срібні пряжки із Сімеїза оцінюються десятками тисяч доларів (?), — це тільки мобілізує скарбошукачів.

ІВАН Федоров

КРІЗЬ ВІКИ

Дмитро ЛИХАЧОВ

Найкращий суддя — час. Сьогодні, через чотири століття після смерті Івана Федорова, на історичній дистанції увиразнюються справжні масштаби діянь «друкаря книг, пред тем невиданих», а він постає гігантом, характерним для епохи Відродження, і посідає гідне місце обіруч давньоруських діячів вітчизняної культури, таких як Андрій Рубльов, Феофан Грек, Діонісій із синами, або автор «Слова о полку Ігоревім». Іван Федоров — майстер на всі руки. Він і друкар, і художник, і редактор, і видавець, і вчений, і письменник, і винахідник, і організатор, і, нарешті, ще й енциклопедист-просвітник. Не тільки діяльність, а й особистість Івана Федорова виняткова, можливо у чомусь навіть таємнича. Він був полум'яним патріотом, хороброю і мужньою людиною, подвижником друкованого слова.

Чому ж називаємо першодрукарем саме його? Адже анонімні друковані видання з'явилися в Москві вже в 1552—1553 роках? То були, якщо можна так висловитися, спроби.

«Апостол», інші книги Івана Федорова видаються світськими, якщо не за змістом, то за призначенням. Ці книги — вчені, вони створені для індивідуального читання, навчання, довідок. Тому й набули різного оформлення та формату, різної товщини та набору. Федоров шукає, експериментує, створює нові типи книг, не знаючи втомити. Для його роботи характерна послідовність, логічність. Кожній книзі він шукає доречне і найпрактичніше оформлення. При цьому утилітарність не домінує: в обумовлених межах всі види книг художньо оформлені. Дечому тут варто повчитися й нам. Адже папером першодрукар навряд чи був забезпечений краще, але вмів не економити там, де економія псувала книгу, робила її незручною або не такою гарною.

Вивчаючи «Апостол» 1564 року, доходиш висновку, що Іван Федоров і Петро Мстиславець мріяли не про прибутки та вигоду, а, не шкодуючи сил, засвоювали величезний досвід руської рукописної книги та деяких європейських зразкових видань і прагнули створити мовби еталони книгодрукування.

Перша друкована книга створює таке враження, ніби виникла вона внаслідок багатовікової друкарської практики, високої поліграфічної культури. Донині дослідники ламають голову над таким феноменом: в першій друкованій руській книзі та в інших московських виданнях Івана Федорова немає жодного опріху — пога-

них відбитків, неміцно закріплених рядків, нестійкої друкарської фарби, немає жодної друкарської помилки і в прямому значенні цього слова, хоча добре відомо, що без них не тільки в Росії, а й у Західній Європі у всі наступні віки не обходилося жодне видання. Чи не є це найкращим доказом глибини філологічних знань та якості розумової праці першодрукаря?

Два видання «Часовника» 1565 року призначалися для навчання грамоті і мали малий формат — восьму частину аркуша. Це досить зручне в користуванні кишенькове видання. Доречно зауважити: помиляються ті дослідники, які вважають, що «потреба» в масовій книзі виникла в Росії аж у зв'язку з епохою перетворень Петра I. «Часовник» і «Букварі» Івана Федорова були вже такими зразками масової і навчальної книги. Пошуки свого «обличчя» видань цього характеру Іван Федоров продовжив і на Україні. В цьому відношенні викликає інтерес створений ним бібліографічний покажчик «Собрание вещей нужнейших». До нього примикає його «Хронология, составленная Андреем Римшею».

Чому Іван Федоров і Петро Мстиславець виїхали з Москви і продовжили діяльність на Україні? Явною легендою здається повідомлення іноземця Флетчера про втечу та знищення друкарні. Покликаний у житті «духовные семена... по свету рассеивать». Іван Федоров був просто потрібний на розділений у ті часи України. Тут треба було підтримати українську культуру. Тому передбачення письменника Миколи Самвеляна в його повісті «Московий таинственный посол» найбільш вірогідне: за всіх тяжких умов друкарської справи в Москві переїзд першодрукаря на Україну мав ідейну спрямованість. Ідейністю була проіннята вся діяльність Івана Федорова. Сам він — людина самовідданої ідейної активності.

Промовисто характеризують роботу Івана Федорова на Україні — в Заблудові, Острозі, Львові — його постійні у післямовях називання себе «москвитино», вказівки, що він «из Москвы».

Все життя Іван Федоров прожив у титанічний, некорисливий, самовідданий праці. Ніщо його не зупинило: нестатки, життєві невдачі, неминучі в його новаторських пошуках технічні й творчі труднощі. Справа Івана Федорова — подвиг метою, жертвовністю, здобутками. Його надихнула любов до народу. Іван Федоров — не просто винахідник книгодрукування. Він — великий сіяч слов'янської культури, творець російської та української друкованої книжності, подвижник друкованого слова.

ПЕРШОДРУК

ПІСЛЯМОВА ІВАНА ФЕДОРОВА ДО ЛЬВІВСЬКОГО АПОСТОЛА 1574 РОКУ

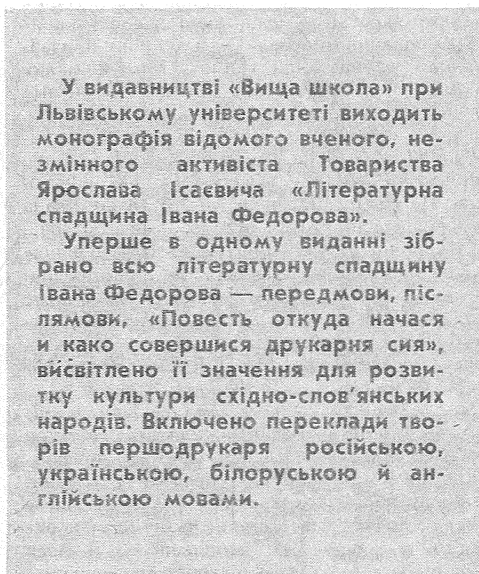
Ось розповідь про те, звідкіля почалася і як була створена ця друкарня.

З волі отця, допомогою сина і довершенням духа святого, за повелінням благочестивого князя всієї Русії Івана Васильовича і благословенням преосвященного митрополита всієї Русі Макарія друкарню цю влаштовано в столичному місті Москві року 1571, на тридцятomu році його царювання.

Про це я вам почав розповідати не даремно, а тому, що часто зустрічалися ми з превеликим озлобленням — не самого того государя, а багатьох начальників, священноначальників та навчителів, які на нас із заздрощів вигадували багато ересей, прагнучи добро в зло обернути і боже діло зовсім погубити, як це властиве людям зловмисним, неучким, нерозвиненим, котрі ані до граматичної мудрості незвичні, ні духовного розуму не сповнені. Без причини і безпідставно вони зле слово рознесли, бо така вже заздрість і ненависть: сама з себе чинячи наклеп, не розуміє, як іде і чим стверджується.

І це нас привело до вигнання із землі, і вітчизни нашої і від роду нашого, і до переселення у інші незнані країни. Коли ж ми звідтіля перейшли сюди, то милістю богоначального господа нашого Ісуса Христа, який буде справедливо судити світ, прийняв нас ласкаво благочестивий государ Жигимонт Август, король польський і великий князь литовський, руський, пруський, жемайтійський, мазовецький і інших [земель володар] з усіма панамі ради своєї. І того часу вельможний пан Григорій Олександрович Ходкевич, найвищий гетьман Великого князівства литовського, гродненський і моголівський староста, упросивши ревно короля, допустив нас ласкаво до своєї доброзичливої любові і опікувався нами чимало часу, і задовольняв всілякі наші тілесні потреби. І недосить того йому було, що так нас влаштував, але ще й дарував мені село немале для мого забезпечення. А ми працювали згідно волі господа нашого Ісуса Христа і слово його по світу розсівали.

Коли ж дійшов він до глибокої старості і почала його часто голова боліти, звелів нам цю працю припинити і, знехтувавши мистецтвом рук наших, у селі з землеробства жити на цьому світі. Та не личило мені за ралом і сівбою свого віку вкорочувати, бо замість плуга я володію мистецтвом знарядь для праці руками, а замість житніх зерен маю розсівати по світові зерна духовні і всім по черзі роздавати духовну поживу. Найбільше ж я б боявся суду владики мого Христа, що безперестанку волав до мене: «Лукавий і лівий рабе! Чому ти не віддав мого срібла купцям, щоб я, прийшовши, зміг взяти своє з прибутком?» І коли я залишався з собою на самоті, не раз облив слізьми свою постіль,

роздумуючи все те, щоб не заховати у землі таланту, дарованого мені від бога. І з тугою в душі я казав так: чи навкі відкине мене господь і не поверне своєї ласки, чи не відсіче назавжди свою милість, як у притчі про безплідність смоковниці, що марно землю займала?

І тому я мусив піти звідтіля. А під час подорожі спітало мене багато смутку і лиха, не тільки через довгий шлях, але й тому, що лютувала пошесть і утруднювала подорожування, — просто кажучи, все було погано і якнайгірше. І так завдяки людинілюбному промыслу божому прийшов я до богоспасенного міста, що називається Львів: І все, що по дорозі мене спітало, я мав за ніщо, щоб лише тільки осягнути свого Христа. І все, що на цьому світі, до сну подібне і тіні, бо все минає, добро і зло, зникає, як дим у повітрі. Як апостол хвалиться горем! — бо горе спричиняє терпіння, терпіння — надію. Надія — не обмане. І тому любов запалала у моєму серці від духа святого, посланого мені. Коли я оселився у славетному місті Львові, неначе ідучи по слідах протоптаних одним боговибраним мужем, обдумавши все це, почав я говорити собі таку молитву. «Господи вседержителю, боже вічний і без початку, який тільки задля доброти привів усе людське з небуття до буття своїм словом вседіючим, духом уст своїх нероздільним. Який дбаєш про сотворіння свої, їх приводиш на світ та імення даєш. Який у останні часи, з невимовної своєї милості, занепалу нашу сутність підніс сходженням твого єдинородного сина господа нашого Ісуса Христа, який віддав себе за наші гріхи, воскрес для нашого оправдання, і його ранами ми зцілилися. За благословінням твоєї волі і на славу твоєї благодаті нарік нас усновленими собі через Ісуса Христа, щоб ми стали святими і непорочними перед тобою в любові. Повідаючи нам таємницю своєї волі, що ми від початку одне з творінь твоїх, укріпи боже те, чим зробив нас незвіданою глибиною своїх присудів.

Той, що дає християнам істинну мудрість, пошли мені розум і осягни твій закон. І не відбери від уст моїх до кінця слово правди задля братів моїх і ближніх моїх. Почуй, господи, мою молитву і благання моє вислухай, з сліз моїх не знехтуй, бо я прийшов від тебе і повернуся до тебе, як і всі батьки мої. Визволи мене від пристрастей, щоб я злетів діянням, спочив спогляданням і по корою. Ти бо, о владико, і раніше багато разів прощав провини серця мого, за молитвами твоїх святих, які споконвіку тобі угодили й нині служать тобі святістю і правдою. Амінь».

І помолившись, почав я цю боговибрану справу приводити до здійснення, щоб розповсюджувати богонатхненні догмати. І обходив я багато разів багатих і благородних у світі, прохаючи від них допомоги, на коліна стаючи і припадаючи до лиця землі, ноги їхні обмивав сльозами, що йшли від самого серця. І це не раз, не двічі, а багато разів я робив. І у церкві велів священників це оголосити. Не випросив ніякої допомоги зворушливими словами, не вимовив повним сліз риданням, не виклопотав через священницький стан. І плавав я прегіркими сльозами, що не знайшов співчуття, ні допомоги; не тільки у руському народі, але й серед греків співчуття не знайшов. Та знайшлися

деякі невисокого священницького чину, а також незнатні з мирян, що подали допомогу. Не думаю, що робили це з достатку, але як та убога вдовиця з бід своєї кинула дві лепти. Однак я знаю, що на цьому світі їхні борги їм повернутьсся, а в майбутньому стократ віддасть їм багатадавець бог.

І ще благода вас: не гнівайтесь на мене грішного, що це пишу, не думайте, що для вигоди говорю або пишу. Знає бо всякий, хто прочитав від початку цю коротко описану історію, що від його милості пана Григорія Ходкевича я був забезпечений усім, що потребує тіло, одягом, їжею. Але всім цим я нехтував, не покладав надій на неправду, не прагнув придбання; а багатства, хоч і досить стікалося, не вкладав я у це серця. Навпаки, волів я перетерпівати всілякі, описані вище лиха і бід, щоб лише слово боже і свідчення Ісусове Христове розмножуючи, поширювати. Бо нам випадає з по корою і мудрістю просити й починати, а богові — милувати і завершувати. Тому наслідником сподіваюся бути його царствія. яке хай всі ми отримаємо благодаттю і людинілюбством господа нашого Ісуса Христа, якому належить слава, честь і поклоніння, з отцем і святим духом, нині і на безконечні віки. Амінь.

А почала друкуватися ця книга під назвою *Апостол*, що містить діяння апостольські, соборні послання і послання святого апостола Павла, у богоспасенному місті Львові, по втіленні господа бога нашого Ісуса Христа року 1574 лютого 25 дня, а завершилася року 75-го, того ж місяця 15 дня. Отже любовію духа господа нашого Ісуса Христа, який віддав себе за гріхи наші, благаємо всіх, раби благословенного бога нашого: якщо трапиться коли кому виникнути в цю корисну для душі апостольську книгу і розуміти, що потрібне й душі корисне, той насамперед хай віддасть дяку богові винуватцеві всього доброго і творцеві життя нашого. А для його милості пана Григорія Олександровича Ходкевича хай просить вічної пам'яті, і щоб він поселився й жив разом з святими рівноапостольними, угодниками богові споконвіку. А потім синам, його милості панові Андрієві Григорійовичу Ходкевичу підстолюєві Великого князівства Литовського і його милості панові Олександрові Григорійовичу Ходкевичу старості гродненському, державцеві аїнському хай просить спасіння і многолітнього здрав'я, бо то вони спричинилися до такої корисної справи. А для нас, недостойних, що насмілилися почати, прощення і відпущення гріхів хай просять. Та й самі того ж благословення і відпущення гріхів сподобитися. І якщо якась помилка трапиться, бога ради, виправляйте, благословіть, а не кленіть, бо не писав ні дух святій, ні ангел, а рука грішна і тлінна, як і інші ненавчені.

Я видрукував цю корисну для душі апостольську книгу в преіменитому місті Львові, на славу святій і живоначальній трійці, отцю і синові і святому духові. Амінь.

ІВАН ФЕДОРОВ

НА ПОДІЛЛІ

Орест МАЦЮК

Численні монографії, дослідження та розробки про діяльність славного першодрукаря-просвітителя Івана Федорова з'явилися напередодні святкувань 400-річчя російського (1964 р.) та українського (1974 р.) книгодрукування. Виявлено цілий ряд невідомих досі документів. Однак, і після ювілею дослідники не припиняють пошуки, відкривають нові сторінки його біографії.

На деякі відомості про виїзд І. Федорова з Москви натрапляємо в післямові до Львівського Апостола (1574 р.). Першодрукар пише, що людська заздрість і ненависть привела «нас... до вигнання із землі, і вітчизни нашої і від роду нашого, і до переселення у інші незнані країни. Коли ж ми звідтіля перейшли сюди, то милістю богоначального господа нашого Ісуса Христа, який буде справедливо судити світ,

приймав нас ласкаво благочестивий государ Жигимонт Август, король польський і великий князь литовський, руський, пруський, жемайтійський, мазовецький і інших [земель володар] з усіма панами ради своєї. І того часу вельможний пан Григорій Олександрович Ходкевич, найвищий гетьман Великого князівства литовського, гродненський і могилівський староста, упросивши ревно короля, допустив нас ласкаво до своєї доброзичливої любові і опікувався нами чимало часу і задовольняв всілякі наші тілесні потреби. І не досить того йому було, що так нас влаштував, але ще й дарував мені село немале для мого забезпечення».

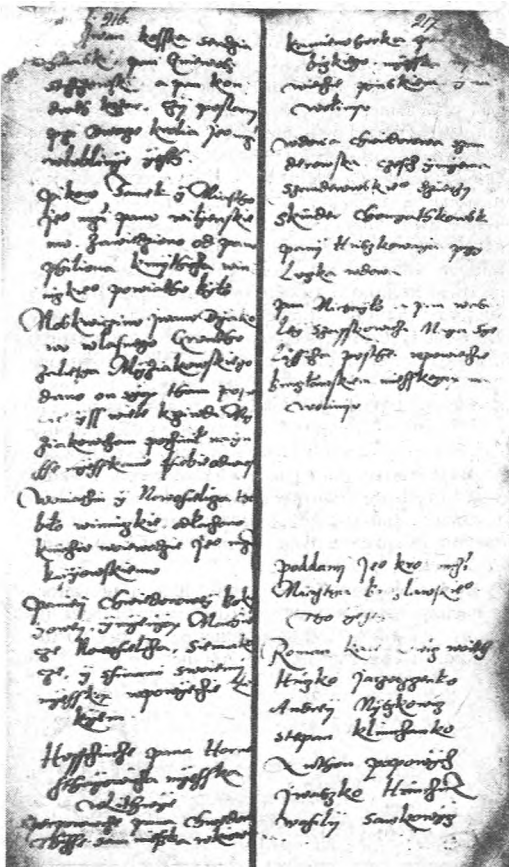
Традиційно вважається, що І. Федоров переїхав у Велике князівство Литовське прямо з Росії. Проте, на думку І. Мицька, цей шлях прослався не безпосередньо, а через Лівонію¹, з якою Росія мала тоді тимчасове перемир'я. У світлі цього під «незнаними країнами» в тексті післямови можна вбачати Лівонію.

Радянський книгознавець Г. Голенченко довів, що зустріч І. Федорова з панами-радою і королем Сигізмундом II Августом відбулася на Віленському сеймі (листопад 1565 — березень 1566 рр.), Є. Немировський віднайшов у книзі королівських рахунків за вересень 1566 року запис про виплату в Любліні по 2 злотих «москвитинам персонально шести» чоловікам, серед яких були Іван та Іванко. Дослідник вважає, що йдеться про І. Федорова з сином². Разом з його родичем Остафієм Григоровичем про нього згадується 6 червня 1567 року в Заблудові.

Вчені по-різному пояснювали слова післямови про надання Г. Ходкевичем села І. Федорову, вбачаючи в цьому лише якийсь символічний літературний вираз, а дехто і категорично заперечував таку даровизну. Натомість нещодавно віднайдений нами документ, опублікований ще 1894 року і не помічений дослідниками-федорознавцями, дозволяє по-новому трактувати цей період життя першодрукаря.

Згідно з реєстром «запису... шляхти Брацлавського і Вінницького повіту, яка за наказом його королівської милості складала присягу перед комісаром його королівської милості паном Войтіхом Вольським у Брацлавському замку 1569 р.», серед тих, хто має свій маєток у Брацлавському і Вінницькому повітах, не з'явилися до присяги: «Пиків, замок і місто, їх милості пана віленського (Григорія Ходкевича — О. М.) обтяжені боргами паном Філоном Кмітичем було у Вінницькому повіті».

Москвитину Івану дякону власного ґрунту (тобто Григорія Ходкевича — О. М.) селища Мізяківського дано, де він поселився, а оскільки

багато кривди вчинив мізяківцям, переїхав в інше місце»³.

Це той випадок, коли маємо справу з надзвичайно суб'єктивним свідченням джерела. Для людини, яка не знає тодішніх соціально-економічних та політичних обставин, на цій підставі образ І. Федорова може уявитися у негативному світлі. Однак, аналіз документа й подій, що йому передували, виявляє справжні причини, які змусили укладача «Реєстру» до такої характеристики.

Саме 1569 року укладено Люблінську унію, за якою Велике князівство Литовське та Польське королівство об'єдналися в одну державу. Унія супроводжувалася посиленням польсько-католицької експансії на українські землі. По відношенню до «непослушних», тобто тих, хто не присягнув на вірність королю, адміністрація вдавалася до погроз та утисків, у першу чергу — конфіскації маєтків.

У Мізякові (тепер село Мізяків Калинівського району Вінницької обл.) І. Федоров мав лише частину ґрунтів, більшість села належала Вінницькому замку. Його представники — отамани Юрій та Гринько Летинські, що користувалися цією землею, підписали присягу. Захищаючи інтереси королівської адміністрації, укладач реєстру Войтїх Вольський був захищений у зображенні І. Федорова в негативному світлі як такого, що не з'явився до присяги. Інформацію ж давали мізяківські отамани, вважаючи його своїм конкурентом, оскільки він був наділений землею, на яку вони претендували. Але основною причиною переїзду І. Федорова до Заблудова були не господарські конфлікти з мізяківськими отаманами, а організація друкарні, в якій уже 8 липня 1568 року розпочато видання Учительного Євангелія.

Слід відзначити, що І. Федоров не був єдиним росіянином у цьому краї. Як свідчить той же реєстр, у Брацлавському старості проживали: «Бахтіяр Москвитин, що має маєтності у Кременецькому повіті», «Андрій Опанасович Москвитин» та інші. Із запису можна зробити припущення, що маєток за ним зберігався. Це й спричинило наклеп.

Як відомо, після надрукування 1570 року Заблудівського Псалтиря, гетьман Г. Ходкевич, говорячи словами львівської післямови, радив І. Федорову припинити друкарську діяльність та «знехтувавши мистецтвом рук наших, у селі з землеробства жити на цьому світі». Тут, можна гадати, маєтвся на увазі повернення першодрукаря у Мізяків. Але у відповідь пролунав палкий заклик: «Та не личило мені заралом і сівбою свого віку вкорочувати, бо замість плуга я володію мистецтвом знарядь для праці руками, а замість житніх зерен маю розсівати по світові зерна духовні...»

Отже, відмовившись від великого маєтку (село мало тоді 262 дими), він переїхав до Львова сіяти далі «зерна духовні».

Виникає питання — коли ж І. Федоров прибув на Поділля? Виясненню до деякої міри допомагає листування Г. Ходкевича. Р. Сангушка та польського короля. В листі від 28 квітня 1566 року Сигізмунд II Август наказував зятю Г. Ходкевича Р. Сангушку (він був воєводою Вінницьким і Брацлавським) їхати на Поділля для організації оборони території від

набїгів татар, бо «поганство татарове перешедши на сюю сторону Дністра, великим войском... двакрот у волост Вінницьку і Хмільницьку приходили, шкоди починавши в полон люду немало взяти»⁴. Цьому ж присвячене і листування з ним Г. Ходкевича.

Листом з Любліна від 26 серпня 1566 року король остаточно наказував Р. Сангушкові, аби «до тих замків наших Брацлавля і Віниці до воєводства свого для послуг наших господарських і земських їхал і тот край в доброй опатрності от неприятеля мел». Натомість з королівського листа з Варшави від 3 листопада 1566 року випливає, що на той час Р. Сангушко вже був на місці. Проживав у Вінниці в будинку зятя Г. Ходкевича Філона Кміти.

Зрозуміло, самостійно І. Федоров не міг поїхати на Поділля, але при Р. Сангушкові, який мав королівські повноваження, поїздка була можливою. Датою можна вважати початок осені 1566 року. Припускаємо, що його перебування починалося з Вінницького замку, якому належали мізяківські маєтки і де зупинився Р. Сангушко.

Таким чином, шлях з Москви до Заблудова повинен був пролягати у Вільно через Лівонію. Потім — до Любліна, звідки його «велеможний пан Григорій Ходкевич с тишанієм умолі государя...» разом з Р. Сангушком відправив у Мізяків.

Не виключена можливість, що по дорозі з Любліна на Поділля І. Федоров побував у Львові. В часи пізнього середньовіччя цей шлях проходив через Белз, Львів, далі Бібрку, Рогатин, Галич (Волоський шлях) до Коломиї, де розгалужувався у Волошину і на Поділля. Містечко Пиків з замком та село Мізяків неподалік лежали в місцевості, через яку пролягав татарський, або так званий Чорний шлях. Отже, зрозуміле зволікання Р. Сангушка з виїздом на Поділля. То були нелегкі випробування і для його великого супутника.

Як нерідко буває, цей документ знайдено принагідно, хто ж міг сподіватися, що І. Федоров побував і на Вінниччині? Подальші пошуки в тогочасних листуваннях, реєстрах, ревізіях та інших документах Брацлавського воєводства можуть дати нові цікаві відомості про життя й діяльність першодрукаря і заповнити не одну «білу пляму» в його біографії. Але вже зараз правління Вінницької обласної організації слід вжити заходів для встановлення пам'ятного знака у селі Мізякові, щоб увічнити перебування славетного просвітителя на вінницькій землі.

ПРИМІТКИ

¹ Територія Латвії та Естонії. Назва походить від лівів — жителів узбережжя Ризької затоки.

² Мировский Е. Иван Федоров в Белоруссии. — М., 1979. — С. 68—71.

³ Zrodla dziejowe. — Warszawa, 1894. — Т. XX. — С. 103.

Оригінал документа зберігається у Бібліотеці Чарторийських у Кракові (рукоп. 307, с. 216), репродукується вперше.

⁴ Archiwum XX. Sanguszkow w Sławucie. — Львів, 1910. — Т. 7 — С. 93.

Через посередництво академіка Австрійської академії наук Гюнтера Витрженса мені пощастило розшукати невідомий лист І. Франка до австрійського етнографа М. Габерляндта. Він зберігається в архіві очолюваного свого часу цим вченим «Етнографічного музею».

Лист стосується збору та надіслання І. Франком етнографічних експонатів з Бойківщини до названого віденського музею. Подаємо документ за ксерокопією:

«Львів, 6 листопада 1907 р.

Високоповажний пане!

Ви, очевидно, забули, що мені належить невелика сума 100 корон з каси Вашого товариства. Прошу Вас уклінно надіслати якомога швидше цю суму, оскільки я виплатив проф. Вовку гроші зразу після поділу експонатів.

І ще одне маленьке прохання. Чи не будете ласкаві вислати мені попередні річники Вашого журналу (з року 1901 у мене є лише зошит другий, а з року 1902 — лише зошит третій і четвертий).

У ПОШУКАХ ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК

Федір ПОГРЕБЕННИК

Дослідження тих чи інших явищ історії української літератури прагну, по зможі, поєднувати з пошуком. виявленням, введенням у науковий обіг невідомих архівних матеріалів, з поповненням своєї книжкової колекції, серед якої — чимало першодруків творів українських письменників-класиків (у тому числі з автографів І. Франка, В. Стефаника, О. Маковця, С. Чарнецького, І. Синюка), рукописних збірок, іконографії. Частину зібраних мною матеріалів зафіксовано в каталогах трьох виставок, частину — у статті «Над старовинними альбомами» (другий випуск збірника «Отчий край»).

НЕВІДОМІ АВТОГРАФИ І. ФРАНКА

Рукописна спадщина І. Франка, його унікальна бібліотека зберігаються в основному в Інституті літератури імені Т. Шевченка АН УРСР. Це дорогоцінна скарбниця нашого народу. Деякі з автографів Каменярка входять до рукописних колекцій Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. Центральної наукової бібліотеки АН УРСР імені В. Вернадського, Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника АН УРСР та інших установ. Окремі автографи є за рубежом, зокрема в Чехословаччині (їх переважно розшукав відомий україніст М. Мольнар), дещо зберігається в Австрії, інших країнах.

Майже всі відомі листи І. Франка увійшли до 48—50 томів його зібрання творів у п'ятдесяти томах — фундаментального видання епістолярної спадщини письменника. Та деякі з них, як виявилось, досі не були відомі, не опубліковані.

Шлю Вам мій сердечний привіт і залишаюся відданий Вам

др. Іван Франко».

Зауважимо, що йдеться про гроші за експонати з Бойківщини, зібрані І. Франком для Етнографічного музею у Відні. Ф. Вовк (1847—1918) — відомий український вчений-антрополог, етнограф і фольклорист, приятель І. Франка.

Тривають пошуки листів І. Франка до російських вчених М. Петровського, В. Келтуялі, спадкоємці яких, на жаль, не знають їх місцезнаходження.

Велика нині рідкість виявити і книжку з автографом І. Франка. І все ж нам відомі не всі пам'ятки такого роду, знахідки ще можливі. Це підтверджує розшуканий нами в Москві першодрук знаменитої поеми І. Франка «Мойсей» з власноручним написом автора видатному російському та українському вченому Володимиру Перетцу (1870—1935). Необхідні подальші пошуки.

РОЗШУКАНІ ЛИСТИ В. СТЕФАНИКА

Так зване «Повне видання творів» В. Стефаника в трьох томах (1949—1954) В. Лесину і мені двічі доводилося доповнювати раніше не опублікованими матеріалами («Твори», К., 1964; «Вибране», Ужгород, 1979). І все ж поза виданнями письменника залишилося понад п'ятдесят цінних його листів, вони включені в підготовлений мною збірник архівних матеріалів про В. Стефаника, який чекає виходу в світ. Серед неопублікованих пам'яток вели-

кого новеліста є класичні зразки його епістолярного стилю, що не має собі рівних в українській літературі. Подаю один з таких листів, отриманий з Канади (разом з іншими листами) від сина письменника Юрія Стефаніка. Зазначимо, що лист являє собою автобіографічну поезію в прозі, друкуємо його повністю (за сучасним правописом).

«Добра пані!

Пишу письмо, але не до Вас, а до Вашого дівчатки. То я буду їй від себе на пам'ятку розповідати.

Коло нас наперед воріт є толока. Як сонце ще золоте, то там сходяться хлопці, дівчата і вівці. Хлопці плачуть, дівчата плачуть, бо роса пече в ноги.

Вівці блюють за ягнятами.

Мами вибігають з воріт та й несуть хліба хлопцям або дівчатам та й рахують вівці, чи всі є. Потім ще оглядають дітей і зашінкують або портенята підкочують або завивають хліб у хустину, аби не дер у черво. Або ще не одна мама йде на пліт і ломить прут з верби, бо Марійка батіжок вже загубила.

Сонечко підходить, мати йдуть обід варити, а на толоці лишаються лишень хлопці, дівчата і вівці.

Хлопці рукавами обтирають сльози, дівчата за хлопцями. Котре м'ягшого серця, то ще хлипає.

Вівці не пасуться, але чекають.

Потім питаються себе, хто де гонить?

— Дедя казали — учери, аби в Гнилу гонив.

— Та й я, та й я, та й я.

І вже перший гурт відлучує свої вівці і гонить туди, як у Гнилу.

— А я гоню на Грушеву...

— Та й я з тобов, та й я...

Отак вони збираються до купки. Хто кого любить та й з тим гонить. Ні жодне не займе з тим, що не любить.

Всіма дорогами йдуть вівці, а за ними хлопці і дівчата, що себе люблять.

Сонце їх б'є світлом або в плечі або в очі або по боках.

А чим ближче в поле, тим веселіше.

— Я маю багато хліба.

— А я маю сир у листку.

— А я не маю, лиш хліб.

— Будем укупці їсти.

— Ая, ая, обід будемо робити.

Як я був малий, то я так щоранку гонив вівці з такими, що-м їх любив.

Тепер нема вже їх на толоці, але є їх хлопці, їх дівчата і вівці. Лиш я ще нічо не маю.

В. Ст.

Здоровлю вас з обома дітьми, напишіть, чи здорові і як дівчинка називається.

Б[удьте] зд[орові]
В. Стефанік»

При цій нагоді зауважу, що листів В. Стефаніка до Канади повинно бути більше. Адже свого часу (1911 р.) він мав намір поїхати до трудових емігрантів у Канаді, листувався з деякими тамтешніми своїми земляками.

Добра Пані!
Пишу письмо але не до Вас,
до Вашого дівчатка. То я буду
їй від себе на пам'ятку розповідати.
Коло нас наперед воріт є толока.
Як сонце ще золоте, то там сходяться
хлопці, дівчата і вівці.
Хлопці плачуть, дівчата плачуть,
бо роса пече в ноги.
Вівці блюють за ягнятами.
Мама вибігають з воріт та й несуть
хліб хлопцям або дівчатам та й рахують
вівці, чи всі є.
Потім ще оглядають дітей і зашінкують
або портенята підкочують або завивають
хліб у хустину, аби не дер у черво.
Або ще не одна мама йде на пліт
і ломить прут з верби, бо Марійка
батіжок вже загубила.

КІЛЬКА АВТОГРАФІВ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Навчаючись і проживаючи тривалий час у Чернівцях, готуючи декілька видань її творів, зокрема том листів (у «Творах» письменниці в п'яти томах), я весь час стикався з її багатою літературною спадщиною. Вивчив те, що зібране в архівах, шукав те, що зберігалось приватно. З Чехословаччини від Б. Зілінського отримав (з архіву його батька, відомого літературознавця Ореста Зілінського) ксерокопії листів О. Кобилянської до О. Колесси (надруковані у виданні: Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця. К. — Дніпро. — 1982). А от нещодавно у Львові пощастило придбати три листи О. Кобилянської. У першому з них письменниця вітає Мирона Кордубу (датований 11 серпня 1901 р.) з нагоди його одруження. Бажає йому: «Всі Ваші мрії нехай здійсняться, а долю зазнайте лише з її погідної, усміхненої сторони». Згодом, 1927 року, дружина М. Кордуба надрукувала спогади про свої зустрічі з О. Кобилянською.

Другий лист датований 17 грудня 1928 року (писаний рукою Е. Панчука, секретаря О. Кобилянської), третій — 24 січня 1929 (в ньому йдеться про видання «Альманаху» на честь письменниці). Є в моїй колекції і три фото О. Кобилянської (два — з її автографами). Одне з них, зроблене в Чернівцях 1901 року, тоді ж передане дружині М. Кордуби, яку письменниця ласкаво називає «Євою». На іншому фото є автограф від 4 березня 1929 року: «Де жінка смілива і характерна, де не сходить з п'єдесталу жіночості, здобуває так само, як мужчина».

АВТОГРАФИ ОСИПА МАКОВЕЯ

Вони зібрані у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка, у Львівській

ПЕРШОДРУК

бібліотеці імені В. Стефаніка АН УРСР та деяких інших установах.

Проте пошуки автографів О. Маковей свідчать, що їх можна розшукати і в приватних зібраннях. Свого часу мені пощастило розшукати літографічний відбиток листа О. Маковей, якого він надіслав своїм друзям (з приводу поеми «Ревун»), а от нещодавно роздобув першодрук збірки «Поезії» (Львів, 1895) з автографом автора. Ще одне унікальне цінне видання буде збережене для нащадків.

Будучи педагогом, О. Маковей не тільки читав учням власні поезії, а й вписував їх в альбоми молоді. Такі альбоми були дуже популярні серед учнів гімназій, студентів університетів. Сюди

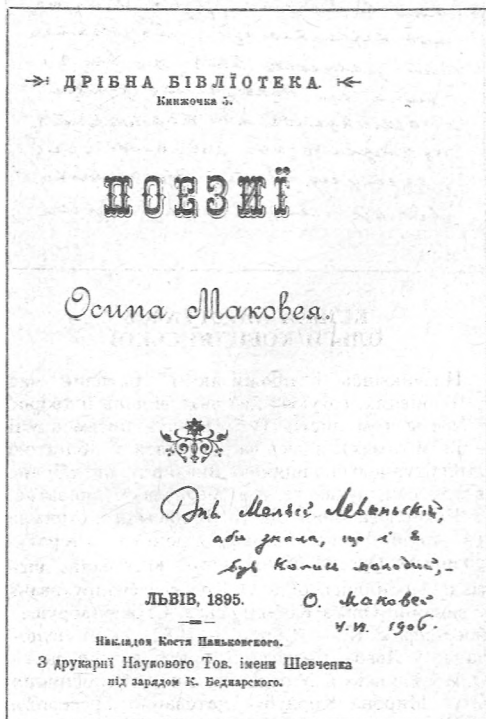
мунській Соціалістичній Республіці М. Ласло-Куцюк за участю сина письменника Богдана випустили два томи його творів.

Є в моїй колекції й розвідка С. Яричевсько-го «Франц Прешерн» (Перемишль, 1902), подарована сином письменника Богданом, з помітками автора.

НЕВІДОМИЙ АВТОГРАФ ПАВЛА ТИЧИНИ

1961 року на пароплаві «Іван Тургенєв», який з гостями великого шевченківського свята прямував Дніпром до Канева, я мав милу нагоду продовжити свої зустрічі з Павлом Тичиною, до якого неодноразово заходив, працюючи над зібранням творів М. Коцюбинського у шести томах. Як один з упорядників цього видання, я готував до друку листи М. Коцюбинського до П. Тичини.

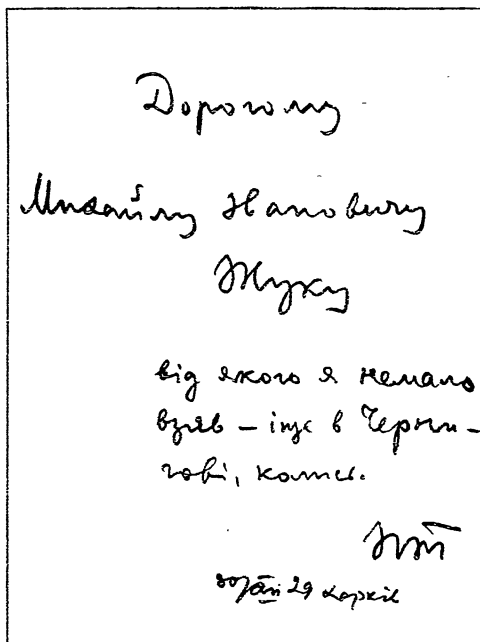
Сідало призахіднє сонце. Поет задумано дивився на довколишні кручі, мріяв. Проходжучись по палубі, я помітив його, привітався. Мимовільно зав'язалася розмова. І про згадане видання творів М. Коцюбинського, і про вміщені в ньому листи до художника та поета Михайла Жука. Йшлося й про те, щоб перевидати його кращі твори. П. Тичина обіцяв свою підтримку в цій справі. Так я зацікавився творчим доробком М. Жука в галузі художньої літератури, розшукав чимало його першодруків (у тому числі з автографами-виправленнями автора), а головне — натрапив на унікальне видання — книжку П. Тичини «Поезії» (Харків, 1929) з автографом автора. Цей автограф досі невідомий дослідникам. П. Тичина з любов'ю згадає тут ім'я свого приятеля, від якого «немало взяв — іще в Чернигові, колись». Цінне, важливе свідчення літературної співпраці, духовної близькості двох митців.

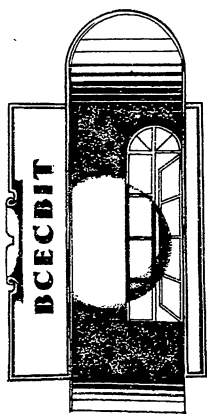

вписували улюблені пісні, афористичні думки, твори видатних письменників тощо. У окремих людей ще й зараз можна натрапити на такі альбоми, які потребують уважного вивчення, з'ясування їх автури. В одному з них ми натрапили на недрукований вірш О. Маковей. Оpubлікована тут автограф-присвята поета звернена до однієї з його знайомих — Меласі Левинської.

«ПІСКАР» С. ЯРИЧЕВСЬКОГО

Ще в студентські роки мені потрапив до рук альбом, що належав родині Чернявських у Коломиї. Народні пісні, різні уривки з літературних творів тут чергуються з віршами гостей Чернявських. Яка ж була моя радість, коли серед багатьох мені невідомих творів нараз натрапив на автограф вірша українського демократичного письменника Сильвестра Яричевського. У післявоєнний час наші видавництва не спромоглися видати хоча б збірки «Вибраного» цього поета, прозаїка, перекладача, критика, а в Ру-

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ

Тодор КРИСТЕВ

ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРИ БОЛГАРІЇ.

ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ

Добре дивитися у майбутнє, коли маєш привід говорити про минуле. Охорона цінностей минулого за своєю глибинною сутністю спрямована у будучину — там її адреса. Неможливо звести будову майбутнього, не зберігши підмурків пройдешнього. Тому і нині, поки осмислюємо 30-ліття існування в Болгарії Національного інституту пам'яток культури (НІПК), погляд наш націлений уперед, до близького й далекого майбутнього, якому присвятили свої зусилля тисячі працівників інституту, починаючи з тих, хто був піонером справи напровесні 1957 року. Звичайно, важко було першим, коли сперечалися, переконували, захищали, коли самі переконували інерцію мислення і звинувачували інколи в консерватизмі. Не легко було боронити скромні сліди минулого у час небачених раніше будівельних темпів і масштабів, вирішення невідкладних, якісно нових соціальних завдань.

У порівнянні з першими кроками, здобуте сьогодні засвідчує суттєву відмінність. Питання далекі не зводяться до кількісних параметрів: двадцять років тому 120 співробітників НІПК виконували робіт на суму близько 800 тисяч левів щорічно, а нині 2000 чоловік — більш як на 16 мільйонів. Відмінність якісна, виникло принципово нове. Народження інституту і етапи його росту — об'єктивний наслідок якісної соціальної зміни, оновлення після Квітневого пленуму ЦК БКП усіх сфер суспільного життя. Із заснуванням інституту започатковано й адекватні зміни, й удосконалення національної політики охорони пам'яток. Один з важливих кроків на цьому шляху «Закон про пам'ятки культури і музеї» 1969 року. Пізніше реалізація програми «1300-річчя Болгарії» продемонструвала переконливі соціальні здобутки обраної політики.

Змінювся також і сам підхід до охорони пам'яток. Проблеми, неминучі конфлікти і важко здобуті успіхи поступово формували вистрадану творчу філософію, сутність якої нині реалізована у понятті болгарська консерваційно-реставраційна школа. Співвіднесена з методологічними принципами світової науки і особливостями культурної спадщини болгарських земель, ця школа заслужено здобула світове визнання. Включення семи болгарських пам'яток у Реєстр світових культурних цінностей недвозначно відображає цю оцінку. Але особливо важливо, що вибраний творчий підхід має конкретний, реальний наслідок: врятовано

справжні скарби із цінностей, що легко могли розгубитися і забутись. Вони стали часткою життя людей, здобули право існувати — нині і в майбутньому.

Це не могло не викликати якісної зміни і в суспільному ставленні до охорони пам'яток. Сьогодні до діяльності інституту причетні найширші професійні й непрофесійні кола. Моральне, необивателське ставлення людей до життєвого середовища у великій мірі зумовлене роллю культурних цінностей в ньому.

За минулі 30 літ після створення інституту охорона пам'яток культури виявила свою динамічну природу, здатність реагувати на видозміни суспільних цілей і потреб, викликати значний соціальний резонанс. Це особливо важливо в час глибокого і всебічного повороту, стратегічно визначеного XIII з'їздом нашої партії. Як же охоронництво реагуватиме на революційні зміни? Які якісні зміни відбудуться в ньому? І якою буде роль НІПК в період історичного перелому?

Стратегія швидкого застосування досягнень науково-технічного прогресу і структурної перебудови економіки пов'язана з неунікненими змінами у суспільстві. Переконаний, в міру наростання технічного оснащення світу невинно підвищуватиметься значимість його духовних вимірів, пов'язаних із гармонійним розвитком, удосконаленням людини. Безлюдні технології й кібернетичні системи ще більшою мірою піднесуть роль людського фактора. Адже саме в духовному світі людини акумулюється та енергія, що додасть їй сил звершити очікувані історичні зміни.

Донині зусилля НІПК зосереджувалися на регламентації пам'яток культури (окремих і групових) і оточуючого їх середовища. Треба було рятувати, перш за все, значні аутентичні цінності. Але одночасно з цим мінялися і нівелиювалися багато міських центрів, обривалася спадкоємність у розвитку цілих поселень. Рятувалися окремі цінні фрагменти, але втрачалося не менш цінне — їхній цілісний контекст. Кожне середовище зберігає етапи свого послідовного розвитку, і всякі зміни належить тонко влітати в єдиний діалектичний процес. Він уособлює ходу часу, зберігає його духовні і матеріальні сліди. Навіть коли ці сліди не мають виключної цінності, вони криють у собі ознаки, символи минулого, говорять про інші епохи, пов'язані з нами традиціями і спогадами. Кожне середовище має свій контекст у часі

і просторі. Цей контекст виключно важливий для людини: оживляє асоціації та спогади, береже родинну і суспільну пам'ять, створює відчуття стабільності і безпеки, надає середовищу емоційної глибини, духовного розкриття. Тому традиційний об'єкт охорони належить змінити: не просто охороняти і соціалізувати пам'ятки культури, а зберігати і виявляти цілісний контекст середовища, його духовні особливості й індивідуальний образ.

Постійно удосконалюватиметься і територіальна вибірковість при охороні пам'яток. Науково обгрунтована вибірковість має стати прописною істиною нашої діяльності: у першу чергу зберегти найцінніше, найкрихітніше — пам'ятки світового значення, національні святині, унікальні цінності, втрата яких непоправна. Необхідна концентрація ресурсів по основних стратегічних напрямках і їх правильний територіальний розподіл. Культурно-історична ієрархія цінностей не співпадає з ієрархією адміністративно-територіального поділу. Вершини не обов'язково у обласних центрах. Їх віднаходимо і в недоступних гірських масивах (Івано-во), і в поселеннях з «затухаючими функціями» (Ковачевець, Бришлян). Є культурно-історичні структури, що поєднують території кількох округів (Добруджа), або «нічийні землі» між двома округами. Пам'ятки культури не визнають територіального феодалізму. Тому територіальну стратегію охорони слід співвідносити із ієрархією національних цінностей. Це у май-

боку. політики охорони пам'яток, а з іншого — курсу на відповідний устрій створюваного життєвого середовища.

Добре, що нові вимоги не застали інститут зенацька. Нинішню його практику відзначають всі симптоми майбутніх змін. Зростає впевненість при втручанні у містобудівне середовище, все активнішою є безпосередня творча участь у охороні десятків поселень. Розробляються схеми територіального благоустрою культурно-

бутньому зумовить наростаюче значення територіального підходу до охорони пам'яток культури, у повній відповідності з новою концепцією нашої партії про відкритий, регіональний розвиток країни.

Якісно нові завдання напевне визначать якісно нові критерії та нормативи, методи і засоби, новий механізм охорони. Окреслюється виключно відповідальна роль НІПК як координаційної ланки в проведенні, з одного

історичної спадщини Добруджі і Смоленського округу. територіальні програми всіх значних пам'яток — народних рад* — у стимулюванні планування відповідних диференційованих потреб окремих територіальних одиниць. Усе пліднішим стає діалог з Комітетом територіального та міського благоустрою і його підрозділами.

На особливо радикальні зміни слід сподіватися стосовно суб'єкта охорони. Минулі 30 літ традиційним суб'єктом був НІПК, який реалізував державну політику охорони пам'яток, пов'язану з лімітованими централізованими ресурсами. Але постійне розширення сфери діяльності виявляє невідповідність потребам ресурсів, все гостріше вимагає відкриття нових джерел і ділянок охорони. Ще більше ускладнюється поділ децентралізованих ресурсів, виділених областями, зацікавленими організаціями, відомствами тощо. Все активніше в охорону включаються проєктні організації, творчі і науково-технічні спілки, різні будівельні ланки, наукові інститути системи Академії наук Болгарії, товариства шанувальників пам'яток і, звичайно, не в останню чергу орендарі. Особливо тут зростатиме роль господарів пам'яток — народних рад — у стимулюванні сил і ресурсів, інтересів та ініціатив. Думаю, що охорона пам'яток може стати добрим приводом для інтеграції областей і общин в дусі нового підходу до територіального розвитку країни. Очевидний процес розвитку нової національної системи охорони з набагато більшими потенційними можливостями і резервами, які обов'яз-

* Народні ради — місцеві органи державної влади і народного самоврядування в общинах, районах і областях.

ково змінять обличчя й НІПК. Він все більше стверджуватиметься як головний творчий, науково-методичний центр, що координуватиме складний процес охорони, принципово і об'єктивно проводячи національну політику в цій галузі.

Це зумовлює й інша необхідна зміна, пов'язана із впровадженням досягнень науково-технічного прогресу в консерваційно-реставраційну діяльність. Зростає ефективність наукової віддачі інституту, удосконалюється критерії, методи і засоби безпосереднього виробничо-творчого процесу лабораторної роботи, проектування, реєстрації, документування, виконання. Життєво важливе значення здобуде функціональна інтеграція з національним науковим потенціалом у вирішенні складних проблем, що потребують поліпредметного підходу. Стратічну роль матиме застосування науково-технічного прогресу в роботі по документуванню нерухомих пам'яток культури. За допомогою надсучасної техніки поступово формуватиметься золотий національний документальний фонд даних, які дозволять досліджувати, охороняти, популяризувати успадковане багатство, як і відновлювати втрачене. Реальною є перспектива виходу на автоматизовану інформаційну систему, яка дозволить ефективно контролювати багатосторонній процес пам'яток охоронної роботи. Міжнародна діяльність інституту мусить активізувати всі можливі інформаційні канали, що гарантують дані про найголовніші світові науково-технічні досягнення.

Бажані зміни і в системі управління НІПК. Ряд політичних документів дає ясні, конкретні орієнтири розвитку господарських одиниць як організацій самоуправління з широкими правами та відповідальністю. Чи має НІПК якості такої самоуправлінської системи? Думаю, що підсумки 30-літньої діяльності інституту свідчать про його реальну здатність бути саме такою системою, яка на вході отримує завдання разом з визначеною соціальною метою і успішно реалізує його, видаючи на виході адекватний соціальний продукт.

Нарешті, хочу звернути увагу ще на один вид змін, на перший погляд можливо невеличких і делікатних, але може з найвагомішим кінцевим ефектом — зміни в самих нас. І найобміркованіші наміри, і найдосконаліша система управління, і наймодерніша технічна база будуть зведені нанівець, якщо не потраплять до рук висококомпетентних, інтелігентних професіоналів і людських сердець. Розвиток соціалістичної демократії виводить нас на якісно нову мету: перетворення людей праці і їх колективів з об'єкта на суб'єкт соціального управління. А тому потребує мислячих і знаючих людей, які зможуть мудро поєднувати суспільні, колективні і особисті інтереси. Високий професіоналізм означає оволодіння найвизначнішими світовими досягненнями в галузі методики, техніки і технології специфічного консерваційно-реставраційного процесу. Зміни об'єкта охорони ще більше зумовлюють потребу гармонійно розвинутих творців, які прагнутимуть до високої майстерності підкорення архітектурного простору, засвоєння сучасних рубежів художнього формотворення, осягнення єдності усіх відгалужок життєвого середовища. Окрім цього, професіоналізм у нашій дійсності невіддільний від політичної свідомості, застосування

класово-партійних критеріїв оцінки, охорони і соціалізації успадкованих цінностей.

І ще — необхідно удосконалювати цілісний процес формування фахівців у нашій галузі: видозмінювати освіту, збагачувати форми післядипломної кваліфікації. Через певний час сам інститут бачиться центром підготовки спеціалістів, який підтримуватиме тісні зв'язки з мережею міжнародних кваліфікаційних центрів. Потребує змін і сам механізм висування кадрів шляхом повсякденного запровадження конкурсних засад.

Переконалий, наведені роздуми далеко не окреслюють комплексу очікуваних якісних змін у пам'яткоохоронній діяльності. Але переконаний, що і сьогодні, через 30 літ після заснування, НІПК об'єднає необхідні творчі сили, додає сили для успішної участі у великому корінному переломі.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Старовинне житло у селі Свіжені Пловдивської області.

Меморіальний музей Пейо Яворова у Софії.

ЗУСТРІЧІ З ПАМ'ЯТКАМИ

Саме так перекладається назва популярного польського журналу «Spotkania z zabytkami».

Традиція популяризації пам'яток та їх охорони існує в Польщі з кінця XVIII століття. Вже у той час почали з'являтися перші описи, а раніш за все гравюри, які зображували історичні споруди (наприклад з малюнків Зигмунта Вогля). У 1816 році було видано книгу Томаша Швенцького «Описи стародавньої Польщі», яка стала першим «зводом» пам'яток. У XIX столітті вона тричі перевидавалася, що засвідчило велику зацікавленість громадськості цією темою.

Однак справжнє пропагування знань про пам'ятки та засоби їх охорони розпочалося з появою публікацій на сторінках популярних журналів. У Великій Польщі — у двотижневнику «Przyjacieł Luda» («Друг народу»), який виходив у 1834—1849 роках, у Кракові — з 1834 року в «Tygodnik Krakowsky» («Щотижневик краковському»), у Варшаві — з 1859 року в «Tygodnik Ilustrowany» («Ілюстрованому щотижневик») та з 1865 року в щотижневнику «Kłosy» («Колоси»). У другій половині XIX століття до них додалися й нові журнали. До найбільш репрезентативних належав варшавський краєзнавчий щотижневик «Wędrowiec» («Мандрівник»), що займався пропагуванням культурного ландшафту, широко трактуючи це поняття.

На початку нашого століття сформувався краєзнавчий рух, а в 1906 році було організовано Польське краєзнавче товариство (ПКТ), яке з 1910 року видає журнал «Ziemia» («Земля»). Свої найбільші досягнення ПКТ має в справі пропагування пам'яток шляхом організації екскурсій, дешевих туристичних путівників, нарешті — шляхом відбудови пам'яток. Тепер цю справу продовжує Польське туристично-краєзнавче товариство.

Зараз в Польщі пропагуванням пам'яток продовжують займатися туристичні видання, публікуються путівники, книги і альбоми, виходять теле- і радіопрोगрами, з'являються

SPOTKANIA Z ZABYTKAMI

DWUMIESIECZNIK POPULARNONAUKOWY

Ministerstwo Kultury i Sztuki
Ośrodek Dokumentacji Zabytków
Warszawa

Кшиштоф НОВІНЬСЬКИЙ

статті в періодиці. Але громадськості бракувало окремого, регулярного, тематично однорідного видання, яке вже мали любителі історії (щомісячник «Mówia Wiekі» — «Говорять віки») і археології (квартальник «Z otchłań wieków» — «З безодні віків»). У Видавничтві Центру документації пам'яток виникла ідея поряд із спеціалізованим, призначеним для професійних реставраторів кварталником «Ochrona zabytków» («Охорона пам'яток») видавати й популярний журнал. Так у 1977 році з'явився перший номер журналу «Spotkania z zabytkami» («Зустрічі з пам'ятками»). У ньому редакція знайомила читачів з цілями та програмними завданнями видання: «Досі не мали популярно-наукового періодичного видання ті, хто захоплюється всілякими пам'ятками, їх охороною та реставрацією. Завдання «Зустрічей з пам'ятками» — заповнити існуючу прогалину. Хто, окрім професіоналів, може чи повинен цікавитися пам'ятками, їх історією та засобами охорони? Безсумнівно — нашими читачами буде молодь, яка, бодай подорожуючи по країні, цікавиться історичною архітектурою міст, сіл, замків, палаців, відвідує різні музеї. Так само і туристи...».

Відповідно з програмою форма публікацій є досить вільною, поряд із статтями і короткими інформаціями з'являються також фельєтони, репортажі, інтерв'ю, есе, спогади. Слід додати, що коли в 1983 році ми провели анкетування читачів, з'ясувалося, що нас читають: інженерні працівники — понад 13 процентів, робітники — понад 10, учні — 7, студенти і викладачі — 6, лікарі — понад 5 процентів.

Програма журналу, хоча й постійно збагачувана, лишається без змін. Кожний номер розпочинає кілька більших статей з загальних питань історії мистецтва і реставрації пам'яток. Далі вміщується стаття на актуальну тему та рубрика «Навколо однієї пам'ятки», в якій у формі есе подається інформація про незвичну долю конкретного твору. Наступний постійний розділ журналу — «Силуети», який знайомить з тими, хто працює в охороні пам'яток; інші розділи — про відкриття і методи реставраційної праці («З майстерні реставратора»), об'єкти чи предмети, історична цінність яких досі не всім відома («Це також пам'ятки»), про добрий або ж катастрофічний стан пам'яток в різних районах країни у зв'язку з умовами оточуючого середовища («Пам'ятки в пейзажі»), реставраторські дослідження у світі («З-за кордону»), про польські чи пов'язані з Польщею пам'ятки, що знаходяться в різних країнах світу («Польські пам'ятки світу»), відомих і невідомих колекціонерів та їх колекції («Зібрання та збирання»).

Кожний номер закінчує розділ «Розмаїття», що містить у собі рубрику «Придбати, чи не придбати...», в якій ми пропонуємо історичні об'єкти, призначені для загосподарювання, а також багато дрібних заміток, цікаві подробиці, листи дописувачів. На підставі отриманих і надрукованих сигналів наших читачів ми можемо звертатися до місцевої влади та реставраційних підрозділів. Крім постійних розділів, ми публікуємо також цикли статей, приміром «Пам'ятки на кожний день», — це розповідь про технічні методи використання історичних об'єктів, «Закон і пам'ятки» — інтерпретація в доступній формі законів, наприклад, щодо придбання пам'яток.

Надзвичайно важливими виявилися запропоновані редакцією спеціальні акції, які

стосуються зруйнованих і маловідомих пам'яток. Перша така акція була спрямована на збереження історичних цвинтарів та окремих могил різних часів та вірувань, її ми почали 1980 року. У 1986-му на сторінках «Зустрічей»... розпочалася акція «Садиби», а роком пізніше — «Робітничі будинки». Ми вважаємо, означені види пам'яток нині більше наражені на руйнування, вони позбавлені постійної реставраторської опіки, не мають орендарів, їх бездумно руйнують у зв'язку з новим будівництвом міст і доріг, чи й просто через байдужість, безглуздість і вандалізм людей. Наша остання акція «Робітничі будинки» охоплює житлові приміщення, які будувалися починаючи з середини XIX століття біля великих промислових підприємств. Іноді це майже цілі містечка або селища, як, наприклад, біля шахт Верхньої Сілезії. Часто їх проектували відомі архітектори, як, приміром, у Лодзі й Варшаві. І хоч більшість помешкань у них не має сучасних вигод, ми вважаємо, їх потрібно охороняти, модернізувати. Вони є не тільки свідцями життя пролетаріату в минулому, а й можуть прислужитися сучасному, ставши цінним житловим фондом.

В усіх надрукованих у «Зустрічах...» матеріалах ми намагалися пропагувати охорону пам'яток як справу господарчу, висуваючи на перший план економічну цінність історичних об'єктів і необхідність їх доцільного використання. Розглядаємо також громадські справи, ініціативність або байдужість, чи ворожість стосовно культурного добробуту. Намагаємося впливати на реставраційну політику, організацію реставраційних послуг, допомагати воеводським реставраторам. Ми займаємося також питаннями практичного використання історичних споруд, допомагаємо людям долати юридичні труднощі і бюрократичні перепони. З початку існування журналу намагаємось утвердити непорушність зв'язку між пам'ятками-культури і середовищем, в якому живе людина, вказуючи, наприклад, на вплив забрудненої атмосфери на старовину.

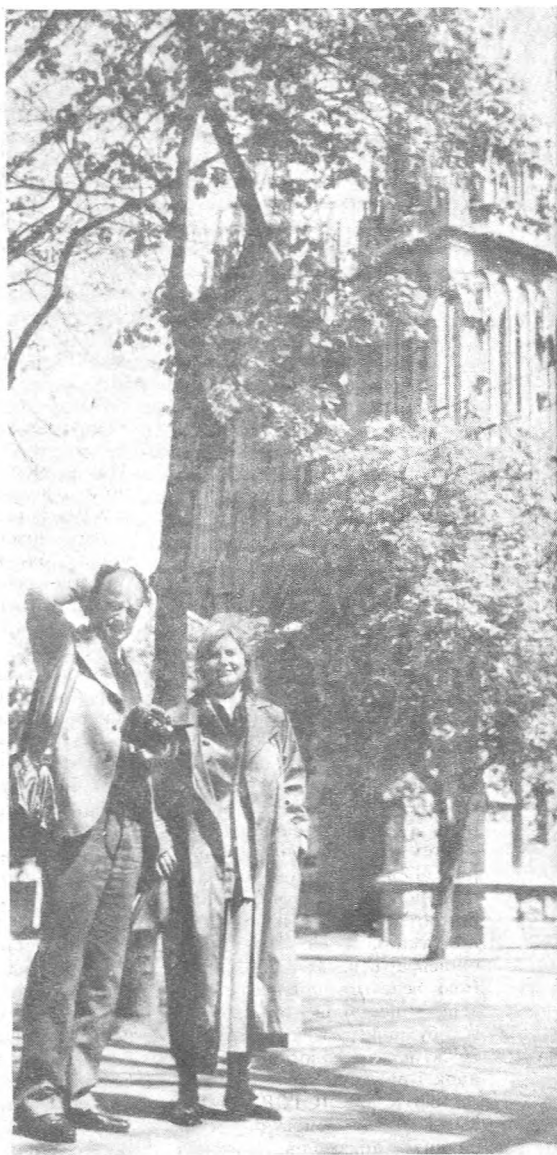
Розробка більшості згаданих тем залежить від читачів, часто саме вони пропонують нам нові ідеї. Контакти підтримуємо не тільки листовно, а й шляхом особистих візитів, зустрічей у редакції. Люди звертаються до нас з проханнями втрутитися у різні справи. Нерідко вдавалося скасувати рішення про знесення історичних об'єктів, прискорити їх ремонт, допомогти в придбанні пам'яток. Читачі чекають на нашу раду, питають думки щодо проекту нового будинку, який буде побудовано на селі, хочуть знати, чи можна знести німецький пам'ятник періоду першої світової війни, що стоїть у центрі села, вимагають інформацію про методи реставрації зіпсованої книжки або дерев'яної скульптури тощо.

За час існування «Зустрічей з пам'ятками» нам, гадаємо, вдалося досягти двох головних речей — збудити в суспільстві зацікавленість культурною спадщиною і створити вільну трибуну для людей, які займаються пам'ятками непрофесійно. А саме це і є, крім всього іншого, підставним принципом популяризації.

Переклад з польської
Ірини НЕСМІЯНОВОЇ

Колеги із варшавського журналу «Spotkania z zabytkami» — головний редактор Кшиштоф Новинський і заступник головного редактора Лідія Брушевська під час щогорічних відвідин Києва на запрошення редакції «Пам'яток України».

Для врятування нашої народної спадщини надзвичайно важливо виявити її обсяг, тобто з'ясувати, скільки на сьогодні збереглося пам'ятних об'єктів минулого і в якому вони стані. З цією метою провадиться повний і своєчасний, побудований на наукових засадах облік пам'яток. Загальнодоступність інформації про нього є головним завданням створеного Мі-

облікові теки з основними історичними, демографічними і статистичними даними, списками об'єктів, характеристиками просторових рішень, давніми і сучасними планами міст, рекомендаціями реставраторів. Ця інформація систематично доповнюється.

На сьогодні ЦДП підготував близько 600 історико-урбаністичних наукових робіт, 500 стислих монографій про міста, 500 планів історичних міст, 8000 аерографій.

мет гордості ЦДП, — опрацьовані за новими принципами. Вони враховують зміну наукових критеріїв і містять повнішу інформацію.

У 1975—1986 роках підготовлено 30 тисяч білих карток, половина яких стосується пам'яток сільського будівництва. За останній час щорічно опрацьовуємо 4 тисячі карток. Цього замало, адже кожний включений до зводу пам'яток об'єкт повинен мати білу картку. Плануємо прискорити працю.

Доповнюють облікову документацію архітектурні дослідження (зібрано близько 800, через брак фондів приміщень їх число не збільшується). збірки, малюнків, останнім часом укомплектовуємо фототеки найцінніших об'єктів та архітектурних комплексів.

ОБЛІК ПАМ'ЯТОК ТЕХНІКИ. Серед узятих на облік об'єктів архітектури та будівництва є і нерухомі господарчо-промислові пам'ятки техніки (вітражи, млини, сховища, кузні тощо). Проте інформація про них ще неповна. У 1985 році підготовлено інструкцію для обліку таких рухомих і нерухомих пам'яток, а також облікову картку для рухомих (для нерухомих використовується біла картка). Досі ще не маємо фундаментальних досліджень цього різновиду пам'яток, що ускладнює систематизацію обліку, унеможливує виявлення їх кількості. Проте у цій галузі вже проводяться міждисциплінарні дослідження, в яких бере участь і ЦДП.

ОБЛІК АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК. Програму облікування цього виду пам'яток під назвою «Археологічний знімок Польщі» складено 1978 року. Вона виконується за системою, що охоплює облікові картки, інструкції та інші можливі форми, усіма, пов'язаними з археологією, закладами Польщі, а координує їх діяльність ЦДП. Зараз обліковано уже близько 140 тисяч археологічних стоянок, досліджено майже половину території країни. Завершення програми планується на кінець 90-х років.

Лідія БРУШЕВСЬКА

ЦЕНТР ДОКУМЕНТАЦІЇ ПАМ'ЯТОК

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ПНР

Міністерством культури і мистецтва ПНР у 1962 році Центру документації пам'яток (ЦДП) у Варшаві, з яким постійно співпрацюють 49 підрозділів документації пам'яток воеводських реставраційних відділень.

Облік у польському ЦДП здійснюється шляхом заведення так званої фішки на кожний зареєстрований об'єкт (вона містить фотографію, адресу та основні дані), збору докладного матеріалу для заповнення спеціальних карт, наукового дослідження об'єкта. Основна діяльність доповнюється суто науковою, популяризаторською і видавничою роботою.

Одне з головних досягнень ЦДП — опрацювання системи зразків документації: збірки спеціальних карток для конкретних видів пам'яток та відповідних інструкцій, що постійно оновлюються. За цією системою ведеться облік міст-музіїв, ансамблів архітектури і будівництва, одиничних об'єктів, археологічних стоянок і рухомих пам'яток.

ОБЛІК ІСТОРИЧНИХ МІСТ. Для міських історичних ансамблів заведені

ОБЛІК ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ ТА БУДІВНИЦТВА. Його основою є картотека фішок і картотека облікових карток. Перша відповідає списку усіх об'єктів цього виду в Польщі, який у 1977—1985 роках було ретельно перевірено за новими науковими критеріями, доповнено об'єктами межі XIX—XX століть, а також сільського будівництва. За мету охорони визначено збереження культурного ландшафту в цілому, з усіма його елементами.

До нового списку увійшло близько 400 тисяч об'єктів, серед яких 60 відсотків — житлові споруди, близько 15 — господарчі і промислові, близько 15 — культові і близько 10 відсотків — об'єкти суспільного використання. Важко стверджувати, що все це буде збережено. втім, при дбайливо проведеній реєстрації легше відібрати найцінніше.

Опрацьований список пам'яток архітектури і будівництва розрахований на видання в 50 томах, п'ять вже побачили світ.

Картотека облікових карток складається з так званих зелених карток (за кольором паперу), які здебільшого вже застаріли, оскільки їх уклали для 46 тисяч пам'яток з кінця 50-х до 1975 року. Існують також білі картки — пред-

ОБЛІК РУХОМИХ ПАМ'ЯТОК. Центральна картотека охоплює твори мистецтва і художніх ремесел, що знаходяться переважно в культових спорудах. На сьогодні опрацьовано понад 240 тисяч облікових карток, картотека комп'ютеризована. Проводиться також спеціалізований облік музичних інструментів, фотооблік ювелірних виробів, збирається архів особистих знаків ювелірів.

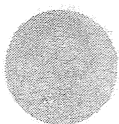
Дуже допомагають в обліковій діяльності термінологічні словники. Вже вийшли з друку «Словник польської термінології ювелірних виробів», «Термінологічний словник старовинної зброї», «Термінологічний словник старовинних музичних інструментів».

В останні роки в ЦДП створюється комп'ютерна система з охорони пам'яток та музеєзнавства. Картотека обліку рухомих об'єктів вже комп'ютеризована, відкриваються можливості для створення комп'ютерних програм для об'єктів архітектури та археології. Комп'ютеризація збільшила б ефективність використання зібраної інформації.

ЦДП веде ще один важливий облік: збирає рішення воеводських реставраторів про включення пам'яток до реєстру (це стосується пам'яток архітектури і будівництва, рухомих та археологічних), а також інформацію про музеї для картотеки усіх музеїв Польщі. У галузі музеєзнавства провадиться також документація музейних виставок, мікрофільмування інвентарних книг та наукових карток, опрацьовується бібліографія музейних видань.

Крім обліку та документації, ЦДП займається ще й видавничою діяльністю, має допоміжні відділи — архів, фототеку, бібліотеку, співробітничав з багатьма закладами у країні та за рубежом.

Переклад з польської
Ірини НЕСМІЯНОВОЇ

Образи Бахчисарая виникають щораз, коли перечитуєш написане про нього Пушкіним, Міцкевичем, Лесею Українкою, Коцюбинським. Тут, поблизу Бахчисарая, в Чуфут-Кале, Крамської малював етюди для картини «Христос в пустелі».

Історія Чуфут-Кале, міста-передвісника Бахчисарая, губиться в минулому тисячолітті. Як воно йменувалося тоді — не з'ясовано; відомо, що його населяли алани. 1299

Сергій МАРЧЕНКО

ДЕ ВЗЯТИ МЕЦЕНАТА?

року місто-фортецю завойовують татари і називають Кирк-Ор («сорок укріплень»). Чотири століття татарського панування, мабуть, найсумніша сторінка його історії: тут були у полоні польський гетьман Потоцький, литовський посол Лез, князь Ромодановський та інші особи. Цікаво, зокрема, що російський воевода Шереметьєв пробув у темниці двадцять один рік — хан за нього вимагав викуп: міста Казань та Астрахань.

Поруч з татарами тут проживали і караїми. В середині XVII століття перші залишили місто і назвали його Чуфут-Кале (в перекладі — «Єврейська фортеця», бо вважали караїмів євреями). Караїми проживали тут до середини минулого століття, аж поки не покинули це неприступне місце на вершині гірського плато.

...Заходжу в Чуфут-Кале через південні ворота, піднімаюся сходами у вузькому коридорі, витесаному в кам'яній породі. Перше, що нагорі кидається в очі, — скеля з темними отворами: чотири яруси печер. Невеликі, кожна завбільшки з кімнату, вони з'єднані між собою ходами. З печер видно долину, гори, Бахчисарай. Обабіч вулиці — невисока кам'яна кладка, щедро поросла з усіх щілин бур'яном і кушами. Можливо, це каміння було колись

стінами будинків, яких у XVI столітті налічувалося аж чотириста і жило в них п'ять тисяч людей.

Колись тут сила і неволя панували, Та сила зникла, все лежить в руїні... —

писала Леся Українка про цей край.

Минаю руїни храму і мечеті. Вранці пройшов рясний дощ, каміння парує, повз калюжки ширяють маленькі ящірки. За

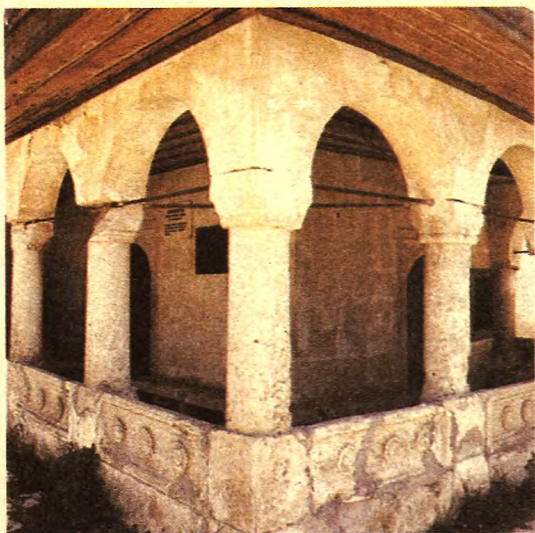
руїнами — вілілий мавзолей Джанике-ханом. За ним — прірва: захлинаюся від пориву вітру і несподіваної глибини майже вселенського пейзажу. Внизу, вздовж широчезної зеленої долини — вибілена сонцем дорога, яка поступово тоне в голубизні обрису, схожа на стежку в небо...

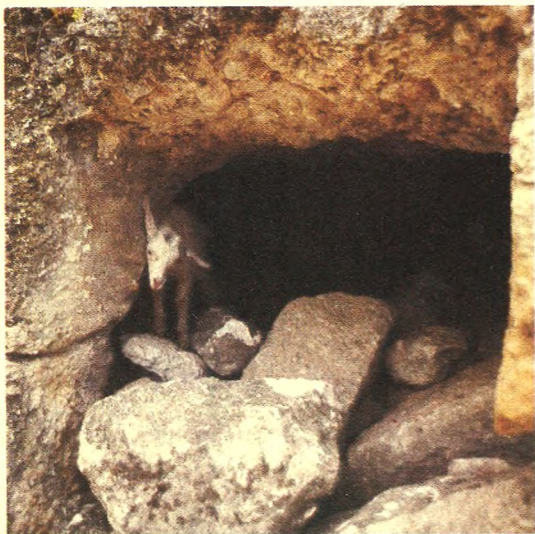
...Додолу не дивися,
Бо оком дна ніяк не досягнеш
ти там,
Рукою не махай — не дано крил
рукам! —
І навіть думку ти пускати
бережися.
...В отворі тім земнім
Я бачив... що таке — по смерті
розповіді,
Бо мовою живих того
не розказати*.

Одна з легенд переповідає, що дочка хана Джанике-ханом саме тут з відчаю кинулася у провалля, тому її мавзолей скраєчку і стоїть.

Посеред міста — ще одні ворота, середні. Неподалік від них — ринвочки, які сходяться до кам'яної криниці для збирання води. За ворітьми — головна вулиця. Вражають дві глибокі колії, протерті за сотні років у кам'яній дорозі колесами возів, карет, колісниць. Справа — двоповерховий будинок, меморіаль-

* А. Міцкевич. «Дорога над прірвою в Чуфут-Кале». Переклад М. Рильського.

на дошка нагадує про його господаря, відомого караїмського вченого А. Фирковича (1786—1874). Ліворуч — ще один уцілілий дім.

Пройшовши вздовж міста (його площа — 9 га) аж до східних воріт, вертаюся назад, бачу, як назустріч мені впевнено, в чоботях, йде хлопець:

— Ану, швиденько звідсіля! Як зайшли сюди — так і виходьте! — почав він ще здалеку.

Познайомилися. Звуть його Романом. (Ще перша людина, яка тут стрілася). Він охороняє Чуфут-Кале.

Розпитую, як йому це вдається?

— Взимку ще нічого, як замете — не видно і доріг. А з травня по жовтень — сезон: за день буває по кілька тисяч туристів, серед них чимало «диких». Щодня в будинку Фирковича чоловік по тридцять вилковує. І що я можу їм зробити? Лякаю, кажу, підемо, я вам по п'ятдесят карбованців штрафу випишу, на роботу повідомлю, а вони — «Не треба!» Тоді веду їх у касу, моя дружина там працює, заставляю бодай квитки взяти. Це добре, коли так, а трапляється, що в очі штрикають: «А хто ти тут такий?» Хоч рушницю бери!

— А рушниця хоч є?

— Нема... Але ж є Конституція, закон, що пам'ятки охороняються державою!.. Тут якось приїжджали, показували мені фотографії Чуфут-Кале початку століття: все ціле, стіни — рівненькі, бур'яном не зарослі. А тут ось пройде одна група, п'ята, десята, і обов'язково хтось розвалить стіну, штурхне кілька каменюк на дорогу. Сьогодні вихідний, то я весь день ходжу і складаю на стіни каміння.

— Реставратори сюди хоч заглядають?

— Приїжджали. На кінасах відмітки ставили, казали, що в цьому році буде реставрація. Тут вже тридцять років «іде» реставрація. А ще були студенти з Сімферопольського університету, розкопували там, на розі. Почистили кореневища з стіни і ніяким розчином її не закріпили. Краще б не займали, то хоч бур'яни її скріплювали своїм корінням. А ще недавно отам кіностріля фільм знімала «Важко бути богом».

— А з Товариства охоро-

ни пам'яток суботники тут проводять?

— Ви таке питаєте, наче й самі не знаєте. Кому воно все це потрібне? Хоч би який кооператив тут соки та шашлики продавав — і то була б користь. А якби ще в будинку Фирковича зробити музей! Фундамент будівлі хороший. Підлогу перекрити, рами віконні поміняти... А то лише толь поклали на дах — ще тримається, а на кінасах зірвало вітром минулою зимою. Пам'ятаю, років п'ятнадцять тому в домі Фирковича шоліта жили художники — будинок був новесенький, а тепер все здичавіло. Щодня хтось копається на татарському кладовищі — одного я нагнав. Приходжу наступного дня — надгробок зламаний, а долі — дві порожні пляшки з-під вина. І могилу Вревського хтось розкопував, тільки навряд чи кого зловили...

Йдемо головною вулицею. Мій супутник запрошує до себе (його будинок майже навпроти меморіального помешкання Фирковича), скаржитися, що своєї води немає, діжку привезуть — плати десять карбованців. Розмовляю про майбутнє Чуфут-Кале: якби знайшовся такий меценат, який би реставрував місто, знищив бур'яни, скріпив кам'яні тріщини, усе покрив полімерами, провів канатну дорогу — тут можна було б великі гроші заробляти!

Тільки хто б міг бути таким меценатом? В екскурсії по Бахчисараяу вам обов'язково розкажуть, що це — сучасне місто-трудівник, в якому, поряд з харчовою промисловістю, є свій цементний завод, комбінат «Будіндустрія», що тут розвинена деревообробна промисловість, є керамзитовий завод, що в проєкті герба міста — заводська труба і шестерня...

Без промислової індустрії не обійтись — це факт сьогодення, але чому індустрія туризму тут (та хіба лише тут?!) не працює передусім на збереження пам'яток культури, заради яких сюди йдуть люди чи не з усього світу?

А тим часом «хазяїн» міста-фортеці проводить мене до виходу, то тут, то там піднімає з дороги повалені каміння — готує місто-музей для туристів, які прийдуть сюди завтра...

Бахчисарай — Чуфут-Кале

ШАНОВНА РЕДАКЦІЄ!

У 1904—1906 роках видатний український композитор, автор всесвітньо відомого «Шедрика» Микола Леонтович викладав музику і співи в залізничній школі селища Гришиного (тепер місто Красноармійськ Донецької області). Тут він організував два хори: шкільний і великий світський, які користувалися успіхом не тільки в Гришиному, а й на інших станціях — від Чаплиного до Криничної, де виступали з українськими й російськими піснями. У Гришиному композитор разом зі своїм другом П. Дейнегою, що керував революційною дружиною, взяв активну участь у революційних подіях 1905—1906 років.

Ще донедавна будинок композитора з меморіальною дошкою стояв на привокзальній площі Красноармійська, але кілька років тому у зв'язку з реконструкцією вокзалу і привокзальної площі був знесений, з ним зникла і пам'ятна дошка. Та невже так і загине матеріалізована пам'ять про перебування на Донбасі видатного українського митця? Хіба на реконструйованій площі чи поблизу в сквері не можна встановити погруддя М. Леонтовича або хоч обеліск з меморіальною дошкою, не кажучи вже про пам'ятник?

Я. ГОМЗА, викладач української та німецької мов.

сmt Очеретине
Донецької області

* * *

Пишуть вам жителі села Соснівки Ярмолинського району Хмельницької області з проханням допомогти. У нас є кам'яна церква, вона ще міцна, але вона руйнується, бо пустує. Це добра пам'ятка в центрі села, біля школи. То чому б тут не організувати музей?

ТОКАР, ПОКЛОВСЬКИЙ,
ПОРОВОК,
(всього 10 підписів).

У гомінких містах і на околицях тихих сіл, на територіях підприємств нашої країни зацмерли на гранітних п'єдесталах понад 200 автомобілів-пам'яток. Десятки таких реліквій оберігаються в Українській РСР. В них — літопис розвитку економіки Країни Рад, трудові і ратні подвиги, долі людей.

«Автомобілю-трудівнику, автомобілю-воїну» викарбувано на постаменті ветерана радянської техніки ГАЗ-ММ. 31 рік трудового стажу нараховує він. Герой перших п'ятирічок проїшов дорогами Великої Вітчизняної аж до Берліна, в повоєнні роки — першопроходець на будівництві зрошувальної системи в південних областях республіки. Свій останній рейс завершив на п'єдесталі пошани у Каховці Херсонської області.

Автомобіль цієї ж марки випуску 1941 року знайшли і відремонтували юні пошуківці Харківського автотранспортного технікуму імені С. Орджонікідзе. Тут, на території закладу, він і зупинився на вічну стоянку. 1980 року під час відкриття пам'ятника до 35-річчя з дня Перемоги радянського народу над фашистською Німеччиною в основу постаменту учні технікуму замурували капсулу з листом до комсомольців 2045 року.

АВТОМОБІЛІ— ПАМ'ЯТКИ

Арсен
МАНСУРОВ

Ленінського комуністичного суботника біля входу до Обухівського автотранспортного підприємства Київського обласного управління автомобільного транспорту відкритий пам'ятник автомобілю Урал ЗІС-5 випуску 1944 року. До 40-річчя Великої Перемоги поруч встановлена меморіальна плита з іменами воїнів, погледих під час війни.

«Велика Вітчизняна. 1418

днів і ночей». Такий символічний зміст номера ВО 14-18 автомобіля ЗІС-5, встановленого 8 травня 1985 року на п'єдесталі біля приміщення професійного Клубу працівників автомобільного транспорту, неподалік Центрального автовокзалу столиці України.

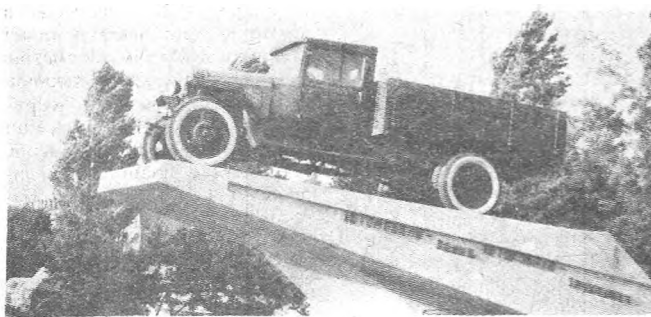
Яскраву сторінку в історію боротьби з фашизмом вписали гвардійські реактивні установки БМ-13, легендарні «Катюші». Їх мобільність забезпечували автомобілі ЗІС-6. Географія зведених на їх честь пам'ятників щонайширша:

Київ, Одеса, Севастополь, Керч, Дніпропетровськ, Кіровоград, Кривий Ріг Дніпропетровської, Дрогобич Львівської, Лебедин Сумської, Корсунь-Шевченківський Черкаської, Снятин Івано-Франківської, Армянськ Кримської, Диканька Полтавської областей.

Безперервний потік автомобілів на автомагістралях нашої країни сьогодні. Та й заглядаючи у майбутнє, можна впевнено стверджувати, що й надалі вони ще довго служитимуть людині в повсякденній діяльності. На зміну сучасним конструкціям придуть більш досконалі зразки, однак автомобілі-ветерани завжди залишаться в строю як пам'ятки техніки минулого.

ІЛЮСТРАЦІЇ

М. Каховка Херсонської обл. ГАЗ-ММ.
м. Снятин Івано-Франківської області. БМ-13.

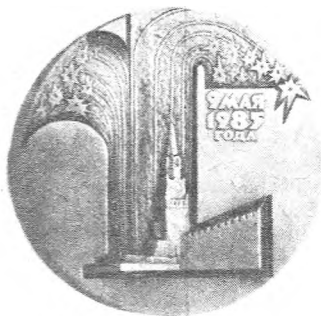
Здалеку видніється на магістралі Москва-Сімферополь під Запоріжжям Меморіал на честь воїнів-автомобілістів, відкритий 30 жовтня 1976 року, коли вперше святкувався День працівників автомобільного транспорту. Кульові пробоїни в лонжеронах рам встановленого тут автомобіля ЗІС-5, ажурна стела з емблемою воїнів-автомобілістів і барельєфом, на якому зображено військового водія, повертають до грізних сторінок історії.

17 квітня 1982 року в день

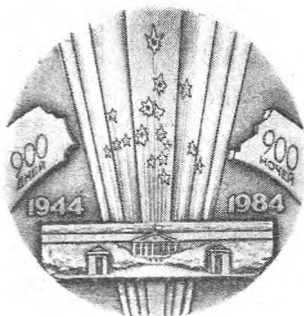

КАРБОВАНІ СИЛУЕТИ

Багато пам'яток Великої Вітчизняної війни знайшли відображення у медальєрному мистецтві. Передусім про деякі мініатюри, пов'язані з містом-героєм Ленінградом. 1984 року Ленінградський Монетний двір (ЛМД) виготовив настільну бронзову медаль (діаметром 65 мм) з нагоди 40-річчя повного звільнення міста від ворожої блокади (автор С. Корнілов). У центрі аверса композиція, виконана у високому рельєфі. Знизу вгору у вигляді глибоких рельєфних площин

передні, створені тим же автором і виготовлені ЛМД. Як відомо, «Дорога життя» — єдина військово-стратегічна транспортна магістраль, що проходила через Ладозьке озеро і зв'язувала у вересні

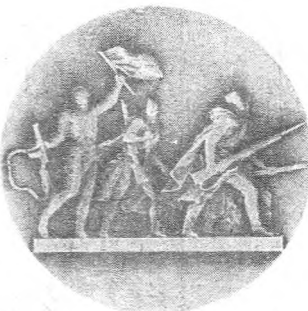
розходяться промені святкового салюту. На передньому плані внизу — прямокутне підвищення з рельєфним зображенням Смольного — революційного символу Ленінграда.

Інша мініатюра (ЛМД, діаметр 65 мм) присвячена 40-річчю перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. На аверсі у незначному заглибленні медального поля розташоване рельєфне зображення Мавзолею В.І. Леніна, Спаської башти і Кремлівської стіни на фоні салютного саява. У тло дещо заглибленої лівої половини медального поля реверса врізано зображення обеліска містугерою Ленінграду на фоні декора у вигляді ліній-променів, що йдуть від нього знизу вгору.

У серії «Пам'ятки Ленінграда» є медаль (тонований алюміній, діаметр 60 мм) «Зелений пояс слави. Дорога життя». Ця медаль, як і по-

1941 — березні 1943 років оточений німецько-фашистськими військами Ленінград з країною. «Зелений пояс слави» — комплекс меморіальних споруд на рубежах Ленінградської битви 1941—1944 років на честь стійкості і героїзму жителів і воїнів Ленінградського фронту. Медальне поле аверса займає панорама району Ладозького озера і його берегів. На реверсі — пам'ятники і меморіальні ансамблі, що входять до «Зеленого поясу слави»: «Квітка життя» — у селі Ковальському, присвячений дітям блокадного Ленінграда, ансамбль «Румболівська гора» у Всеволожському, пам'ятник «Катюша», архітектурно-скульптурна композиція «Розірване кільце» на Ладозькому озері поблизу Ваганівського спуску, а також музей «Дорога життя» в селищі Осинівці, пам'ятники «Півторатонка» (машина, піднята з дна озера) та «Сталевий шлях». Внизу медального поля напис «Переправа». Всі пам'ятники обрамлені декором у вигляді накладених одна на одну площин.

Розповідаючи про медалі, присвячені пам'яткам Ленінграда, подвигам воїнів і ленінградців, неможливо не згадати монумент «Героїчним захисникам Ленінграда», споруджений напередодні 9 травня 1975 року. Він входить в архітектурний ансамбль площі «Перемога» за сім кілометрів від переднього краю оборони, на осі Пулковського меридіана, де сходяться шосейні дороги на Москву і Київ. Монумент в плані еліпса вирішений на трьох рівнях. Багатофігурні скульптурні композиції зображують захисників міста-героя (автори — скульптор М. Анікушин, архітектори С. Сперанський і В. Каменський). Створені скульптором А. Баклановим сім медалей з алюмінію (діам. 60 мм, ЛМД) мають один і той же аверс, у центрі якого зображений 48-метровий гранітний обеліск з бронзовою скульптурою «Переможці» (фігури робітника і воїна символізують єдність фронту і тилу). На реверсах медалей зображені фрагменти монументального комплексу — скульптурні композиції, встановлені на гранітних постаментах по обидва боки площі.

КИЇВ

У червні в клубі Київського державного університету імені Т. Шевченка відбувся благодійний концерт київських самодіяльних авторів і виконавців у фонд створення музею у будинку в селі Хохівці Богуславського району Київської області, де мешкав один з перших революціонерів-марксистів, соратник В. І. Леніна по Петербурзькому «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» П. К. Запорожець. Подібні концерти відбудуться в містах і селах області.

З будинком пов'язані і роки життя відомої української письменниці Марко Вовчок.

Благодійні концерти — не єдина форма збирання коштів у фонд реставрації пам'яток. Робітники і службовці багатьох підприємств і установ міста та області вже провели численні суботники, зароблені гроші від яких перерахували на рахунок № 700709 у житлосоцбанку ЦРСР м. Києва.

Поповнити його можуть і ваші, читачу, внески.

Інформація «ПУ».

ДОНЕЦЬК

Вивченням архітектурної спадщини Донбасу займається експедиція Макіївського інженерно-будівельного інституту.

При в'їзді в селище Олександрівському районі, члени студентської наукової експедиції Наталя Подголець та Злата Пригорнева виявили незвичайну споруду. Вона мало кому відома, не згадується ні в путівниках, ні в науковій літературі.

Це хрестоподібна в плані споруда, в центральній частині розміщені чотири пілони, на які спирається великий барабан з круглими вікнами та купол. Три входи виділені портиками дорійського ордера, в інтер'єрі — спарені корінфські колони, частково збереглися розписи.

Це явно незвичайна для індустріального Донбасу будів-

ля. До сих пір на території Донецької області не виявлено подібних споруд. Порівняння композиційної будови із собором 1788 року архітектора Чарльза Камерона в місті Пушкіно, поблизу Ленінграда дозволяє віднести церкву Олександрівсько-Шульгінського до числа найцікавіших пам'яток класичної архітектури.

Володимир АВЕРКІЄВ,
Андрій ВЕРГЕЛЕС,
архітектори, члени секції
пам'яток архітектури та
містобудування правління
обласної організації.

ТИВРІВ

У Тиврівському районі Вінниччини будівництво, ремонт, заміна і реставрація пам'яток, створення громадських музеїв в основному здійснюється методом народної будови, за активною участю профспілок, комсомолу, первинних організацій Товариства. Цим методом споруджено пам'ятники в селах Слідах, Пирогові, Колюхові, Красному, Потуші, Клішеві, містах Гнівані, Тиврові. Проекти спорудження і ремонту пам'яток, кошторисну документацію безкоштовно виготовляють працівники технічного бюро і районний архітектор В. Нікітич.

М. КАЗАНЕЦЬ,
відповідальний секретар
правління районної
організації.

ХУСТ

Виставка творів образотворчого мистецтва «Пам'ятки Хустщини», проведена у виставочному залі Хустського філіалу Закарпатського обласного краєзнавчого музею, — без перебільшення, одна з найпопулярніших серед населення — засвідчує неабияку увагу до пам'яток історії та культури. Виросла вона з конкурсу, оголошеного торік районною організацією Товариства до 70-річчя Великого Жовтня.

Чи не найвагоміший живописний доробок про найцікавіші старожитності краю представив у експозиції голова

районного об'єднання самодіяльних художників «Мистець Верховини» І Калинич. Тут — ціла галерея унікальних дерев'яних церков XVII—XVIII століть, які завдяки ентузіастам-охоронцям дбайливо збережені в Сокириниці, Крайникові, Данилові, Стеблівці і нині виконують благодійну місію громадських музеїв.

Мало хто із представлених на виставці самодіяльних художників не опоектизував мистецькими засобами славновісний Хустський замок. Один з найстаріших живописців гірського краю, сучасник Дмитра Вакарова І. Гайдю порадував шанувальників роботами спогадами «Там, де мріяв Вакаров», «Музей лісосплаву на Чорній Ріці». На суд глядачів свої роботи виставили молоді художники.

Василь БАХНО,
громадський
кореспондент «ПУ».

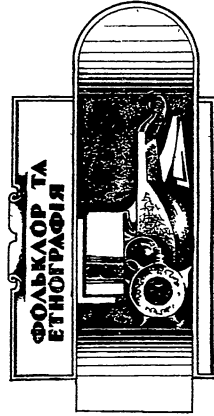
ЧИГИРИН

Протягом 1986—1987 років комсомольці Науково-дослідного інституту теорії, історії, та перспективних проблем радянської архітектури в м. Києві понад план розробили наукові рекомендації опорного історико-архітектурного плану міста Чигирини Черкаської області. Це дозволило обґрунтовано вирішити питання функціонального зонування території міста, його архітектурно-планувальної структури. Охарактеризовано головні етапи містобудівного розвитку, категорії будівель та споруд, які становлять історико-культурну цінність, композиційне значення основної доміканти.

В рекомендаціях класифіковано містобудівну й архітектурну спадщину, запропоновано схему охоронного зонування, що включає охоронну, а також зону регулювання забудови та збережуваного ландшафту. Як відомо, в їх межах регулюється нове будівництво та окремі питання господарчого використання території.

Запропонований історико-архітектурний опорний план та схема охоронного зонування стали юридичним документом після спеціального рішення Черкаського облвиконкому про постановку на облік пам'яток та затвердження зони охорони.

ДО ЛІТОПISУ НАРОДНОГО КАХЛЯРСТВА ПОЛТАВЩИНИ XVII — ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

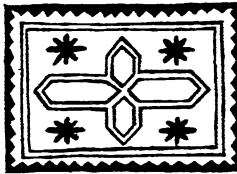

Одним із відомих гончарних осередків Полтавщини було село Лазьки колишнього Зіньківського повіту, яке славилось теракотовими та полив'яними кахлями, оздобленими квітковим орнаментом. Однак їхнє виробництво було недовгим. У 20-х роках XX століття змінив своє заняття останній кахляр, а через кілька років у селі не стало й фахівців по виготовленню різноманітного посуду. Гончарний осередок припинив своє існування.

Сьогодні в Лазьках не збереглося жодної кахляної печі. Лише на деяких дворищах можна натрапити на поодинокі теракотові, без орнаментального оздоблення виробу, пристосовані для напування свійської птиці.

З огляду на це можна вважати, що експедиції «ПУ»* просто поталанило: на одному з присілків обстежувалося трикамерне житло (хата + сіни + комора) другої половини XIX століття. Піч викладена з добротної випаленої цегли, сировиною для якої була побілова глина лазьківського родовища із незначними домішками шамоту, позначена особистим тавром невідомого майстра (в контурному рисунку царської корони закомпоновані ініціали «Я.Ж.»). В кладці печі застосована також велика цегла-сирець.

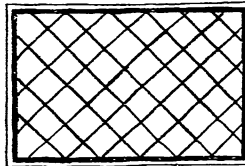
Однак таємниця сільської хати розкрилася на горіщі. Близько десятка кахель виявлено в незвичному місці — на димоході. Як витлумачити таке їхнє місцезнаходження? Можливо, це використані залишки якоїсь давньої печі. Не виключена можливість і ритуально-сакрального змісту даного явища. На таку думку наштотує, зокрема, факт по-

1

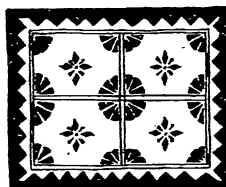
бутування в деяких районах Румунії так званих пічних ікон, які спеціально підвішувалися на димоходах (бовдурах) і виконували функцію оберегу¹.

Шоправда, на знайдених кахлях відсутня будь-яка сим-

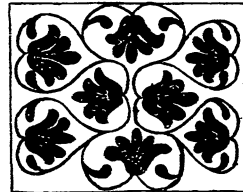
2

воліка охоронної магії. Вони двох видів — із зображенням барокової симетричної композиції (XVIII ст.) у вигляді букета стилізованих квітів, перев'язаних стрічкою (мал. 6), або двоголового орла з опущеними крилами, скіпетром і кулею в кігтях — символами верховної влади. (Подібні ком-

3

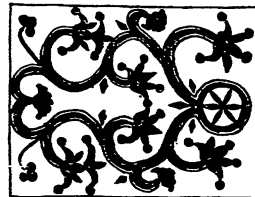
позиції були поширені й на Чернігівщині. Так, ічнянські гончарі малювали герб кольоровими глинами на кількох кахлях². За цією ознакою їх можна датувати 30-ми роками XIX століття³. Вражає розмір: 39×29 сантиметрів — майже вдвічі більші від звичайних.

4

Гадаємо, вони займали центральне місце на площині каміну.

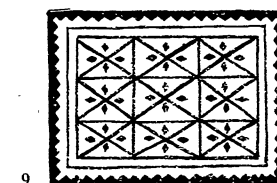
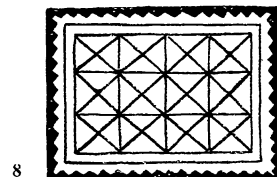
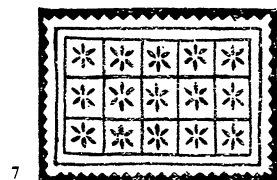
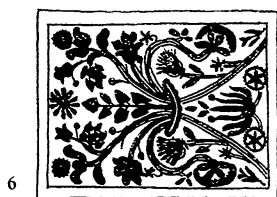
У селі Попівці, що поряд з Опішнею, за розповідями старожилів, колись майже в кожній селянській хаті була кахляна піч. Сьогодні ж і самих осель минулого сторіччя зали-

5

шилось обмаль. Тому ще вагомішою постає знахідка нових, не досліджених кахляних комплексів. Зокрема, на кутку Нагірнівцях у трикамерному житлі (хата + сіни + комора) третьої чверті XIX століття виявлена піч, комин якої облицьований теракотовими ках-

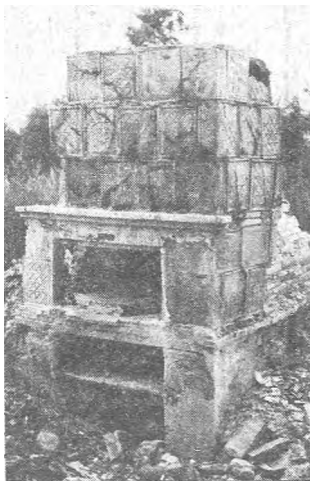
лями. На них переважає мотив великого хреста (мал. 1), поширений на Полтавщині в першій половині XIX — на початку XX століть. У народі цей орнамент називали «хрестатим» (у різний час його доповнювали окремими елементами симетрично поєднаних коротких паралельних ліній або стилізованих зірочок, квітів). Зверху простір комина закладений кахлями XVII — XVIII століть з сітчастим орнаментом (мал. 2), для яких характерні видовжена форма (27 × 17,5 см) і вузький клубук (22 × 11 см) з пробитим отвором (для закріплення кахель під час кладки). Клубуки від-

бити, а тому гадаємо, що вони потрапили сюди з якоїсь розібраної давньої печі. Шість кахель (з мотивом хреста та магичною символікою) вмуровано в димохід (мал. 3, 8, 15). Стінки якого викладені сітчастими кахлями, чотири — в ліву бічну стінку припічка.

Частина їх вмурована (з боку лежанки) тильним боком

(клубуками), замазана глиною і побілена. Це — приклад нівелювання традиції будівництва печей, коли кахлі перестали бути декоративним компонентом інтер'єра, залишилися лише конструктивним матеріа-

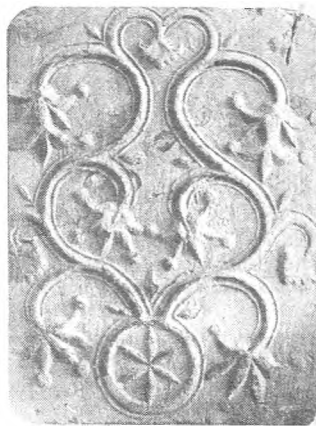
лом для виведення комину. Під обмазкою деяких, на дні і клубуках є сліди кіптяви, що дозволяє припустити їх повторне використання.

Багато шматочків таких кахель виявлено в призьбі хати. Вони виконували роль зміцнюючого матеріалу для глиняної суміші. Основа печі, внутрішня стіна та грубка оселі викладені цеглою з тавром відомого опішнянського цегельника Ничипора М'якоступа, будівельна кераміка якого неодноразово відзначалася нагородами на тогочасних художньо-промислових виставках Росії. З часу побудови хати піч не перекладася. Тільки в 20-х роках XX століття була розібрана маленька грубка при ній. Сама вона відгороджена від кімнати стіною, зовнішній шар якої викладений цеглою з тавром «Никифор М'якоступ», а внутрішній — з написами: «Б.Я.», «ДШ», «К.П.», «Сила М'якоступ», «М.А.». На останній зображено серп і молот.

Найбільше ж «диво» очікувало експедицію «ПУ» на сусідній садибі. Там позаминулого року розібрали житло середини XIX століття. Непорушеною залишилася тільки велика кахляна піч. На її облицювання пішло понад сто кахель. На комині вони з сітчасто-геометричним орнамен-

том. При цьому, як і в попередній печі, тут безсистемно розміщені «вкраплення» інших — з мотивами ромба і трапещії (мал. 14), хреста (мал. 10—13), зірок (мал. 7), ідеограмами засіяного поля (мал. 9). Кути комина оформлені наріжними кахлями.

Слід відзначити, що в печах другої половини XIX століття рідко застосовувалися карнизні кахлі. Цінність останнього комплексу в тому, що він є своєрідною мініколекцією виробів різного часу. Тут знайдено 12 їх видів з дуже широкою хронологічною амплітудою (від кінця XVII до XIX ст.). Ретельне обстеження пам'ятки показало, що при її спорудженні використані залишки лицьових, наріжних і карнизних кахель з розібраної варис-

тої печі кінця XVII — початку XVIII століть. Здебільшого, вони бароккові, зі своєрідним рослинним орнаментом (мал. 4—5). Несподіваною була і знахідка кількох глазурованих, суцільно покритих зеленою поливою кахель, що в другій половині XVII—XVIII століть призначалися для будинків козацької старшини та заможних селян. Для зміцнення конструкції димоходу майстер вдало застосував, як видно, давні карнизні кахлі. Основа, целюсті та склепіння печі викладені цеглою, виготовленою, як свідчить тавро «Г.М.», батьком уже згадуваного гончаря Ничипора М'якоступа — Григорієм, який працював у середині XIX століття⁵. В основі припічка виявлено шар битого череп'яного посуду та цеглу з ініціалами «И.Г.» (Іван Гладиревський). На підставі

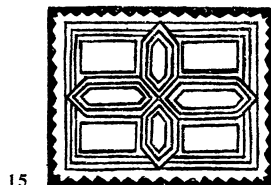
цього піч можна датувати не раніше середини XIX століття.

Варта уваги піч виявлена також у хаті, збудованій 1903 року на хуторі Яблучному. Обличкована вона простими кахлями, серед яких переважають «хрестати». Відсутність будь-якого композиційного задуму в їхньому розміщенні і поєднанні між собою, «вкраплення» цегли між ними, значна кількість чистих і майже повна відсутність кутових кахель дозволяють стверджувати, що вони не призначалися для відкритого споглядання і відразу ж були замазані глиною та побілені, тобто повністю втратили свою декоративну функцію. В кладці також виявлено багато цегли із таврами «В. Б. Опошня», «Филип Мякоступ», «N.M.».

Таким чином, проведені дослідження переконливо засвідчили, що в середині XIX — на початку XX століть здебільшого використовувались кахлі

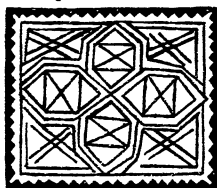
(близько 10 мм). А для кахель опішнянських майстрів (XIX століття) характерне зубчасте обрамлення лицьового поля й оздоблення рельєфними геометричними орнаментами, спорідненими з обробкою тогочасних дерев'яних різьблених предметів, особливо прямих форм.

Високий розвиток кахлярського мистецтва на Полтавщині з другої половини XVII — до початку XX століть, його значне використання в будівництві жителів різних станів і соціаль-

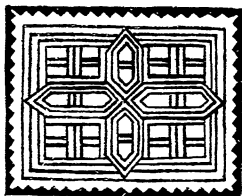

15

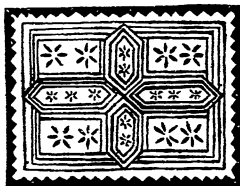
званого олександрівського типу (з широко розкинутими опущеними крилами) було виключно на золотих монетах, з 1826 по

10

11

12

них груп, багатство орнаментальних мотивів, в яких символічно втілені світоглядні уявлення народу, наочно демонструють його одвічне прагнення — художньо осмислити навколишнє предметне середовище.

ПРИМІТКИ

Джоржета С. Дом и хозяйство румынского крестьянства. — Бухарест, 1984. — С. 125.

² Історія українського мистецтва. — К., 1968. — Т. 3. — С. 396. — (У фондах Полтавського краєзнавчого музею зберігається кахля з подібним сюжетом, вона звичайного розміру, крила орла підняті догори).

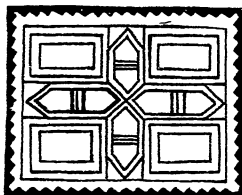
³ З 1817 р. зображення орла так

1829 рр. — на золотих і срібних, з 1829 по 1831 рр. — на розміній. З 1831 по 1839 рр. воно зберігалося тільки на мідних. Ймовірно, що саме в ці роки орел і потрапив на кахельну форму. (Див.: Спасский И. Русская монетная система. — Л., 1970. — С. 179 — 180).

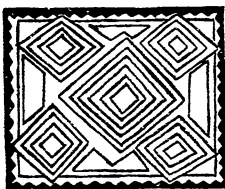
⁴ Зображення подібних кахель із особистої збірки відомого археолога, етнографа, дослідника гончарного промислу Полтавщини І. Зарецького опубліковані в альбомі «Мотивы малороссийского орнамента» (Спб., 1907). Вони датовані XVII — XVIII ст.

⁵ Григорій М'якоступ був родоначальником численної родини цегельників, активна діяльність яких тривала близько півстоліття (70-ті роки XIX — 20-ті роки XX ст.). Лише за іменами, відбитими на цеглі, нараховується сім М'якоступів (Ничипір, Сергій, Яків, Пилип, Корній, Сила, Петро).

" Див.: ПУ. — 1988. — № 3. — С. 50.

13

14

ІЛЮСТРАЦІЇ

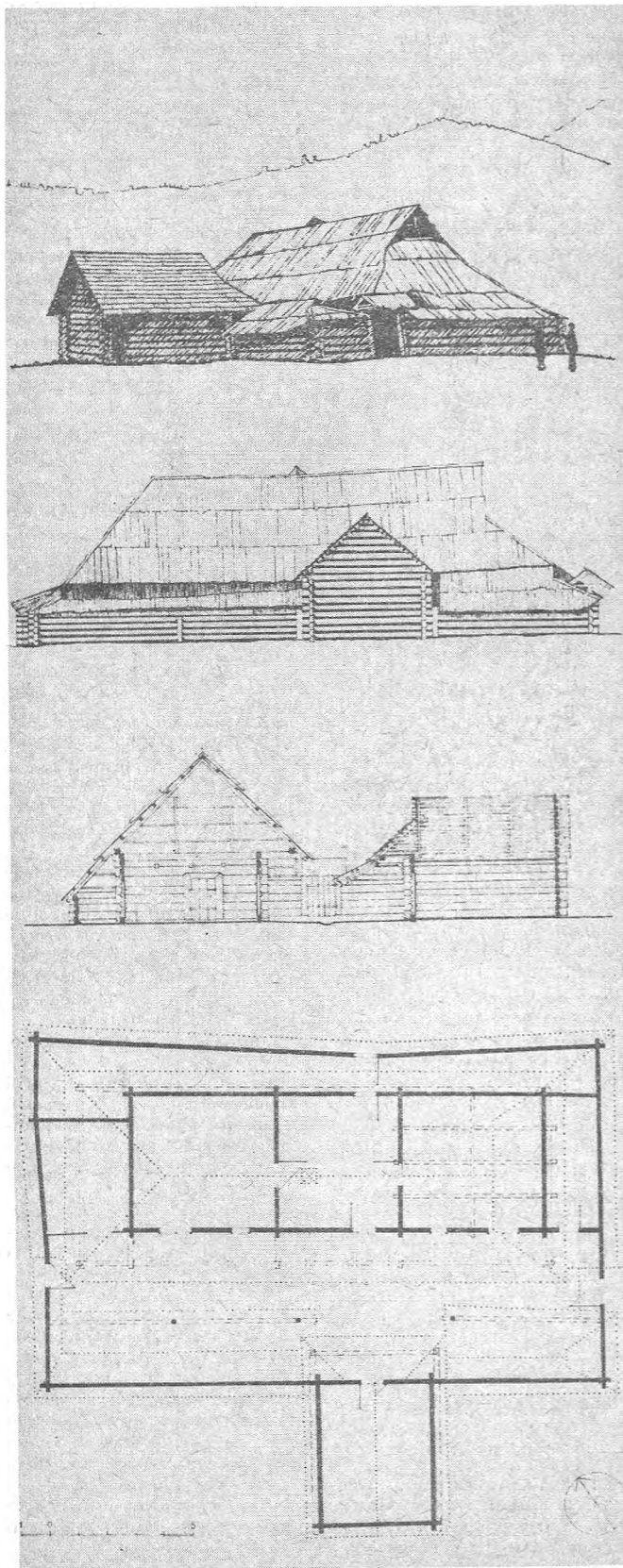
Хата з с. Попівки, третя чверть XIX ст. Кахляна піч із розібраної хати с. Попівки. Серед. XIX ст. Кахля з Опішні. Глина, теракота. Розмір 27×21,3 см. XVII — XVIII ст.

Мал. 1 — 5, 7 — 15. Кахлі з с. Попівки (1, 3, 7 — 15 — XIX ст.; 2, 4, 5, XVIII ст.)

Мал. 6. Кахля з с. Лазьків. XVIII ст.

з кількох печей, зведених в різний час; для виробів XVII — XVIII століть характерні: широке застосування барокових рослинних композицій; форма клубука наближається до овалу; стінки дещо відхилені до середини; висота, здебільшого, від 6,5 до 7,5 сантиметра (XIX ст. — як правило, не більше 6 см); значна товщина

ГРАЖДА ХАРУКІВ

Гражда Харуків у селі Криворівні Івано-Франківської області належить до рідкісних у наш час стародавніх будівель, поширених у минулому на Гуцульщині. Цікаво, що з 1900 до 1914 року в ній часто бував Іван Франко. Споруда зазнала втрат, більшість деталей не збереглася, але за обмірами 1984 року, фотографіями 70-х і розповіддю Ганни Харук, яка тут раніше жила, вдалося встановити її первісний вигляд.

Композиція комплексу ґрунтується на зіставленні двох обсягів: розпластаной приземистої хати і більш вигнутої та стрункої кліті (комори), поставленої на торець. Третій елемент — ограда (огорожі) врівноважують і поєднують ці обсяги. Навіси оград досить широкі — більше двох метрів, вони майже повністю накривають двір, залишаючи відкритою тільки вузьку метрову смужку, втім, сонячне проміння пограплювало у вікна хати навіть взимку.

Внутрішній двір у граждах, як правило, викладали кам'яними плитами, але тут він був замошений дошками впоперек двору з нахилом до середини — там проходив рівчачок, по якому стікала дощова вода. Під навісами оград зберігали різне начиння. влітку ночували. Всі приміщення, в тому числі хороми і хліви мають дерев'яну підлогу, хата-лівачка перекрита дошками по сволоках, правачка — протесами, спертими прямо на стіни. Щоб краще зберігалася тепло, хата-правачка мазалася і білилася. В обох хатах є печі, дим виходив через кагли в хороми, які, за звичаєм, не мали перекриття. Будівництво датується не пізніше, ніж XVIII століттям.

Гражду Харуків безперечно треба поставити на облік та включити до Зводу пам'яток історії та культури народів СРСР.

Косів
Івано-Франківської області

У класі кілька днів тривали дискусії. Обговорювалося важливе питання: як розпорядитися своїм першим заробітком від виробничої практики. Було багато пропозицій. Дівчатка хотіли переказати гроші на створення у місті зоопарку або на інструменти для шкільної майстерні. Юрко та Євген категорично твердили, що перша у житті зарплата мусить використовуватися для власних потреб, і без зайвих розмов забрали із загальної суми свої 11 і 15 копійок.

Хтось по-дорослому зауважив, що клас не може стояти осторонь, коли у Львові йде збір коштів на спорудження пам'ятника Тарасу Шевченку.

Так з'явився на рахунок Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури найменший внесок — три карбованці — у фонд спорудження пам'ятника від учнів 5-а класу середньої школи № 1.

Гадаю, своє колегальне рішення п'ятикласники запам'ятають надовго — і не просто як розподіл першої у житті зарплати, а й як акт громадянського змужніння. Особливо про це вони згадуватимуть, мабуть, проходячи повз пам'ятник геніальному поету у рідному місті.

На рахунок фонду — систематичні перекази від школярів, вчителів, студентів, працівників багатьох організацій та підприємств. Надходять добровільні внески, зароблені на суботниках, премії переможців у соціалістичному змаганні. Майже дві тисячі карбованців склали концерти хору хлопчиків «Дударик», а також ювілейний творчий вечір відомої львівської поетеси Ангеліни Буличової. Зворушливим є надходження від ветеранів революційного руху, колишніх членів Комуністичної партії Західної України, які зібрали поміж собою майже тисячу карбованців.

Значні персональні внески зробили львів'яни Ананій Лешко — 3000, Тимофій Карашівський — 4000, Олена Томашівська — 2100, Степан Сенчук — 1000 карбованців.

Гроші на пам'ятник поетові переказує ряд релігійних громад руської православної церкви. Кафедральний костюл Львова вніс 1190 карбованців.

УРОК БЛАГОЧИННОСТІ

Свої кошти на пам'ятник Тарасу Шевченку у Львові надсилають мешканці багатьох міст і областей України, зокрема Києва, Харкова, Вінниці, Івано-Франківська. Так, з Луцька надійшли перекази від Катерини Шаварової — на 300 і Олени Єрмолової — на 600 карбованців.

Президія правління Львівської обласної організації Товариства від імені львів'ян висловлює подяку всім, хто матеріально підтримував ініціативу спорудження пам'ятника у нашому місті. А започаткував цю благородну справу 80-річний ветеран праці, слюсар, пенсіонер М. Никельський. (Див. ПУ, 1988. № 1, с. 64). На превеликий жаль, Михайло Миколайович недовзі помер, не дочекавшись здійснення своєї мрії.

Правління Львівської обласної організації зібрало 415 тисяч карбованців на спорудження пам'ятника Т. Шевченку.

Проект надгробного пам'ятника ветерану виконав на громадських засадах активіст Товариства, молодий скульптор Юліан Савко. Товариство перевело проект у бронзу та граніт і встановило його на могилі при головній алеї Сихівського кладовища у Львові. На пам'ятнику під горельєфним портретом відлито у бронзі такий напис: «Михайло Никельський. 1900 — 1981 рр. Один із фундаторів пам'ятника Т. Шевченку у Львові». Київський художник Іван Марчук створив живописний портрет М. Никельського, котрий зберігається у Львівській картинній галереї.

Ігор КУДИН

Наприкінці 1987 року у Львові відбулася виставка конкурсних робіт на кращий проект пам'ятника Тарасу Шевченку, на якій було представлено 41 авторський твір. Крім львів'ян, у конкурсі взяли участь митці з інших міст країни. Виставку відвідало понад 20 тисяч глядачів. За вхідну плату на неї у фонд спорудження пам'ятника надійшло 16600 карбованців.

Нещодавно до збору коштів на пам'ятник підключився Український фонд культури, який провів великі доброчинні концерти у Києві та Львові. Одночасно фонд відкриває валютний рахунок, на який зможуть вносити свої заощадження іноземні громадяни.

Збір коштів на спорудження пам'ятника триває. Кожен бажачий може переказати свої гроші на рахунок Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури № 70043 в ОПЕРУ Житлособанку м. Львова через ощадкаси. Грошові перекази з інших міст можна надсилати на вказаний рахунок поштою.

Сподіваємося, всенародна любов до великого поета, яка конкретно, в даному випадку, виражається у зборі коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченку у Львові, послужить стимулом для натхнення митцям, які створять монумент, гідний пам'яті тих, котрі багато років чекали на нього, і тих, які сьогодні активно діють, щоб реально втілити його у бронзу і граніт.

ПАМ'ЯТНИКИ КОБЗАРЮ Олексій КУЗЬМЕНКО НА ЕКСЛІБРИСАХ

Не зміряти народну шану Кобзареві. Спливають роки, а любов до полум'яного Тарасового слова не згасає в серцях людських. Його образ надихає нові покоління художників у промовистих мініатюрах увічнити всесвітню славу поета-революціонера.

Серію екслібрисів із зображенням пам'ятників великому Кобзареві започаткував у 1964 році київський графік В. Вечерський книжковим знаком для книголюба М. Броженка. В центрі композиції — полтавський пам'ятник Т. Шевченку роботи І. Кавалерідзе. Графічне рішення тяжіє до традиційної манери з її ліризмом, увагою до форми.

Біля витоків українського екслібриса — львівський графік, заслужений художник Української РСР С. Гебус-Баранецька, авторка багатьох гравюр на шевченківську тему. Продовжила вона її і в малій графіці. Пам'ятник Кобзареві в Москві художниця відтворила на книжковому знаку для книгозбірні московського біб-

ліофіла, кандидата хімічних наук, лауреата Державної премії СРСР Р. Олексієва, збірка Шевченкіани якого налічує близько 200 примірників. Могутня постать поета ніби виростає зі скелі і прямує назустріч бурі.

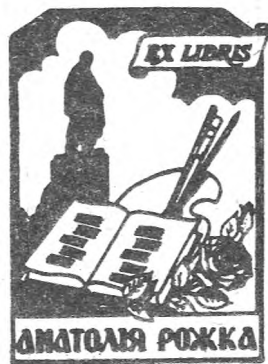
Київський пам'ятник роботи скульптора М. Манізера відтворив М. Сліпченко в екслібрисі для книгозбірки українського радянського мистецтвознавця, автора багатьох праць, присвячених життю та творчості Т. Шевченка, М. Мацапури.

Величний пам'ятник на Тарасовій горі біля Канева зобразив на книжковому знаку, присвяченому 50-річчю музею-заповідника Т. Шевченка, ялтинський художник О. Тарасенко.

Серед багатьох книжкових знаків особливе місце належить пам'ятнику Т. Шевченка в Ромнах роботи І. Кавалерідзе. До столітнього ювілею скульптора художник М. Бондаренко вдало інтерпретував цей пам'ятник у графічній мініатюрі для бібліотеки московського дослідника його творчості О. Шумова. Чорний колір підкреслює монументальність скульптури, червоний — уособлює сонячне світло і водночас — революційність поезії Шевченка. Поодинокі вкраплення білих плям хатинок у вишневих садках надає творові ліричності. Художник зумів передати глибокий зв'язок Кобзаря з народ-

ною творчістю. Поетично вирішив його образ.

Мініатюрна гравюра у наш час набула ще одного, дуже важливого значення — стала вісником дружби людей різних міст і сіл нашої багатонаціональної країни. Так, московський графік А. Чернов пода-

рував київському бібліофилу Я. Бердичевському екслібрис із зображенням пам'ятника Шевченку в Кисві, харківський художник М. Демиденко виконав книжковий знак з пам'ятником поета для колеги М. Молочинського. Подібних прикладів багато. У цілому — Шевченкіана на сьогодні налічує понад 300 екслібрисів. Йдеться про цікаве історико-культурне явище, яке вже претендує на окреме видання, можливо й до знаменної дати — 175-річчя з дня народження Т. Шевченка.

Наступного року все людство урочисто відзначатиме 175-річчя від дня народження Тараса Шевченка. У ті святкові дні підуть до пам'ятників Кобзареві з квітами вдячності і любові. Втішно думати й усвідомлювати, що немає на всій Україні такого краю, де б не височів пам'ятник Кобзарю як символ народної шани. Та хіба тільки на Україні? У Москві, Ашхабаді, Орську та багатьох інших містах Радянського Союзу споруджено монументи Тарасові. Його ім'ям названо міста і села, заводи й колгоспи, інститути й університети, музеї й картинні галереї, палаци культури й бібліотеки.

Пам'ятники Шевченкові є в Канаді, США, Франції — мабуть, немає такого континенту, де б не було увічнено пам'ять про Кобзаря. Любов до співця вільної людини справді міжнародна.

Наближається славний ювілей, тож справа сердечної відданості кожного, хто шанує своє минуле для сучасності і майбутнього — нести в маси образ великої людини, яка давно вже стала символом талановитості, волелюбності й нездоланності нашого народу.

Олег БАБИШКІН

СТВОРИМО КІНО-ШЕВЧЕНКІАНУ!

У нас багато кіноаматорів, справжніх майстрів цієї справи. Щорічні огляди аматорських фільмів ствердили великі творчі можливості їх авторів мало не в кожній області.

Звертаємося до вас: до 175-х роковин від дня народження великого Кобзаря кожен в своєму районі, місті, області створімо фільм про пам'ятники Шевченкові у рідному краї, про увічнення його пам'яті у назвах, спорудах, всенародній шані. Створімо спільний фільм про те, як народ любить і вшановує генія. А кому буде нагода побувати з кінокамерою в братніх республіках — зафіксуйте на плівку вияви їхньої щирої любові до українського поета, допоможіть показати всенародну повагу до нашого великого попередника і вічного сучасника.

Сподіваємося, що на черговий огляд аматорських фільмів про пам'ятки історії та культури кожна область представить фільми про монументи Тарасові, про вшанування його невмирущої пам'яті. Найдімо найкращі ракурси знімання, досі невикористані способи помистецьки увічнити всенародну любов до поета! Хай жоден пам'ятник Шевченкові не залишиться без вашої уваги! Чекаємо вас навесні ювілейного року з найкращими стрічками про пам'ятники Шевченкові. Надіємося, вони стануть вагомим внеском у створення кінозводу, кінолітопису нашої Шевченкіани.

Від редакції. Підтримуючи чудову пропозицію відомого літературознавця, доктора філологічних наук, професора, голови секції пропаганди пам'яток засобами масової інформації О. Бабишкіна, редакція «ПУ» встановлює спеціальний приз за кращий текст на майбутньому конкурсі.

ТРИВОГА ЗА ТАРАСОВУ ЗЕМЛЮ

ОХОПИЛА УЧАСНИКІВ ГРОМАДСЬКОЇ
ЕКСПЕДИЦІЇ. СПОРЯДЖЕНОЇ НА
ЧЕРКАЩИНУ

22 серпня з Києва до Шевченкового краю вирушила експедиція у складі комісії екології культури та природи при Київській організації Спільки художників України, а також письменників, журналістів, представників Українського фонду культури, асоціації «Зелений світ». Мета подорожі — ознайомитися із станом підготовки до 175-річного ювілею поета і надати посильну допомогу.

Перша зупинка — у Каневі. Як з'ясувалося, виконання Постанови Ради Міністрів Української РСР про вшанування пам'яті Т. Шевченка під загрозою повного невиконання. Так, намічалось відновити первісний вигляд музею на Чернечій горі, але виявилось, що на Україні не знайти черепиці для даху, запроєктованого В. Кричевським. Відбудова хати Ядловського також затягується. Гроші за проектування музею вже давно перерахував Науково-дослідному інституту теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в місті Києві, а проєктанти й наукові співробітники музею ще й досі мають сумніви щодо вибору місця для хати. Загрозливе становище заповідної території на лівому березі Дніпра, що добре оглядається з Тарасової гори. Заїжджі проєктанти зробили її зоною регульованої забудови. В перспективі це загрожувало наступом промислової розбудови і нищенням залишків заповідного ландшафту Тарасових «ланів широкополіх».

У столиці Шевченкового краю — Черкасах — безпідставно зволікається відкриття першого на Україні музею різномовних видань «Кобзаря». В Кирилівці вдень і вночі йде робота, щоб встигнути до «маршу миру» впорядкувати територію села, дороги і садибу поета, тому часу на обдумування не залишається. Як «останні з могікан», зникають зразки давньої архітектури,

нашвидкоруч створюється антураж благоустрою. По-варварськи розрита садиба Шевченків справляє гнітюче враження. Бульдозерами остаточно сплюндрували культурний шар Тарасової землі та зелені насадження. Витворили якийсь штучно-шаблонний ландшафт залізобетонного меморіалу. Поряд з обдертим приміщенням музею звели аж надто крикливий адміністративний корпус, який став домінувати над територією садиби.

Роботи ведуться непрофільними організаціями, кваліфікованого нагляду не помітно. Інакше б не нагортали оглядового майданчика біля могили матері Шевченка.

У Чигирині Замкова гора занедбана. Недобудовані сходи до пам'ятного місця, де знаходилася резиденція гетьмана України, поросли бур'яном. Пам'ятник Богдану Хмельницькому — позаконкурсний довгобуд. Нещодавно встановлена чергова скульптурна група коліїв, мабуть, не остання, бо під постаментом ще валяється бронзовий прапор. У кам'яній криниці після «окультурення» зникла джерельна вода.

Гнітюче враження справляє стан погруддя Шевченка в міському парку. Три роки тому обласний краєзнавчий музей замовив нове, і гранітний п'єдестал донині лежить свідком байдужості і безгосподарності.

Аналізуючи побачене у Чигирині, Кирилівці, Моринцях та й самому Каневі, можна зазначити, що все виконане до ювілею Т. Шевченка має тимчасовий, декоративний характер, зроблене мовби про людське око. Відсутня систематична робота з населенням, особливо молоддю, по вивченню минулого й сучасного краю. На цьому тлі в кращий бік вирізняється місто Городище, де завдяки ентузіазму справжнього патріота свого краю Олексі Близнаку залучена молодь та широка громадськість до будівництва майдана Шевченка, ремонтують приміщення для студії художнього виховання, взято під контроль природну зону.

Висновки щодо побаченого не нові: в основі всіх бід наша давня традиція чиновницько-бюрократичного вирішення справи. Рішення чи постанови приймають вищі інстанції, і лишень коли адміністративними сходамиками спустять до нижчих, там виявляються причини, за якими виконати їх неможливо. Інше, не менш важливе — відсутність елементарного демократизму та гласності! Інакше не пройшов би за конкурсом багатомільйонний пам'ятник Б. Хмельницькому, який є неясним наслідком відомого пам'ятника в Харкові (автори навіть сплутали військ Б. Хмельницького з героями Коліївщини). Зрушити застій в культурно-освітній роботі та підняти духовність можна тільки через гласність та високий професіоналізм державних і громадських органів культури.

В. ЗАБАШТА,
професор Київського державного
художнього інституту;
В. ДАРДА,
член Спілки письменників України;
В. ПЕРЕВАЛЬСЬКИЙ,
член секретаріату Спілки художників
України;
В. ВЕЧЕРСЬКИЙ,
член Спілки журналістів СРСР;
Ф. ГЛУЩУК,
заслужений художник Української РСР.

В першому номері «ПУ» за 1988 рік надруковано цікаву статтю А. Карнабиди про чернігівський «Городок». Мабуть, мало хто знає, що існував і київський Городець. Про нього розповів відомий дослідник В. Гошкевич у своїй книзі «Замок князя Симеона Ольевича и летописный Городець под Киевом». Як стверджує автор, Городець знаходився на північно-західній околиці села Вигурівщини. Давнє городище є археологічною пам'яткою республіканського значення. Сьогодні майже все село знесено, на його місці будеться житловий масив Вигурівщина-Троєщина (село Троєщина територіально підпорядковано Броварському району, в майбутньому теж буде зноситися).

Поки що в міську смугу не ввійшла найдавніша частина Вигурівщини в районі озера Гнилуші, на березі якого й був давній Городець та пізніше — замок князя Симеона.

На карті, вміщеній у згаданій книзі, Вигурівщина і Троєщина знаходяться на значній відстані одне від одного. Село Троєщина стояло на березі Чорторії і часто затоплювалося весняними водами. В 1895-1897 роках його жителі одержали дозвіл перенести церкву на вище місце, у Вигурівський бір (нині там знаходиться будинок культури), а збудовану вже після війни дерев'яну церкву 1965 року перенесли на пустир між селами, де вона стоїть і сьогодні. Після цього поступово переселилися й люди, що терпіли від весняного паводка. Очевидцями цих подій були наші діди. З часом відстань між селами зменшувалася. В довоєнні роки вона становила 800-1000 метрів (це високі пагорби, залишки колишнього Замкового валу), а за останні 25-27 років після вивезення піску з валу для новобудов Києва, зовсім зникла. На сьогодні межею двох сіл є середня школа та «Лозодеревкомбінат» (побудовані на місці кар'єру) і церква.

Назви старовинних урочищ, що згадуються в архівних документах та в книзі В. Гошкевича, збереглися донині. Ще й сьогодні за цими даними можна навести «ограничення Вигурівщини» (див. схему). Виникнення села Троєщини, зазначеного на карті 1890 року, як свідчать архівні документи Михайлівського монастиря, «...й по благой совести признати, целе на кгрунте милославском, тоестъ, виггуровском стоить Троєччина ново осаженна...».

Місцева преса вже порушувала питання про музеєфікацію «городища Городець». Публікувалася й відповідь Голова АПУ, що територія археологічної пам'ятки XI-XII століть входить в зону за будови, де будівельні роботи почнуться після 1995 року.

Отже ще не пізно зберегти городище. Мабуть, було б доцільно провести розкопки (звичайно, після знесення приватних садіб, що стоять на цьому місці).

Невже в самому Києві можна допустити бездумну втрату (засипку шаром піску) археологічної пам'ятки XI-XII століть республіканського значення?

Варвара КУЗЬМЕНКО, інвалід.

СУСПІЛЬСТВО І ПАМ'ЯТКИ

Так склалося, що я, голова первинної організації Товариства, живу в будинку № 2 по вулиці Гопнер в Дніпропетровську, з яким пов'язане життя відомих керівників революційного пролетаріату Е. Квірінга та С. Гопнер. На їх честь встановлено пам'ятні знаки з барельєфами та охоронну дошку. Пам'ятка значиться в довідкових виданнях, на туристській карті, у всіх путівниках по місту.

За роки свого існування будинок жодного разу не ремонтували, до того ж він зазнав руйнувань у війну, має непривабливий вигляд зовні і всередині. Фасад облуплений, в стінах тріщини, покривля протікає. І це в центрі міста, поруч з проспектом К. Маркса!

Вже чимало років споруда чекає капітального ремонту, введена в план, готова й проектна документація. І важко пояснити дітям, членам первинної організації, чому пам'ятка не ремонтується, тоді як для багатьох адміністративних установ кошти знаходяться. Це справжня «пропаганда навапки».

Людмила БУГІНОВА,
вчитель.

голова первинної
організації Товариства.

Дніпропетровськ

ОФІЦІЙНА ВІДПОВІДЬ

Виконком Дніпропетровської міської Ради народних депутатів розглянув лист гр. Л. Бугінової, що проживає по вулиці Гопнер, 2, про комплексний капітальний ремонт будинку.

В 1988 році Дніпропетровський філіал інституту «Укржитлоремпроект» виготовить технічну документацію, після чого буде розглянуто питання про строки постановки будинку на комплексний капітальний ремонт.

До постановки будинку на ремонт, в міру потреби, проводитиметься підтримуючий ремонт.

Заступник голови виконкому
В. ПУСТОВОЙГЕНКО

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

Пам'ять про себе на південному березі Криму в різні часи залишили різні народи. Своєрідною архітектурною пам'яткою є церква Великомученика Феодора Стратилата в Алушті, закладена 1839 і закінчена 1842 року, за проектом архітектора Григорія Торрічеллі в стилі пізньої англійської готики. Вона розташована на невеликій площі і є єдиним православним храмом в історичному ядрі міста. За переказами, приводом спорудження стала перемога молодого підполковника М. Кутузова над турецьким десантом північніше Алушти в 1744 році.

Наприкінці 1890-х років коштом місцевого землевласника Н. Стахєєва її відремонтували, звели поблизу церковно-парафіальну школу (нині занедбана). 1914 року пам'ятку частково реконструювали — прибудували вітвар, зробили новий мармуровий іконостас, реставрували інтер'єр (на цей раз коштом домовласника Є. Колосова). Під час землетрусу 1927 року будівля частково постраждала, та була відновлена. В роки Великої Вітчизняної війни зазнала руйнувань від рук німецьких фашистів.

Після звільнення Алушти від загарбників у квітні 1944 року церкву передали віруючим, які своїм коштом 1953 року капітально відремонтували її, звели арку над брамою, впорядкували двір.

Трагедія сталася 28 січня 1963 року, коли п'ятнадцять молодчиків о 21 годині зламали двері, повісили свій замок. Церковне начиння вивезли, а культову споруду оголосили клубом будівельників.

Головний об'єм церкви зазнав втрат: втрачено голівки завершення шпилів та дзвіниці з шатровим перекриттям, зашито купол, північний фасад спотворила скляна прибудова. Власне, з окраси міста пам'ятка архітектури перетворилася на недолугу жертву адміністративних методів атеїстичного виховання.

Рішенням облвиконкому № 284 від 5 червня 1984 року колишню церкву Великомученика Феодора Стратилата взято на державний облік, але досі не встановлено охоронну дошку, не визначено охоронну зону. Унікальну споруду орендує клуб «Будівельник» тресту «Ялтакурортбуд», господарюють тут кілька управлінь, але конкретного дбайливця немає. На нашу думку, в нинішніх умовах пам'ятку необхідно передати колишньому господарю — общині православних християн, які її реставрують, відновивши первісний вигляд.

Навіть зараз, коли в процесі перебудови такого великого значення набуває збереження й відновлення пам'яток історії та культури, тривають руйнації. У сумному переліку — Алустон, фортеця, з якої власне й почалася Алушта (залишки відкритого храму VIII століття), Партеніт (селище Фрунзенське), храм у Сатері. Коли хтось цупить із чужої кишені, його заслужено карають, а тут обкрадають весь народ, нищать наше матеріальне й духовне історичне надбання і — сходять з рук! Доки Закон «Про охорону і використання пам'яток» погрожуватиме міфічною карою, доти охоронні дошки будуть, фактично, надгробними, німим докором усім нам.

Гірко й боляче усвідомлювати, що Алушта втратила і продовжує втрачати історико-культурні цінності, створені нашими предками. Адже й церкву будували кріпаки, обливаючись потом кров'ю, з любов'юкладаючи кожний камінчик...

Ми, жителі міста Алушти, гості та представники громадськості вимагаємо від органів влади зберегти пам'ятки, замислитись над майбутнім 1500-літнього Алустона.

С. КОРОБЧЕНКО, ветеран Великої Вітчизняної війни; В. КОЧНЕВА, робітниця;
Г. ЛУЦИК, економіст; О. САНЕЛЬКІНА, вчителька; Ю. САНІН, лікар; В. ДЕВ'ЯТКІН, науковий працівник; Ю. ЧУМАЗІНА, архітектор; Є. БОЯРКО, художник;
А. СМІРНОВ, ветеран війни і праці... Всього 49 підписів.

— АКУЛЕНКО В. І., ЮНАК Н. Ш. Гуманізм і варварство: Про врятування культурних цінностей у період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 років. — К.: Т-во «Знання» УРСР, 1987. — 48 с. — (Сер. 6 «Література і мистецтво»; № 6).
— АРХИТЕКТУРНОЕ НАСЛЕДСТВО. — М.: Стройиздат, 1988. Сб. 35. Проблемы композиции и мастерства / Под ред. О. Х. Халпахчыяна. — 184 с., іл.
— ВІНОК БЕЗСМЕРТЯ: Книга-меморіал / Редкол.: О. Ф. Федоров (голова), В. А. Маняк (керівник колективу авт. упоряд.) та ін. — К.: Політвидав України, 1987. — 578 с., іл.
(Про села Української РСР, знищені разом з населенням фашистськими загарбниками).
— ВОЛОСКОВ В. Ф. Полтава: 100 пам'яток міс. Путеводитель. — Харьков: Прапор, 1987. — 183 с., іл.

— ВЬЮНИЦКАЯ Л. Н., КРАВЦОВА Л. П. Дорогами революции: Путеводитель. — Симферополь: Таврия, 1987. — 208 с.: іл., 8 л. іл.

(Пам'ятки і пам'ятні місця Криму, пов'язані з революційним рухом, встановленням Радянської влади та громадянською війною).

— ГАЛАЙЧУК А. М., ВОРОНЦОВ И. Н. Киев: Страницы мемориальной летописи: Фотопутеводитель-справочник. — 2-е изд., перераб. и доп. — К.: Мистецтво, 1987. — 319 с., іл.

(Меморіальні дошки, встановлені в м. Києві за роки Радянської влади).

— ГУЦУЛЬЩИНА. Историко-этнографические исследования / Ред. кол. Ю. Г. Гошко (відп. ред.), П. М. Жолтовський та ін. — К.: Наук. думка, 1987. (АН УРСР. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Львівське відділення).

— ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ ПАМЯТНИКИ: выявление, учет, использование. Для вузов. / Под ред. С. О. Шмидта. — М.: Высш. школа, 1988. — 255 с. — (Б-ка историка)

— ДОРОНИНА Э. Н., ЯКОВЛЕВА Т. И. Памятники Севастополя: Справочник. — 2-е изд., доп. — Симферополь: Таврия, 1987. — 192 с., 16 л.

— ДОСТОЯНИЕ НАРОДА: О сохранении памятников истории и культуры в Советской России. 1917—1987. Фотокинига / Текст Ю. Бычкова; Сост. Ю. Бычкова, А. Вятч-Бережных. — М.: Сов. Россия, 1988. — 207 с., іл.

— ЗОЛОТОЕ ОЖЕРЕЛЬЕ СУМЩИНЫ: Путивль, Глухов, Ромны: Путеводитель / (В. И. Белашов, Г. В. Диброва, Н. С. Ероха, А. В. Луговской). — Х.: Прапор, 1987. — 151 с., іл.

— КОЛОСОК Б. В., ЯКУБЮК А. М. Луцкий историко-архитектурный заповедник: Архит.-истор. нарис. — К.: Будівельник, 1987. — 96 с.: іл.

— КУЧМАЕВА И. К. Культурное наследие: современные проблемы / Отв. ред. А. И. Арнольдов. — М.: Наука, 1987. — 174 с. (АН СССР. Ин-т философии).

— МАЛАКОВ Д. В. По Восточному Подолью (От Жмеринки до Могилева-Подольского). — М.: Искусство, 1988. — 166 с., іл. (Дороги к прекрасному).

— МАРШРУТАМИ СЛАВИ ПРИКАРПАТТЯ: Путівник по маршрутах Всесоюзної експедиції «Моя Батьківщина — СРСР» у Івано-Франківській обл. Укр. РСР / М. В. Токаренко, В. М. Паркулаб, Б. М. Гавриліш, П. І. Арсенич. — Ужгород: Карпати, 1987. — 149 с., 24 с. іл.

— НАРОДНА архітектура Українських Карпат XV—XX ст. — К.: Наук. думка, 1987. — 270 с., іл. (АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Львівське відділення).

— НИКОЛАЕВА Т. А. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье. — К.: Наук. думка, 1987. — 246 с., іл. (АН УССР. Ин-т искусствознания, фольклора и этнографии им. М. Ф. Рильского).

— СКУРАТИВСЬКИЙ В. Т. Берегиня: Худож. оповіді. новели. — К.: Рад. письменник, 1987. — 278 с., іл.
(Розповіді про український народний побут та звичаї).

КНИГА «Роль Києво-Могилянської академії в культурному єднанні слов'янських народів» (Наукова думка. — 1988. — 184 с.) містить матеріали розширеного ювілейного засідання Відділення літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР, присвяченого 350-річчю заснування Києво-Могилянської колегії.

Збірник відображає дружбу й братерство східнослов'янських народів у працях та діяльності вчених академії, участь вихованців у російсько-українському співробітництві в галузі освіти в другій половині XVII — першій чверті XVIII століть. Досить ґрунтовно описуються культурні зв'язки з Балканськими країнами, вихідці з яких вчилися в Києві і зробили значний внесок у розвиток освіти на Балканах.

Відзначається, що академія була східнослов'янським центром історичної науки, висловлюється припущення про те, що у її бібліотеці знаходились списки «Слова о полку Ігоревім». Можливо, копію його зробив студент І. Биковський, який згодом став архимандритом Спасо-Преображенського монастиря та ректором Ярославської семінарії. 1795 року його бібліотеку придбав О. Мусін-Пушкін, серед її книг було і безцінне «Слово».

Ряд статей характеризує життя і творчу діяльність поета, вченого та громадського діяча Ф. Прокоповича, історика І. Гізеля, перекладача та лексикографа Є. Славеницького, письменників та педагогів Л. Барановича, С. Полоцького, С. Яворського, Д. Туптала (Ростовського), письменника і вченого-мандрівника В. Григоровича-Барського, філософа Г. Сковороди та інших.

Належна увага приділена розвитку мистецтва Ренесансу, українського гравюри, українсько-сербським художнім зв'язкам. Заслужують схвалення статті, присвячені українсько-російським художнім взаємозв'язкам на межі XVII—XVIII століть та школи музики.

Ірина МАРКЕВИЧ

НАШІ АВТОРИ

АКУЛЕНКО В., юрист, член громадської інспекції Республіканського правління Товариства.

БАРШТЕЙН Ю., доктор медичних наук, професор.

БРУШЕВСЬКА Л., заступник головного редактора журналу «Spotkania z zabytkami» (ПНР).

ВАСИЛЬЧЕНКО С., старший редактор видавництва при Київському держуніверситеті імені Т. Шевченка видавничого об'єднання «Вища школа».

ВЕЧЕРСЬКИЙ В., науковий співробітник Інституту КиївНДІТІ, голова громадської інспекції Республіканського правління Товариства.

КИРИЛЮК Г., заслужений працівник культури УРСР, Почесний член Товариства.

КРИСТЕВ Т., доктор архітектури, головний директор Національного інституту пам'яток культури (Болгарія).

КУДИН І., заступник голови правління Львівської обласної організації Товариства.

ЛИХАЧОВ Д., російський радянський літературознавець та історик культури, академік АН СРСР, лауреат Державної премії СРСР (1952, 1969), Міжнародної премії братів Кирила і Мефодія (1980), голова правління Радянського фонду культури.

МАНСУРОВ А., кандидат технічних наук, професор Київського автодорожнього інституту, член секції пам'яток науки і техніки Республіканського правління Товариства.

МАРЧЕНКО С., член секції пам'яток образотворчого мистецтва Республіканського правління Товариства, позаштатний кореспондент «ПУ».

МАЦЮК О., заступник директора Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові.

МЕЛЬНИЧУК К., аспірант Київського державного педагогічного інституту іноземних мов.

МЕРКЕШИН А., член історико-архітектурної секції самодіяльного об'єднання Товариство Лева у Львові.

НОВІНЬСЬКИЙ К., головний редактор Центру документації пам'яток ПНР, головний редактор журналу «Spotkania z zabytkami».

ПОГРЕБЕННИК Ф., доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Шевченка, лауреат Державної премії Української РСР імені Т. Шевченка (1988).

РУСАНІВСЬКИЙ В., академік АН УРСР, директор Інституту мовознавства імені О. Потебні АН УРСР, академік-секретар Відділення літератури та мистецтвознавства АН УРСР, голова Українського комітету славістів.

ШЕВЧЕНКО А., завідувачка відділу Херсонського історико-археологічного заповідника.

Гравюри: В. Перевальський.

Малюнки: О. Пошивайло, А. Реутов, В. Стеф'юк.

Фото: С. Марченко, А. Меркешин, Г. Логвин, М. Сизоненко, Ю. Тюрін, С. Філіпчук.

Публікуючи постановчі та проблемні матеріали, редакція, окрім спеціально обумовлених випадків, подає лише авторську точку зору.

При передруку посилання на «Пам'ятки України» обов'язкове.

На обкладинці: плакати з Республіканської виставки «Т. Г. Шевченко. Спадщина і сучасність», присвяченої 175-річчю з дня народження Кобзаря, підготовлені до друку Політвидавком України.

Адреса редакції: 252015. Київ-15, вул. Січневого повстання, 21, корп. 19. Телефони: 290-64-31 — головного редактора, заступників головного редактора: 290-81-62 — відповідального секретаря; 290-78-40, 290-81-62 — редакторів; 290-85-51 — художньо-поліграфічного оформлення. Адрес редакції: 252015, Київ-15, ул. Январского восстания, 21, корп. 19.

ВИ

зараз перегорнете останню сторінку останнього цього річного номера «Пам'яток України». Останнього подвійно, адже востаннє кварталник виходить у статусі інформаційно-методичного бюлетеня. На двадцятому році свого існування він перетвориться на повноправний ілюстрований науково-популярний журнал а л. Цей шлях, шановний читачу, ми пройшли разом. На спомин про нього редакція готує докладний бібліографічний покажчик «Пам'ятки України». 1969—1989», який уже зараз можна замовити. Отож, ви зараз

ПЕРЕГОРНЕТЕ СТОРІНКУ...

ДО ЧИТАЧІВ

Ще не завершив свою роботу жовтневий (1988 р.) Пленум ЦК Компартії України, а редакційні телефони і кімнати повнилися вітаннями: у доповіді член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України В. В. Щербицький повідомив про рішення видавати із наступного 1989 року науково-популярний журнал «Пам'ятки України». Вустами кожного переконливо і конкретно мовилося: «Перебудова». Адже вперше за останні часи було почуто і враховано думку широкого кола подвижників пам'яткоохоронної справи — краєзнавців, діячів науки і культури, засобів масової інформації, нарешті передплатників і читачів, делегатів V з'їзду Українського товариства охорони пам'яток історії та культури про кончу потребу зміни статусу заснованого 1969 року бюлетеня «Пам'ятники України».

Квартальник, започаткований як суто відомче видання, покидане найперше допомогти становленню і зміцненню нової громадської організації, загалом пройшов непростий шлях,

вже три роки нова редакція «ПУ» прагне донести до широкого читача схвилювані голоси оборонців історико-культурних скаргів, дати вихід на сторінки видання пам'яткам всіх без винятку типологічних груп з їх найгострішою проблемністю, заохотити активність — щоб відкрито, саме про себе заговорило Товариство: чи належно діє, чи в потрібному напрямку рухається. Досить пригадати, якого резонансу набули програмні публікації «Перебудові — зелену вулицю», «Компетентність і компетентність».

Нічого не давалося просто, і справедливості заради, не від образ, а задля об'єктивності, успіху справи надалі мусимо пам'ятати, що курс на перебудову видання, зміну його статусу зазнав свідомої протидії бюрократів різних рівнів і ланок, які будь-що прагнули скомпрометувати «ПУ», скоротити втричі штат редакції, позбутися активних працівників. Це викликало обурення громадськості, появу публікації «Допоможіть журналу» в «Комсомольской правде», редакційної статті «Бюлетень чи журнал» «Правды Украины».

Ми щиро вдячні нашим однодумцям і шанувальникам за підтримку. «Пам'ятки Украї-

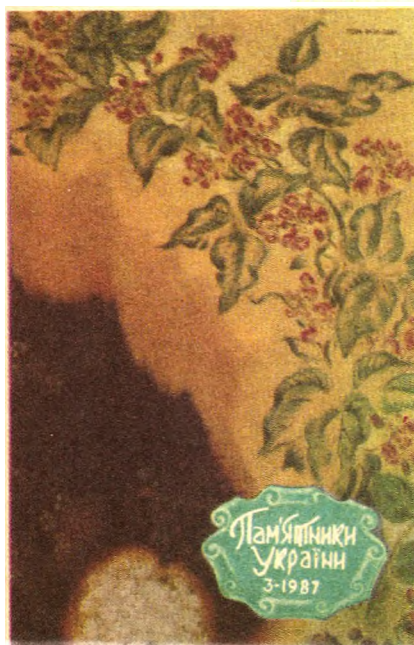
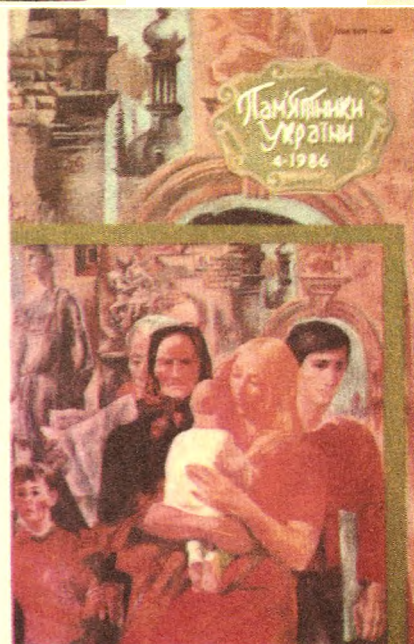
зумовлений не лише суспільно-політичним розвитком країни, а й відомчими тенденціями. Намагаючись вже у перших номерах зачіпати актуальні проблеми теорії, історії та практики охорони пам'яток, у подальшому бюлетень не виправдав надій, віддав перевагу, за визначенням «Літературної України», «поверховій інформатиці, кучим індіферентним повідомленням, ідилічним замальовкам». Апофеозом відомчих амбіцій стало дозування критики, насадження висвітлення виключно «передового» досвіду, надуманої організаційної методики. Звуження тематики до недавніх історичних періодів і «щасливого сьогодення», до офіційних типологічних різновидів пам'яток також відштовхнуло багатьох читачів, зумовило різкий спад тиражу, а отже й авторитету видання. Лише чиновникам від культури бачилась користь у реалізації гасла «ніякого втручання у справи державних органів, у справи поза компетенцією Товариства». Застійні роки, попри деякі здобутки у збереженні національної спадщини, наклали тяжкий відбиток на пам'яткоохоронну справу, активність громадської організації, її друкованого органу.

Перебудова будить ініціативу мас, кладе край консервативним явищам і в нашій роботі. Ось

ни» — не для обмежених потреб функціонерів, а для всіх, кого турбує доля історико-культурної спадщини радянського народу.

Проте, зайнявши чітко вивірені в головних робочих питаннях позиції, редакція бачить свої упущення, тематичні прогалини, а то й помилки. Кожним матеріалом ми прагнули довести здавалось би незаперечну істину: щоб охороняти пам'ятки, їх необхідно знати, а щоб знати — вивчати, досліджувати, співвідносити накопичені знання із досягненнями світового пам'яткознавства, загальнолюдськими духовними цінностями. У цьому контексті і не висвітлено, і недостатньо загострено чимало проблем, хоча редакційна колегія, редакційний колектив інформаційно-методичного бюлетеня докладала всіх зусиль, аби створити платформу, основу для цього. І ось — партійним рішенням таку основу затверджено, нею стане науково-популярний ілюстрований журнал Українського товариства охорони пам'яток історії та культури й Українського фонду культури «Пам'ятки України».

На знімку: творчі працівники редакції Олександр Неживий, Ольга Костюк, Анатолій Сериков, Надія Цісик, Юрій Тюрін.

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ ♦ ПАМЯТНИКИ УКРАИНЫ ♦ THE MONUMENTS OF UKRAINE